Tóth Ágnes

Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2009

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

Tóth Ágnes

Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2009

Tartalomjegyzék

Bevezetés / 6

1. Atatürk ideológiája – a Török Köztársaság aranykorának elméleti alapjai / 9
    1.1. Republikanizmus
    1.2. Populizmus
    1.3. Etatizmus
    1.4. Nacionalizmus
    1.5. Szekularizáció
    1.6. Forradalmiság
2. A magyar–török diplomáciai kapcsolatok alakulása – nagyköveti jelentések alapján / 16
    2.1. Közeledés a Török Köztársaság megszületése utáni években
    2.2. Törökország európai hatalommá válása – a török–magyar diplomáciai viszony erősödése, majd romlása
    2.3. A balkáni kérdés – Törökország mint közép-kelet-európai békítőbíró?
    2.4. 1938 – Az aranykor vége korszakváltást jelent-e?
3. Harmadik utas gazdasági csoda magyar segédlettel / 28
    3.1. Etatizmus, a „vegyes gazdaság” elméleti alapja
    3.2. Az etatizmus nagy próbatétele – megoldás a válságra?
    3.3. A Törökországban szívesen látott „magyar invázió”
4. Magyar építőkövek a török tudományban és kultúrában / 40
    4.1. Turán népei
    4.2. Turkológia Magyarországon
    4.3. Hungarológia Törökországban
    4.4. Bartók Béla, a török népzenekutatás atyja
    4.5. Kultúra – közösen

Befejezés / 52

Mellékletek / 55

Irodalomjegyzék / 58

„Kevés népnek vannak olyan, a legrégibb történelmi időkig visszanyúló kapcsolatai egymással, mint a közép-ázsiai eredetű törököknek és a magyaroknak. Ezeket a kapcsolatokat a nyelv, a történelem és a művészetek vonatkozásában egyetemeken és tudományos intézményekben kutatják, s új és új felfedezésekkel gazdagítják; ugyanakkor a két ország közötti egyezmények kereteiben a tudomány, a kultúra, a kereskedelem és a honvédelem terén is együttműködnek a szakemberek.”

(Vecdet Erkun: Budapesttől Ankaráig)

Bevezetés

Törökország történelme, nyelve és kultúrájának szinte minden területe 2005 óta érdekel, mikor először ebben az Európát és Ázsiát összekötő országban jártam. Bár az egyetemen csak a Közel-Kelettel kapcsolatos órákon hallhattam elvétve ezen országról, mégis biztos voltam benne, hogy szakdolgozatom róla fog szólni, valamilyen Magyarországgal kapcsolatos kontextusban. A témaválasztáshoz végül Dévai Klára adta az ötletet, aki tudomásom szerint, az utolsó magyar, aki személyesen ismerte még Gázi Mustafa Kemál Atatürköt. Többek közt az ő élményei és családtörténete motiváltak arra, hogy egy olyan témát válasszak, mely szinte még teljesen feldolgozatlan hazánkban. Dolgozatom megírásában pedig dr. Rostoványi Zsolt, témavezetőm, illetve Szávai Ferenc professzor segítőkészsége és kritikai észrevételei, prof. dr. Vásáry István, az ELTE Török Filológiai Tanszék intézetigazgatójának, valamint Flesch István, az *Atatürk és kora* és *A Török Köztársaság története* című könyv írójának tanácsai segítettek.

Sajnos Magyarországon nagyon kevés lehetőség van török nyelv tanulására, a közoktatásban is legfeljebb az oszmán kori hódítások és a lausanne-i béke kapcsán hallunk „testvérországunkról", a török kultúrát pedig leginkább a gyorséttermek kebabjaival szívjuk magunkba. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Török Filológia Tanszéke inkább a tudományos kutatásra és a szakértők képzésére hivatott. A civil kezdeményezések támogatása és a két ország közti kulturális kapcsolatok fellendítése céljából nem alakult még külön intézet. Aki nem érdeklődik önszorgalomból Törökország iránt, agy nem utazik el ezen egzotikus keleti országba, nagy valószínűséggel hiheti azt, hogy ott is az arab írásjeleket használják, hogy egy elmaradott szegény országról van szó, mely meg sem közelíti a nyugati civilizáció színvonalát és a híradóban hallott robbantások hírei alapján esetleg még a muszlim fundamentalizmus mostanában divatos kifejezésére is asszociálhat a „török" szó hallatán. Mindezek után nem meglepő, hogy Törökország uniós csatlakozását sokan úgy ítélik meg és utasítják el, hogy nem rendelkeznek megfelelő információval ahhoz, hogy megalapozott véleményt alkothassanak.

Az 1923 és 1938 közötti időszak bemutatása, különösen a magyar vonatkozás hangsúlyozása véleményem szerint azért is lehet fontos napjainkban, mert 2011-ben Magyarország az Európai Unió soros elnöke lesz. Törökország jelenlegi helyzetéről, az Európai Unióval fennálló kapcsolatairól, illetve a hozzá való csatlakozási igényről is sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, ha látjuk, hogy miként alakult ki a Török Köztársaság és mint magyarok, más szemmel is nézhetünk rá, ha tisztában vagyunk a két ország múltjának szoros összefonódásával. Dolgozatom aktuálisnak tekinthető olyan szempontból is, hogy Törökország volt a házigazdája a 2009. április 6-7-én, második alkalommal megrendezésre került *Alliance of Civilizations* (Civilizációk Szövetsége) fórumának. Ezen fórum programjának egyik fő alkotóeleme volt ugyanis a *They had faith in Turkey* (Ők hittek Törökországban) című kiállítás, mely bemutatta azon népek kisebb-nagyobb csoportjait és azon kiemelkedő személyeket, akik török területeken leltek menedékre, akiket befogadott az Oszmán Birodalom, majd a Török Köztársaság, és akik ezután sokszor a török történelem

jelentős szereplőivé váltak. A kiállításról írt összefoglaló első helyen említi a magyarokat, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos történetének rövid összefoglalójával.[1] Többek között ez a megemlékezés motivált arra, hogy a jelenhez közel eső időszakot vizsgáljak, és összefoglaljam, illetve elemezzem a magyaroknak az atatürki idők során Törökországra tett hatását.

A dolgozat időbeli kerete 1923, a Török Köztársaság megalapítása és 1938, Atatürk halálának éve közötti időszak. Ezt a periódust szokás atatürki aranykornak nevezni, a gazdasági és kulturális reformoknak köszönhető felvirágzás miatt. Magyarország szempontjából is egyfajta aranykorról beszélhetünk, hiszen ezek alatt az évek alatt alakult ki egy rendkívül szoros együttműködés a két ország között.

Természetesen ezen időszak törökországi eseményei rendkívül szerteágazóak és engem kifejezetten a magyar vonatkozások feltárása érdekelt, ezért szűkítettem le ilyen irányban a témám. A köztársaság megalakulásának történelmi hátterét az 1. számú mellékletben foglaltam össze.

Ahhoz, hogy a Törökország fejlődésében való magyar szerepvállalást bemutathassam, ismerni kell azokat az elméleteket melyek a fejlődés hátterében álltak, és azokat a fő áramlatokat, melyek a gazdasági, illetve a kulturális életet uralták abban az időben.

Ezért az első fejezetben röviden ismertetem azt a hat ideológiát, melyről Atatürk, a köztársaság megalapítójának rendszere ismertté vált.

A második fejezetben a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok alakulását mutatom be. Igyekszem nem csak egyszerű eseménytörténetet írni, hanem elemezni a történteket, illetve nemzetközi kontextusba helyezni minden eseményt, mely által az elsőre ellentmondásosnak tűnő nyilatkozatok vagy politikai döntések is érthetővé válthatnak. Egy ívet leírva mutatom be, hogyan közeledett a két ország egymáshoz az 1920-as években, majd Törökország nemzetközi pozícióinak megerősödése hogyan hatott a velünk való kapcsolatra. Mindezek után láthatja majd az olvasó, miként helyezi magát Törökország egyfajta közép-európai döntőbírói szerepbe, hogyan hat a vele való kapcsolatunkra Balkánhoz való közeledése, és végül röviden összegzem, hogy milyen kilátásai voltak Magyarországnak ezen országgal kapcsolatban Atatürk halála után.

A harmadik fejezetben először röviden összefoglalom a török gazdaság jellegzetességeit, illetve a fejlesztés mögött álló elméleti hátteret. Ezután bemutatom az országnak a világgazdasági válságra adott reakcióit, összehasonlítva a más, tőle nyugatra és keletre megjelent gazdasági megoldásokkal. A fejezet utolsó részében pedig részletesen bemutatom, hogy mi magyarok, hogyan járultunk hozzá szaktudással, szakemberekkel és megannyi munkáskézzel a török gazdaság saját lábra állásához.

Az utolsó, számomra legérdekesebb fejezet a kulturális életről szól. Ezt a részt szintén az együttműködést meghatározó elméleti háttér, a turanizmus, a magyarországi turkológia és a törökországi hungarológia bemutatásával kezdem. Ezután külön alfejezetet szentelek Bartók Béla török vonatkozású munkásságának részletes bemutatásának, mivel ez tekinthető kulturális téren legmeghatározóbb együttműködésnek. A fejezet végén pedig kronologikus sorrendben, nagyrészt nagykövetei jelentések alapján bemutatom, milyen gyümölcsöző volt a két ország egymás kulturális életére való hatása.

A dolgozat módszertanát illetően, igyekeztem minél szerteágazóbb kutatásokat végezni, és minél szélesebb forráskörből meríteni információt. Elsődlegesen magyar forrásokra támaszkodtam, azon belül is dolgozatom tartalmi alapjait a Magyar Országos Levéltárban elolvasott jelentések, táviratok, személyes levelek és egyéb dokumentumok adták. Ezenkívül

[1] Babacan [2009]

sok hasznos információval szolgáltak az ELTE Török Tanszékén található könyvtárnak, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Zenei Gyűjteményének, a Parlament könyvtárának, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének és Könyvtárának könyvei, folyóiratai. A nem magyar vonatkozású, de a téma megértéséhez elengedhetetlen, főleg gazdasági témákhoz felhasználtam angol nyelvű szakirodalmat is a Central European University könyvtárából és egyetlen török nyelvű irodalmat is török ismerőseim segítségével. Mivel nem tudtam nagy számban török nyelvű forrásokat használni, ezért természetesen dolgozatom nem mutathatja be teljes körűen, török szemszögből is a témámat.

Célja alapvetően a rendelkezésre álló magyar források alapján a két ország erre a korszakra eső kapcsolatának lehető legrészletesebb bemutatása. Fő hipotézisem az, hogy a két ország és a két nép egymáshoz való közelsége, rokonérzete nemcsak az oszmán kori együttélésnek köszönhető, hanem jelenünkhöz sokkal közelebb álló, de mégis jobban feledésbe merült együttműködéseknek, közös sikerélményeknek is. Annak ellenére, hogy a nemzetközi környezet és a politikai játszmák sokszor nem kedveztek a gazdasági és kulturális közeledésnek, mégis abban az időszakban olyan szoros kapcsolatok alakultak ki Törökország és Magyarország közt, melyek a jelenlegi kiegyensúlyozottabb viszonyok között irigylésre méltónak bizonyulnak és követendőek. Az az időszak bebizonyította, hogy a nemzetközi érdekek nem szakíthatnak el egymástól két ilyen szorosan összekötődő népet. Végül pedig, mint előbb már említettem, véleményem szerint elengedhetetlen egymás történelmének, még inkább a meghatározó korszakoknak és a közösen elért eredményeknek az ismerete ahhoz, hogy megalapozottan dönthessünk akár európai uniós szintű, de akár bilaterális kérdésekben.

1. Atatürk ideológiája – a Török Köztársaság aranykorának elméleti alapjai

Atatürk személyében a törökök olyan vezetőt kaptak, aki bár követte az ifjútörökök nacionalista eszméit, mégis nemzetközi színtéren és népe szempontjából is elfogadhatóbb megoldást kínált, mint az említett mozgalom. A Török Köztársaság azért fejlődhetett, úgy ahogy fejlődött, és azért múlt felül minden nemzetközi várakozást, mert a politikai vezetők nem egy erősen nacionalista, revansista, diktatórikus rezsimet építettek ki, mint ahogy az Németországban történt, hanem olyan konstruktív politikát választottak, amely a pozitív önképre, az optimista jövőképre épített, és amely a nemzeti létre támaszkodott. Hiába számolt be egy nagyköveti jelentés úgy a török politikai életről, hogy „Törökországban a Nagy Nemzetgyűlés plénuma az a színház, ahol az istenadta nép és a külföld számára lejátszák az alkotmányosdi komédiát”[2], mégis a rendszer működőképes volt azáltal, hogy az eredményei révén kivívott bizalom legitimálta hatalmát. Továbbá a lausanne-i béke után a nagyhatalmak biztosak voltak benne, hogy annak ellenére, hogy Törökország elérte célját és egy nemzetállamot tudott létrehozni, a fiatal köztársaság gazdasága nem lesz életképes, mivel nincs ipara, és ezért valamilyen módon továbbra is függeni fog a nyugati államoktól. Úgy tűnt, hogy Atatürk államának kölcsönökre lesz szüksége, gépeket fog vásárolni, és mind nyersanyag-, mind késztermék-behozatalra fog szorulni. Atatürk azonban minden nyugati várakozással ellentétes eredményeket mutatott fel. Kivívta népe bizalmát, így képes volt rájuk támaszkodva iparosítani, urbanizálni, felépíteni egy gazdaságot, és ha kért is külföldi segítséget, akkor többnyire közép-kelet-európai országokhoz fordult. Hitelt Nagy-Britanniától, Szovjetuniótól, Németországtól és Franciaországtól fogadott el később, de azt is csak arra a rövid periódusra, amíg a különböző ágazatokat támogató török bankok meg nem erősödtek.[3]

Kronologikusan három köztársaságot különböztetünk meg alkotmányaik szerint, melyből most az elsőt, azon belül is az atatürki időszakot mutatom be. Ebben az időszakban, miután a lausanne-i szerződéssel megtörtént a fiatal Török Köztársaság nemzetközi elismerése, az 1920-as években az ország forradalmi változásokat élt meg, főleg kulturális életében. Teljesen egyedülálló módon itt a kulturális forradalom előbb ment végbe, mint az azt általában megelőző szociális átalakulás. Ez többek között azért volt lehetséges, mert nem egy kizárólag kívülről a népre erőszakolt változásról volt szó, hanem belülről jövő változásokról is. Bár a reformok rendkívüli gyorsasággal valósultak meg, mégis elmondható, hogy Atatürk mindezeket megfontoltan vitte véghez azzal a céllal, hogy egy szekularizált, Nyugat-orientált államot hozzon létre egy vallási és etnikai szempontból is homogén, osztályok nélküli társadalomra építkezve. Az általa felállított új elveket először részben az 1924-es

[2] Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Politikai Osztály (továbbiakban OL K63) 1929-32/1, 40.polsz. jelentés 2. oldal, 1932. június 25.

[3] Bozdağ [2002]

alkotmányba foglalták bele, majd 1937-ben, az alkotmány 2. cikkelyébe hat ideológiaként építették be.[4]

1.1. Republikanizmus

Ez az elv nemcsak a szultanátus megszűntetését foglalja magában, hanem az egész ottomán társadalmi szerveződés megváltoztatását is célul tűzte ki. A Tanzimat-korszak felületes reformjai után, olyan periódus következett, mely utat adott a köztársaság megalapításának, az embereknek pedig jogot arra, hogy saját magukat irányítsák, saját jólétük elérése céljából.[5] A megalakult nagy Nemzeti Tanács arra volt hivatott, hogy a köztársaság valóban az emberek által működhessen. Az emberek ezen „hatalma" azonban csak képletesen valósult meg, hiszen a valóságban parlamenti formákba bújtatott teljes abszolutizmus uralkodott az országban, mely ugyan nem egy ember diktatúrájaként, de pártdiktatúraként működött. Az emberek véleménye csak akkor hallatszott, ha Atatürk országjáró körutat tett, véleményük pedig csak közvetetten nyilvánult meg, azáltal, hogy reformok követésével kifejezték az azokkal való egyetértésüket. Ugyanakkor az atatürki elvek el nem fogadását nem tűrte el a politikai vezetés. Jó példa rá az az egyetlen próbálkozás, mely 1930-ban egy „ellenzéki" párt (Szabad Köztársasági Párt) működésére tett kísérletet, de rövid időn belül megbukott.[6]

1.2. Populizmus

A populizmus tulajdonképpen azokat az elveket foglalja magában, melyek az atatürki államépítés alapjául szolgáltak. Olyan államot kívántak létrehozni, mely kivétel nélkül az emberek akaratán alapul, ahol az egyén és az állam mint két erő és hatalom egymás kiegészítői, illetve támogatói lehetnek egy demokratikus és független rezsimben. Atatürk mindig is azt vallotta, hogy az állam egyetlen forrása a nép, és mivel az állam tulajdonképpen a társadalom kultúrájának a politikai terméke, ezért az állam és a társadalom között folyamatos párbeszédnek kell fennállnia. Ezt az elméletet szolgálta minden országjáró körútja, melyek során valóban arra törekedett, hogy az egyszerű emberekkel is személyes kapcsolatba kerülhessen, és melyek után a sajtóban és a nemzetgyűlés előtt válaszolt az őt ért kritikákra. Fontos volt számára, hogy az állam erős legyen, de csak olyan mértékben és olyan célból, hogy ígéreteit képes legyen megvalósítani. Végső célja az volt, hogy egy egyenlőségen alapuló országot és társadalmat hozzanak létre, ahol nincsenek osztályok, és mely jólét-orientált; egy köztársaságot, mely emberekből és az emberekért van.[7]

Az egyenlőség érdekében a millet-rendszer által a kisebbségek részére biztosított kórházakat és iskolákat meghagyták, azzal az egyetlen kikötéssel, hogy mindenkinek el kell végeznie az állami általános iskolát, annak érdekében, hogy olyan közös gyökerekhez juthasson, mely elengedhetetlen a mindennapi törökországi élethez. Az oktatási rendszer alapvetően decentralizált lett, melyben a 12 oktatási kerület élén álló oktatási igazgatóknak joguk volt még a központi irányelvek változtatásához is, annak érdekében, hogy azokat a helyi igényekhez igazítsák. 17 év alatt megduplázódott az iskolák száma, és nagy hangsúlyt fektettek a tanárképzésre. Mindezek következtében 133 %-kal nőtt a tanárok és 300%-kal a diákok száma.[8] A felsőoktatásban hasonló reformok játszódtak le, átszervezték a régi egyetemeket, illetve új felsőoktatási intézményeket, és tanszékeket alapítottak. Így vált

[4] Findley [2005]
[5] Shaw [1977]
[6] OL K63 1930-32/1, 52/pol/St., 1930. november 27.
[7] Bozdağ [2002]
[8] Shaw [1977] 387. oldal

lehetővé, hogy egyre több fiatal részesülhetett oktatásban, és ezáltal hozzájárulhatott országa felemelkedéséhez.

A szekularizációval a nem muszlim vallásúak is választójogot kaptak, az 1934-ben hozott választási törvény pedig a nőknek is biztosította ezt a jogot, így ők is elvileg a török társadalom egyenrangú részévé váltak. Természetesen a gyakorlati életben való egyenrangúság nem volt ennyire nyilvánvaló, hiszen nem lehetett a nők társadalom általi megítélését egyik napról a másikra megváltoztatni. A Nagy Nemzetgyűlés működési mechanizmusa, illetve a Miniszterek Tanácsában zajló viták nyilvánossága szintén a nép felé való nyitottságot és a nép akaratát demonstrálta.[9]

A populista ideológiát szolgálták az 1932-ben megalapított Emberek Házai (Halk Evi) is. Ekkor az összes Türk Ocak névre keresztelt, országos szinten működő kulturális központot is a párt szolgálatába állították, és számukat megsokszorozták. Az Emberek Házai felnőttoktatási központokként működtek és kulturális, sport, illetve oktatási tevékenységet folytattak. Ezen feladatok mellé épült be hivatalosan is a propagandatevékenység. A központok megalapítása több célt szolgált. El szerette volna juttatni a kemalista eszméket az átlagos vidéki emberekhez, és mobilizálni akarta, illetve a parasztsághoz közelebb kívánta vinni az értelmiségi réteget. Emelni szerették volna a társadalom átlagos kulturális szintjét azáltal, hogy olvasást, kézművességet, szépművészetet és egészségügyi oktatást biztosítottak, illetve bázist kívántak teremteni a nemzeti kultúra felemeléséhez szükséges antropológiai, zenei és nyelvi kutatásokhoz. Az ankarai Halk Evi hívta meg például Bartók Bélát is az anatóliai népzene kutatása céljából. Amit pedig Atatürk a Halk Evi-k egyik legfontosabb céljának gondolt, az az volt, hogy a népének majdnem kétharmadát alkotó vidéki mezőgazdasági munkásréteg megbecsülését hangoztassa, és a falvak fejlesztésének szükségességét propagálja. Ennek következménye volt az is, hogy később nem az iparosítás szükségességét kérdőjelezték meg, hanem arra kerestek választ, hogy hogyan lehet úgy iparosítani, hogy az a parasztságnak is kedvezzen? Bármekkora is volt azonban ezen intézményeknek a hatása, nem szabad elfelejteni, hogy Anatóliában annyira kisméretűek a falvak és annyira szétszórtan helyezkednek el, hogy lehetetlen volt mindegyikbe eljutni és ezért a török vidék átalakítása, megváltoztatása sem járt teljes sikerrel. Inkább az eleinte az atatürki szemlélettől távolabb álló értelmiségi réteget mozgatta meg ez az intézmény, mint hogy a parasztok életét változtatta volna meg.[10]

1.3. Etatizmus

A fiatal Török Köztársaságban bevezették a nemzeti gazdaság fogalmát, mely gyakorlatilag keveréke volt az európai ideológiáknak és a szovjet ötéves terveknek. A gazdaság ideológiai alapja valahol a marxizmus és a liberalizmus között állt, ahol sem az államnak, sem az egyénnek nem volt túlzott hatalma, hanem a cél a kettő között kialakuló egészséges párbeszéd volt.[11] A gazdaságpolitika fő irányvonala az volt, hogy fellendítsék a gazdaságot a magánvállalatok támogatása illetve azok állami felügyelete, továbbá a nagyfokú állami szerepvállalás által. Az iparosítás érdekében először is a külföldiek megmaradt vállalatait vásárolta fel az állam, majd megalapították az Üzleti Bankot, mely ennek az ágazatnak biztosította a fejlődéshez szükséges tőkét. Ráadásul azok, akik gyárakat alapítottak, 25 évre monopóliumot kaptak saját gazdasági területükön. Mivel azonban az 1920-as években végbement fejlődés nem elégítette ki az állami vezetőket, ezért az 1930-as évek elejétől valóban életbe lépett az etatizmus, mely nagyobb állami kontrollt és irányítást jelentett, annak ellenére, hogy továbbra is engedték a magánvállalatok működését. Bár ez a jellegű állami

[9] Shaw [1977]
[10] Kedourie [1999]
[11] Bozdağ [2002]

intervenció először meglehetősen negatív véleményt válthat ki az emberekből, mégis ez mentette meg a török gazdaságot a világgazdasági válság idején. Természetesen ehhez hozzájárult a Központi Bank megalakítása is, mely ezután kontrollálta a pénzkibocsátást, a kamatokat és egyéb lépéseket, garantálva a török nemzeti valuta stabilitását. Az iparosítás volt a kulcsa a belső piac kialakításának, mely aztán felvásárlója lehetett a nyersanyagoknak.[12] Így indult meg a központi tervezés, az ötéves fejlesztési tervek kidolgozása, az import-helyettesítő iparosítás, és a civil szektor kiépítése. Mindezek ellenére a gazdaságban az állam továbbra is csak a kulcsszektorokban vállalt felelősséget, a többit magánkézben hagyta. Ez a növekvő állami szerepvállalás a közbefektetések megduplázásához vezetett, főleg a szállítási és kommunikációs szektorban, nagy hangsúlyt helyezve az iparra és a közszolgáltatásokra. Azonban a mezőgazdaság még mindig az ország gazdasági növekedésének 60 %-át[13] adta, főleg amiatt, mert rengeteg állami befektetés volt az útépítésben és vasútépítésben, másrészt pedig a kormányzati többletbevételeket szétosztották a földművelés céljára. Ebben a szektorban az állam nem avatkozott be túlzottan, nem volt kollektivizálás, a cél az volt, hogy a tudományos eredmények felhasználásával felvirágoztassák a vidéket és a felállított Mezőgazdasági Bankkal támogassák a fejlesztést és ezáltal a vidéki emberek munkáját.

1.4. Nacionalizmus

1927-re a lakosság 97.3%-a török muszlim volt, így elmondható, hogy sikerült létrehozni egy etnikailag és kulturálisan homogén köztársaságot. Ez az adat azonban a mai álláspont szerint, mely elismeri a kurd nemzet létezését, nem lenne helyénvaló. Atatürk idejében azonban más felfogás uralkodott a kurdokkal kapcsolatban. 1925 után, mikor Atatürk vérbe fojtotta az első kurd felkelést, kialakult az ún. hegyi törökök elnevezés, mely a kurdokat törzsként és nem különálló nemzetként definiálta.[14]

A török nacionalizmus különleges volt olyan szempontból, hogy nem arra törekedett, hogy tényfeltáró kutatások alapján alkosson elméleteket. Az újonnan felmerült teóriák általában csak addig éltek, amíg a köztársaság valamely célját szolgálták, azután általában eltűntek a történelem süllyesztőjében.

A nacionalizmusnak olyan szempontból fontos szerepe volt, hogy mivel szekularizált köztársaság alakult meg, és a vallás visszahúzódott a magánéletbe, a regionális összetartás hangsúlyozása helyett, a nemzettudat vált közös összetartó ideológiává.

A politikai elit másik nagyon előnyös gondolata az volt, hogy nem úgy akartak nemzetet teremteni, hogy másoktól területeket vesznek el, vagy egyszerűen erőszakkal meg akarták volna tartani az oszmán területeket. Céljuk az volt, hogy a lausanne-i szerződésben megállapított földrajzi keretek között hozzanak létre egy modern, a törököknek és törökökért működő államot. Ehhez az elvhez még úgy is ragaszkodtak, hogy tudták, több Törökországon kívül eső területen élnek törökök. Velük csak annyira foglalkozott az állam, hogy biztosítva lássa azt, hogy velük mindig tisztességesen és igazságosan bánik az adott állam.

Több tudományos társaság jött létre ebben az időben, melyek a nacionalista gondolkozáshoz adtak elméleti alapot. Ilyen volt a Török Történeti Társaság, melyet 1925-ben alapítottak, mely azt próbálta feltárni, hogy a törököknek mekkora szerepe volt a világtörténelemben és hogyan járultak hozzá a világ civilizációjának kialakításához. A másik nagy jelentőségű társaság az 1926-ban megalapított Török Nyelvi Társaság volt, mely a nyelv törökösítésében játszott nagy szerepet.

[12] Shaw [1977]
[13] Findley [2005] 209. oldal
[14] Nedim [2006]

A köztársaság megalakulásával a perzsa és arab oktatás megszűnt, és végbement a nyelvújítás.[15] Ez azért volt nagyon fontos, mert Atatürk azt vallotta, hogy az új török nyelv és írás több ember számára teszi majd lehetővé az írás és olvasás képességét, ezáltal véget vethetnek a nagy néprétegek tudatlanságának, mely végül nagyban hozzá fog járulni Törökország felemelkedéséhez. A másik fontos indok pedig az volt, hogy az új írás is segíteni fogja a török nemzetet saját identitásának kialakításában. Az akkori törökországi magyar nagykövet is beszámolt róla, hogy Törökország az új írással, melynek sikerében a vezetők a végletekig hittek, ellökte magától múltját. A változás rendkívül hirtelen ment végbe, a latin abc bevezetéséről szóló törvény szerint ugyanis 1928. december elsejétől régi írással sem könyvet, sem újságot nem volt szabad többé nyomtatni, az arab feliratok pedig eltűntek mind a középületekről, mind cégtáblákról is.[16] 1929. január elsejétől vált teljessé a reform, mikor is mindenki számára kötelezővé tették az új török írás használatát, és bár a szakemberek 15 évre jósolták az átálláshoz szükséges időt, Atatürk ragaszkodott ahhoz, hogy ez három hónap alatt végbemenjen. Az új írásmód tudományos tanulmányok alapján jött létre, és teljesen megfelel a török nyelv természetének és fonetikai szükségleteinek. Ennélfogva, az új írás nem más nyelvekből átvett írásmód, hanem speciálisan török nemzeti írás.[17]

Atatürk egy nagyszabású szabadtéri rendezvényen mutatta be először az új abc-t a népének, és kérte őket, hogy mindenki az utolsó rakodómunkásig sajátítsa el az újfajta írást, minél hamarabb, legyen ez mindenki számára hazafias kötelesség. Ezután Törökország egy „hatalmas tanteremmé" vált, ugyanis a Gázi és a parlamenti képviselők országos körútra indultak, hogy mindenütt tanítsák az új abc-t.

A nyelvi reform második fele az 1930-as években játszódott le, mikor is az volt a cél, hogy megszabaduljanak az arab és perzsa szavaktól, és a világon szerteszét élő török népektől, illetve az anatóliai falvakból gyűjtöttek szavakat a helyettesítésükre. Ehhez az egyik fő motivációt az adta, hogy kiderült, a francia Larousse szótár 90 000 szócikket tartalmaz, míg a legnagyobb török szótár is csak 40 000-t. Mivel azonban Atatürk ismeretes volt arról, hogy reform-ötleteit rendkívüli gyorsasággal ültette gyakorlatba, a nyelvújítás sokáig problémákkal küszködött, mert az „új nyelven" alkotott mondatokat eleinte csak nagyon kevesen értették meg.[18]

Bármennyire is lenyűgöző volt az átalakulás és értékelendő, hogy Törökország ennyire igyekezett a Nyugathoz közelebb kerülni, figyelembe kell venni az újítások hátrányát is. Az írás megváltoztatásával ugyanis a törökök saját múltjuktól vágták el magukat. Nagyon kevés ember maradt, aki továbbra is képes megérteni az oszmán török szövegeket, amik gyakorlatilag a török nép több száz éves múltját foglalják magukban. Ez pedig egy ország számára, bármennyire is hangoztatja nacionalista és eredetére büszke mivoltát nagyon ellentmondásos, mi több beláthatatlan következményekkel járhat. Nem lehetséges ugyanis úgy nemzettudatot építeni, hogy az emberek nem értik azt, amit az előző generációk rájuk hagytak. Hiába nem akarta Atatürk, hogy az 1920-as évek fiatal generációi bármilyen kapcsolatba is kerüljenek az ottomán örökséggel, hanem a nyugati mintákat kövessék, mégis figyelembe kellett volna venni ennek az intézkedésnek az ország jövőjére gyakorolt hatását. Jó példa a változások mértékének szemléltetésére, hogy a mai fiatalok számára Atatürk szövegeit is le kell fordítani, ahhoz, hogy megértsék.

Ezzel szemben az arab országokban megfigyelhető, hogy mekkora fontossága van a nyelv megőrzésének, hiszen a náluk létező több száz évvel ezelőtt kidolgozott és azóta alig változtatott arab irodalmi nyelv lehetővé teszi a 21. századi emberek számára, hogy megértsék

[15] Shaw [1977]
[16] OL K63 1928 32/1, 45/pol.1928., 1928. november 3.
[17] OL K63 1928 32/1, 1543/kig., 1928. szeptember 19.
[18] Flesch [2004]

a Mohamed korában keletkezett szövegeket is, és ezzel múltjuk a jelen szerves részévé válhasson. A törököknél ez már nem lehetséges. Véleményem szerint napjainkban egyedül az segíthet a múlt értékeinek megőrzésében, ha nagy hangsúlyt fektetnek az olyan történészek képzésére, akik az oszmán nyelvet is elsajátítják, és ezáltal nem engedik, hogy ez a nyelv és vele együtt a múlt értékei feledésbe vesszenek.

Az iskolákban bekövetkezett változtatások eleinte a homogén társadalom és a török identitástudat kialakítását támogatták. Kevesebb hangsúlyt fektettek az idegen nyelvek és a nem török történelem oktatására, és bár a külföldi és kisebbségi iskolák továbbra is működhettek, figyelembe kellett venniük az Oktatási Minisztérium által meghatározott irányvonalat. Ezenfelül, mivel a sajtóban szinte kizárólag csak belügyekről volt szó, egy olyan generáció nevelődött ki, akik jól képzettek voltak bár, de a külvilágról mégsem tudtak sokat.

Azonban ez csak az első évekre volt igaz, hiszen az 1920-as évek végén Törökországban is megkezdődött a külpolitikai nyitás. Így lett a nacionalizmus fontos alapköve, hogy a fiatal köztársaság igyekezett barátságos viszonyt fenntartani szomszédjaival és nem a múltbeli ellentétekre alapozni külpolitikáját. Az 1920-as és 1930-as évek fordulóján Törökország Görögországgal, Magyarországgal, Németországgal, Bulgáriával és még néhány állammal barátsági szerződést kötött, mely hozzásegítette ahhoz, hogy két év múlva beléphessen a Nemzetek Szövetségébe is, 1934-ben pedig alapítója lehessen a Balkán-antantnak.

1.5. Szekularizáció

Ezen kifejezés török szempontból kétértelmű volt, mert jelentette egyrészt az iszlám vallás és az állam szétválasztását, másrészt pedig a nép gondolkodásának felszabadítását.

Az előbbit elsősorban a kalifátus eltörlésével valósították meg 1924-ben, továbbá a vallásos osztály állami kérdésekre való ráhatásának korlátozása is ezt a célt szolgálta. A vallási ügyekért felelős részlegek és alapítványok a miniszterelnöki hivatal irányítása alá kerültek, bevételeik pedig közvetlenül az államkincstárat gazdagították. Vallási célra éppen csak annyi pénzt tettek elérhetővé, ami a mecsetek és egyéb vallási épületek fenntartásához szükséges volt, illetve ami fedezte a vallási tisztviselők minimális fizetését. Megszűntették azokat a duplikációkat, melyek a késő-ottomán időszakban jellemezték az oktatást és az igazságszolgáltatást. Bezárták, illetve állami iskolákba olvasztották a vallási iskolákat, felszámolták a saría alapján ítélkező vallási bíróságokat, mely utóbbiak helyébe az új polgári, bűntető és kereskedelmi jog alapján működő szekuláris bíróságok léptek. Az új jogrendszert elsősorban a svájci, olasz és német jog alapján dolgozták ki. Végül, de nem utolsósorban pedig megszűntették a dervisrendeket és betiltották a vallási címek használatát. [19]

A hétköznapi embereket közvetlenül a többnejűség eltörlése, a válás engedélyezése, a polgári esküvő kötelezővé tétele, a nők különböző tisztségekre való választhatósága, illetve tanuláshoz való joguk megadása érintette. Továbbá engedélyezték az alkohol előállítását, illetve fogyasztását. Kezdtek elterjedni az Atatürköt ábrázoló képek és szobrok, mely szöges ellentétben állt az iszlámnak az élőlények ábrázolását tiltó elvével. Lefordították törökre a Koránt, melyet már az új török írással jelentettek meg, sőt még arra is kísérletet tettek, hogy az iszlámot nacionalizálják, arabról törökre változtatva az imára hívást. Az utolsó nagyobb változásokat pedig a nyugati öltözködésre való áttérés, a pénteki pihenőnap vasárnapra való lecserélése, a Gergely-naptár és a metrikus rendszer bevezetése jelentette.

[19] Findley [2005]

Az emberek lassan belátták, hogy a modern élet problémáit már nem tudják áthidalni az ulemák (vallástudósok) segítségével, így egyre kisebb fontosságot tulajdonítottak a vallási oktatásnak és a mecsetbe járásnak is.[20]

1.6. Forradalmiság

Annak ellenére, hogy az első köztársaság és azon belül is az Atatürki aranykor reformokról szólt semmint, hogy igazi forradalom lett volna, mégis a hat alapideológia közül az egyik a forradalmiság elve. Ez az eszme az élet két területén volt meghatározó. Egyrészt a politikai vezetés a külpolitikában a „béke otthon, béke a világban"[21] elvre támaszkodott és arra törekedett, hogy a török nemzetet minden ellenségtől megvédje. A belpolitika szempontjából pedig a forradalmiság a reformok jellegére és azok végrehajtásának gyorsaságára vonatkozott. Fontosnak tartották, hogy a változtatásokat ne lassú és lépcsőzetes fejlődéssel valósítsák meg, hanem erőltetett menetben, legfeljebb egy generációváltás alatt, illetve, hogy ezeket minden lehetséges eszközzel kikényszerítsék.[22]

Mint láttuk Atatürk rendszere egyedülálló eszme-együttes alapján működött, mely mondhatni megvalósította a harmadik utas politika mintapéldáját. Minden külföldről vett elméletet a saját képére, illetve Törökország szükségleteihez és adottságaihoz igazodva alakított át, miközben nem köteleződött el sem a nyugati, sem a szovjet modell mellett.

[20] Shaw [1977]
[21] Bozdağ [2002] 163. oldal
[22] Shaw [1977]

2. A magyar–török diplomáciai kapcsolatok alakulása – nagyköveti jelentések alapján

2.1. Közeledés a Török Köztársaság megszületése utáni években

Atatürk és követői számára a külpolitika legfontosabb célja az volt, hogy elismert európai hatalommá emeljék Törökországot, és megőrizzék azt a biztonságot, melyet 1923-ban kiharcoltak. Utóbbihoz adottak voltak a feltételek, ugyanis az újonnan született Török Köztársaság szinte 100%-ban muszlim volt, ezért nem rendelkezett vallási kisebbségekkel, akikre támaszkodva a környező országok feszültséget szíthattak volna. A régi nagy ellenség, Oroszország pedig nemhogy csak el volt foglalva saját belső problémáival, mi több baráti kapcsolatot alakított ki az új Törökországgal.[23] Atatürk ezt a törékeny biztonságot igyekezett fenntartani azáltal, hogy a külügyi politikáját a békevágy diktálta, és törekedett arra, hogy Törökország saját erejével legyen képes megvédeni területi integritását, biztonságát és az állampolgárai jogait. Nem utolsósorban pedig a kormány különös figyelmet fordított a nemzetek közti békepaktumok kötésére.[24]

A magyar–török kapcsolatok az 1920-as években csak lassan és titokban bontakozhattak ki, melynek oka az akkori Európa országainak egymáshoz való viszonya volt. Törökország iránt egyre élénkebben érdeklődtek az európai államok, hiszen várható volt, hogy előbb-utóbb bekerül az európai hatalmak sorába, másrészt pedig, aki bármilyen befolyást kívánt szerezni a Balkánon, annak mindenképp jó kapcsolatokat kellett ápolnia Atatürk köztársaságával. Mivel Magyarország kapcsolata a fent említett államokkal az első világháború után nem volt konfliktusoktól mentes, ezért Törökországnak vigyáznia kellett arra, hogy presztízsét ne rontsa a Magyarországhoz való közeledéssel. Másfelől Budapestnek azért volt szükséges a tárgyalásokat titokban tartani, mert akkoriban Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia minden erejükkel igyekeztek meghiúsítani azokat a magyar próbálkozásokat, melyekkel támogató partnereket szerezhetett volna az ország. A Törökországgal való jó viszony Magyarországnak viszont rendkívül fontos volt, mivel Törökország az egyetlen potenciális partnert jelentette. Ráadásul rendkívüli népszerűségnek örvendett a magyar nép körében a lausanne-i békében elért eredményei folytán, hiszen a törökök voltak azok, akik az első világháború veszteseként is fel tudtak lépni a nemzeti érdekeiket sértő békefeltételek ellen, és olyan békeszerződést tudtak kiharcolni maguknak, mely után sokáig nem kellett revizionista törekvésekkel élniük. Ezt a Törökország iránt érzett tiszteletet jelképezte az a díszkard is, melyet Friedrich István magyar miniszterelnök adott át Atatürknek a diplomáciai kapcsolatok felvétele után. Mindezeken kívül a két ország közeledésének eszmei alapját a főleg szélsőjobboldali körökben felbukkant turáni eszme adta, melyről majd a kulturális kapcsolatokról szóló fejezetben írok.

Az első diplomáciai találkozók még titokban zajlottak. 1923. december 18-án megkötötték a török–magyar barátsági szerződést, majd 1924-ben az első isztambuli követség is megkezdte

[23] Hale [2002]
[24] OL K63 1928 32/1, 45/pol.1928, 1928. november 3.

működését. A két ország közeledése több szempontból is fontos volt az épp fennálló külpolitikai helyzetben, hiszen Törökország akkoriban igyekezett megtalálni leendő szövetségeseit és ebben Magyarország is segítségére lehetett a fent említett, közép-kelet-európai ellenséges hangulat ellenére.

A Török Köztársaság igyekezett barátságos viszonyt fenntartani szomszédjaival is, és nem a múltbeli ellentétekre alapozni a külpolitikáját.[25] A Szovjetunióval való barátságos viszony 1925-re szilárdult meg, és úgy tűnt, hogy Róma sem zárkózik el a Törökországgal való kapcsolatoktól. Tevfik Rüstü Aras török külügyminiszter, olyan szempontból látta előnyösnek a Magyarországhoz való közeledést, hogy így is Olaszországhoz kerülhetett közelebb, Magyarország pedig Törökországon keresztül a Szovjetunióval kerülhetett volna közvetlenebb kapcsolatba. Miután Bethlen István magyar miniszterelnök a törökök felé való nyitásról tárgyalt Mussolinival, megegyeztek, hogy a török–olasz tárgyalások után Magyarország is kezdeményezheti az Ankarával való hivatalos kapcsolatfelvételt. Bár 1929-ben a törökök végleges külpolitikai orientációja még nem volt tisztázott, az érezhető volt, hogy a nemzetközi szerződések közül, Oroszországgal, Olaszországgal, Magyarországgal és Bulgáriával kötendő semlegességi és barátsági szerződések rendelkeztek a legnagyobb jelentőséggel. Egy 1929. évi nyári nagykövetei jelentés is felettébb bizakodóan tett jelentést a török politikai élet alakulásáról: „Barát és ellenség megérezte, hogy bár Törökországban a diktatúra tagadhatatlan, itt egy a nemzeti erőre és akaratra támaszkodó diktatúráról van szó, melynek szent célja és napról napra jobban kibontakozó eredménye Törökország helyzetének kül- és belpolitikai konszolidációja és hatalmi növekedése.”[26]

A két ország közeledését elősegítő tárgyalások egészen 1929-ig folytatódtak, mikor is nyilvánvalóvá vált, hogy mindkét ország nemzetközi helyzetét a másik részről semmiféle ellentétes érdek nem befolyásolja. Az érdekelt felek nemcsak a közöttük esetleg mégis felmerülhető nézeteltéréseknek békéltetés, illetőleg választott bíráskodási eljárás útján való elintézésében állapodtak meg, hanem szükségesnek találták, hogy kölcsönös kötelezettséget vállaljanak egymással szemben egyrészt azáltal, hogy tartózkodnak minden, a másik fél ellen irányuló politikai és gazdasági természetű szövetséghez való csatlakozástól, másrészt kölcsönös semlegesség megtartására is kötelezték egymást.[27] Ennek a baráti közeledésnek az eredményeként érdemes megemlíteni azt a rendkívüli baráti gesztust, melyet Ismet pasa, kormányfő tett programbeszéde során, mikor is annak ellenére emelte ki és méltatta a Magyarországgal való barátságot, hogy ugyanakkor sok nemzetközileg nagyobb súlyú államot említés nélkül hagyott.[28]

Mindeközben, 1926-ra világossá vált, hogy a köztársaság új fővárosában is szükség lenne egy magyar képviseletre, azonban az még nem volt tisztázott, hogy miként kéne oda magyar tisztviselőt küldeni. Nagykövetei beszámolók szerint Tahy nagykövet ekkoriban hívta fel Walkó Lajos kereskedelmi miniszter figyelmét, hogyha valóban állandó szolgálattételre kirendelt tisztviselőre lenne szükség Ankarában, akkor arról Walkó miniszternek kell döntenie, hogy a két beosztott fogalmazó közül melyiket jelöljék ki a fent említett posztra. Továbbá azt is el kellett dönteni, hogy az adott tisztviselő székhelye továbbra is Isztambulban marad-e vagy áthelyezik Ankarába? Az utóbbi esetben viszont gondoskodni kellett volna az átköltöztetési költségről és a magasabb illetményről, annak érdekében, hogy az átlagosan, az isztambulihoz viszonyított, 40%-kal magasabb árak mellett is ugyanolyan életszínvonalat tudjon a tisztviselő biztosítani magának, mint az utóbb említett városban. A nagykövet végül azt ajánlotta, hogy a fogalmazó hivatalnokok kéthavonta váltsák egymást, mint ahogy teszik azt az ott székelő diplomáciai képviselettel rendelkező országok beosztottai is, mivel az

[25] Flesch [2004]
[26] OL K63 1929-32/1, 31.pol. szám., 1929. június 17.
[27] OL K63 1929-32/1, Melléklet a 706. számú irományhoz, 1929.
[28] OL K63 1929-32/1, 58. pol. számú jelentés, 1929. november 18.

ankarai éghajlat annyira elviselhetetlen, hogy annak nem ajánlott hosszabb időre kitenni a magyar tisztviselőket.[29] Végül Magyarország követsége 1929-ben Ankarába tette át székhelyét.

2.2. Törökország európai hatalommá válása – a török–magyar diplomáciai viszony erősödése, majd romlása

A szerződéskötés utáni években egyre fontosabbá váltak a magas szintű politikai találkozók annak érdekében, hogy a külpolitikai irányvonalakról egyeztessenek, illetve a gazdasági és kulturális együttműködést előmozdítsák. 1930-ban a magyar miniszterelnök, majd a külügyminiszter Ankarába látogatott, melynek során a két ország képviselői akkor még egyetértettek abban, hogy a Balkán-unió és a kisantant létrejöttét is egyaránt ellenzik, illetve abban is, hogy többek közt olyan mezőgazdasági kereskedelmi kérdésekre koncentrálnak, mint a ló- és tenyészállat, nemesített magvak vagy mezőgazdasági gépek Törökországba való exportálása. Bethlen miniszterelnök, bár rövid ideig tartózkodott Törökországban, de látogatása megmutatta, hogy a két ország jó viszonya nemcsak a hivatalos politika múló irányzatain alapul, de a török nép is támogatja. Figyelemreméltó volt ebben az időben Törökország azon igyekezete, miszerint Magyarország kapcsolatfelvételét sürgette a Szovjetunióval, és ebben igyekezett segítséget is nyújtani. Azonban minden igyekezet ellenére, Bethlen belpolitikai okokra hivatkozva elutasította ezt a kezdeményezést.[30]

A diplomáciai kapcsolatok szorosabbá válását követte több más témájú együttműködés is. Erre jó példa, hogy a török hadügyminisztérium 1929-ben tanácsadást, és ehhez a magyar hadsereg szervezésének részletes leírását kérte Budapesttől egy két oldalas kérdésekkel teli levélben, mely kérdések kiterjedtek a műszaki legénység illetményétől kezdve a hadianyagok utánpótlásáról, karbantartásáról és javításáról szóló témákig. [31] Ezen tájékozódásnak többek közt az is volt a célja, hogy megalapozza a két ország közötti katonai kapcsolatok szorosabbá tételét. 1930-ban már tervbe vették török katonai attasé Magyarországra küldését, egymás meghívását katonai gyakorlatokra, illetve jövőbeni egymásnak való hadianyag-szállításról is szó esett.

1931-ben továbbra is úgy tűnt, hogy felhőtlen a kapcsolat Törökország és Magyarország között, melyre bizonyítékul szolgálhat, hogy Walkó külügyminiszter és neje márciusban, Bethlen miniszterelnök pedig október végén újból Ankarába látogatott. Mindezek után pedig november 17-én a magyar követ átadott Kemál pasának egy a Horthy kormányzó által neki adományozott háborús emlékérmet.[32] Ebben az évben továbbra is központi kérdés maradt a Szovjetunióhoz való viszony, ugyanis Ankara újból felhívta Budapest figyelmét, hogy a Szovjetunióhoz való magyar viszony nem közömbös a magyar–török együttműködés szempontjából sem. Kiemelték, hogy ameddig Magyarország a szovjetekkel szemben semleges álláspontot marad, addig a Törökországhoz való viszony sem fog romlani, ha viszont hivatalosan állást foglal a szovjetek ellen, akkor a hozzájuk fűződő kitűnő viszonyunk is súlyosan megrendülhet.[33]

Ez az év azonban olyan változást hozott, mely elterelte a figyelmet kis időre az orosz kapcsolatokról. Bethlen 1931 augusztusában lemondott, mely nagy meglepetést és ijedelmet váltott ki Törökországban, nehogy változzon a magyar külpolitikai orientáció. A török külügyminiszter és miniszterelnök ennek okán, mivel nem kívánták törölni a Budapestre már

[29] Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Elnöki Osztály (továbbiakban OL K 59), 54. csomó 25. tétel 1922, 1928-1943, 4/res., 1926. május 29.
[30] Juhász [1975]
[31] OL K63 1929-32/7, 7284/pol., 1929
[32] OL K63 1931-32/1, melléklet az 5/St/pol-1931. számhoz, 1932. február 17.
[33] OL K63 1931-32/1, 17/pol., 1931.

megszervezett útjukat, indulásuk előtt megerősítést kértek a meghívásról és táviratot a további külpolitikai orientációról. Károlyi gróf az irányvonalak meg nem változásáról szóló megnyugtató üzenetet, illetve a meghívás megerősítését postafordultával megküldte.

1932-ben a politikai vezetők továbbra is hangsúlyozták a két ország közötti szoros baráti kapcsolatot és a török fél kiemelte, hogy külpolitikai együttműködés és eszmecsere kiváló terepe lehetne Genf és a többi nemzetközi konferencia is. Ezért nagykövetünk felhívta a figyelmet arra, hogy érdemes lenne a külföldre kiküldött, főleg népszövetségi magyar delegációkat utasítani, hogy a török delegációkkal vegyék fel a kapcsolatot és ápolják azt, mivel Törökország majdnem nagyhatalmi állását tekintetbe véve nekünk kellene kezdeményezőként fellépni. Továbbá a török fél arra is megkérte Magyarországot, hogy tájékoztassák egymást a más országokkal megkötött politikai megállapodásokról.[34]

Törökország Európában és a világban való jelentőségének növekedését jól példázta, hogy a Népszövetség 1932. július elsején tartott ülése alkalmával felkérte a fiatal köztársaságot a szövetségbe való belépésre. Törökország ezt bizonyos feltételek kikötése mellett el is fogadta, a Nagy Nemzetgyűlés is hozzájárult a belépéshez a július 10-én tartott ülésén. Végül a Népszövetség július 18-án tartott ülésén Törökországot felvette tagjai közé. Törökország csatlakozását mind a török hivatalos körök, mind a közvéleménynek a külpolitikai események iránt érdeklődést mutató része örömmel fogadta. Ezen eseményt úgy fogták fel, mint Törökország fontosságának és a nemzetközi életben betöltött meghatározó szerepének a művelt világ államai által történt elismerése. Várható volt, hogy ezután a török külügyminiszter, aki a külpolitika reális vonalvezetéséről volt ismert, népszövetségi tanács tagjaként magatartását olyan nagyhatalmakkal fogja összehangolni, akiktől pozitív hasznot vár.[35] Magyarország is nagy előnyökre számított ezzel a csatlakozással kapcsolatban, mivel Törökország mindig is az államok egyenlőségének élharcosa volt. Ennek következtében Budapest remélte, hogy a békerevízió és ezen belül is a magyar revíziós követelmények támogatója lesz a Népszövetség keretei között is. Ez azonban megalapozatlan reménykedésnek bizonyult, ugyanis köztudott volt, hogy a lausanne-i béke után Atatürk teljes mértékben antirevizionista elveket vallott, és közép-kelet európai politikájában is inkább a status quo fenntartását támogatta.[36] Azok a barátságos szavak pedig, melyeket 1929 óta hangoztattak, sajnos mesterkéltnek bizonyultak, ugyanis az 1932. évről szóló külpolitikai összefoglaló jelentés már azt hangsúlyozta, hogy Törökország külpolitikája olyan irányban fejlődött az év során, mely nem hozható többé összhangba az 1929-ben megkötött szerződésünk szellemével. Ez tulajdonképpen azt foglalta magában, hogy Törökország egyre markánsabb Balkán-politikát folytatott, és úgy tűnt, hogy akár még egy Balkán-unióba is szívesen belépne, súlyosan sértvén ezzel a velünk kötött semlegességi szerződés elveit.

2.3. A balkáni kérdés – Törökország mint közép-kelet-európai békítőbíró?

Az 1930-as években, ahogy Európa egy új háború felé közeledett, Törökország biztonságpolitikájában a Balkán és a mediterrán térség került a középpontba. Oroszország már nem ellenségként viszonyult Ankarához, ezért északról és keletről nem fenyegette veszély az országot, azonban új veszélyforrások alakultak ki Olaszország, majd később Németország képében. Törökország nyugat felé irányuló politikájának alapja az az álláspont volt, miszerint Németország 1940 és 1946 között újabb háborút fog indítani, melybe az Egyesült Államok is be fog avatkozni, melynek során Németországot lerombolják, az elveszíti a háborút, és ennek következtében a Szovjetunió fog Európa domináns hatalmává válni. Ez az elképesztően reális jövőbelátás azért is meglepő, mert azokban az években senki sem tartotta a Szovjetuniót

[34] OL K63 – 1932-32/7, 58/pol. számú jelentés, 1932. október 11.
[35] OL K63 1934-32/1, 106/pol., 1934. szeptember 25.
[36] OL K63 – 1932-32/7, 43. pol. sz. jelentés, 1932. július 20.

különösebben veszélyesnek, nem gondolták, hogy nagyhatalmi pozíciót tölthetne be az elkövetkezendő évtizedekben, azt pedig még kevésbé sejtették, hogy az akkor olyan erős Németországra valóban az ilyen mértékű összeomlás várna. Olaszországgal – bár 1929-ben még semlegességi szerződést írt alá Mussolini Atatürkkel, melyet 1932-ben megújítottak – 1933–1934-ben összeomlani látszott az addigra kiépített törékeny barátság. Mindeközben a Balkán környéki megosztottság is problémát jelentett Törökországnak, mert Ankara a régió országainak békés egymás mellett élését támogatta, azok azonban két csoportra: a nyertes, a status quo fenntartását támogatókra és a vesztes revizionistákra osztódtak. Előbbibe Görögország, Jugoszlávia és Románia, utóbbiba Bulgária és Magyarország tartozott.[37]

Törökország és Magyarország diplomáciai viszonya az 1930-as évekre megromlott, mivel Törökország a balkáni fennhatóságért küzdő olasz és francia fél közül inkább a franciákhoz közeledett, mely egyértelműen ellentétes volt a magyar orientációval. Továbbá Ankara csatlakozott a londoni konvencióhoz, melynek célja köztudottan az agresszor meghatározása volt egy nemzetközi konfliktus esetére. Mi több ezt a konvenciót úgy írták alá a törökök, hogy erről Magyarországot előzetesen nem tájékoztatták. A konvencióhoz való csatlakozás azért is háborította fel a magyarokat, mert egyértelműnek tűnt, hogy egy nemzetközi konfliktus esetén Magyarországot fogják agresszornak kikiáltani. Ankara Balkánhoz való közeledését Budapest 1931-ben még igyekezett úgy beállítani, hogy ebből Magyarországnak akár még előnye is származhat. A taktika szerint, ha Törökországgal folyamatos kapcsolatban állunk, legalább indirekt módon érvényesíthetjük a befolyásunkat Balkánon és lehetőségünk lesz arra, hogy Törökország álláspontját érdekeinknek megfelelően befolyásoljuk. Ráadásul Törökország igyekezett Budapestnek bebizonyítani, hogy nem Balkán-paktumot akar, hanem Balkán-uniót, mert ez csak a félsziget népeit egyesítené anélkül, hogy ennek az egyesülésnek éle volna más népek ellen. A cél a török álláspont szerint kizárólag az volt, hogy az ott lakó népeket egymással kibékítse és lehetőséget nyújtson a csendes és békés fejlődésre. Ez Törökországnak azért is volt érdeke, mert, ahogy Atatürk is mindig mondta, ha tűz üt ki a Balkánon, azok könnyen átcsaphatnak a török határon. Egyes vélemények szerint pedig Törökország célja volt az is, hogy a Balkánt kivonja a nagyhatalmak befolyása alól, akiknek versengése az ottani népeket már számtalanszor egymásellen fordította, aminek negatív eredményét végül mindig ők szenvedték el. [38]

A békítő szándékot 1933-ban az is alátámasztotta, hogy a török külügyminiszter őszinte szándékkal kívánt a magyarok és románok között közvetíteni. Tevfik Rüstü bej úgy gondolta, hogy a magyar–román közeledés által lehetne megoldani a közép-európai kérdést. Meg volt győződve róla, hogy Románia hajlandó volna Magyarországgal szemben olyan preferenciális vámokat elfogadni, melyek majdnem a vámunióig mennének, és az aktuális közjogi határok megtartása mellett Erdélyre a lehető legmesszebbmenő politikai és kulturális engedményeket tenné. Formai kikötés lett volna, hogy Magyarország Csehszlovákiával és Jugoszláviával is kössön kereskedelmi szerződéseket. Végül a külügyminiszter azt is hangsúlyozta, hogy a politikai és gazdasági kiegyezés mellet, a magyar kulturális és gazdasági előrehaladottság miatt a magyar felsőbbrendűség is biztosítva lenne.[39]

Az Ankarától való lassú elhidegülés miatt, a két ország kapcsolatának tisztázása végett Kánya Kálmán és Gömbös Gyula 1933 októberében Ankarába utaztak, ahol megbeszélést folytattak a török államfővel, a miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel. Sajnos be kellett látniuk, hogy a török fél Balkánhoz való viszonya megváltozott az évek során. Korábban azt hangoztatták, hogy nem szabad engedni erős jugoszláv állam kialakulását a térségben, azonban új külpolitikai irányvonaluk a kisantant országok megerősítését szolgálta. Ez a

[37] Hale [2002]
[38] OL K63 1934-32/7, 242/pol., 1933. október 12.
[39] OL K63 1933-32/7, 31/pol., 1933. július 21.

helyzet azért vezethetett félreértésekhez, mert bár Ankarának nem állt szándékában a kisantant országokat közvetlenül támogatni, saját védelme érdekében a garanciális szerződésekkel való védekezés mégis ezt szolgálta, és bár semmi esetre sem kívánt a magyarokkal szemben való ellenséges elköteleződésekbe bonyolódni, mégis ezt a benyomást keltette a magyar politikai vezetésben. Ebben az időszakban Atatürk azon őszinte ígérete sem nyugtatta meg Budapestet, amely szerint nem kíván semmi olyat tenni, mely Magyarországnak ártana. Azonban Gömbös is tisztában volt vele, hogy a török állami érdekek mást diktálnak.

Az 1933. évi találkozó egyetlen sikere az 1929. évi szerződés meghosszabbítása volt, annak ellenére, hogy a megbeszélések célja az Ankarával fennálló rossz viszony javítása volt azáltal, hogy közvetít közte és Bulgária közt. Bulgária az első világháború után egyik szomszédjával sem volt hajlandó véglegesíteni határait, Törökországgal szemben is követelésekkel állt fel, melyre Ankara egy Bulgáriát körbebástyázó Balkán-paktum létrehozásával fenyegetett. Ebben a kérdésben vállalkozott önkéntesen Magyarország a közvetítő szerepre, amellyel azonban csak azt tudta elérni, hogy Törökország féléves türelmi időt adott Bulgáriának, mely végül csak négy hónapig 1934. február 9-ig tartott, mikor is létrehozták a Balkán-paktumot. [40]

Bár a Balkán-antantba való belépést a törökök semmiképp sem a magyarok elleni fellépésként értelmezték, Magyarország mégis sértőnek érezte magával szemben, ugyanis a status quo elismerésével és rögzítésével Törökország megvonta Budapesttől mindennemű támogatását a revízió kérdésében, ráadásul Magyarország szerint, mint már említettem, ez a semlegességi szerződés megszegését is jelentette. Alapvetően azonban a szerződés megkötése arra irányult, hogy megakadályozzák Bulgária revíziós törekvéseit, elejét vegyék bármilyen a Balkánon kibontakozó nézeteltérésnek, agressziónak és kialakítsanak egy ellentömböt az Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország által létrehozott négyhatalmi egyezménnyel szemben.

A Balkán-antant megalakulása után a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter még egyszer Isztambulba, majd Ankarába látogatott, ám sem ennek a magasrangú látogatásnak, sem az egy évvel korábbi 24 tagból álló parlamenti magyar delegáció részvételének az ankarai tízéves jubiláris ünnepségeken, sem pedig a kb. 300 tagból álló magyar turistacsoport törökországi tanulmányútjának és részvételüknek a rodostói restaurált Rákóczi ház ünnepélyes felavatásán nem volt érdemi hatása a két ország vezetésének közeledésére. A fentiek alapján elmondható, hogy meglehetősen kétarcú volt a viszony a két ország között, ugyanis a személyes jóindulatot és baráti érzéseket, amik Atatürköt és Aras külügyminisztert irányították, nem tudták a reálpolitika szintjén is éreztetni, mert országuk érdekei mást kívántak az akkori európai politikai környezetben. Mint láthatjuk egyrészt delegációk látogatásában, másrészt szoros kulturális és gazdasági együttműködésben fejezték ki a két ország közti baráti összetartást, miközben a külpolitika teljesen ellentétes képet mutatott. Törökország mindenáron távol kívánt maradni a konfliktusoktól, és csak saját békés fejlődésére kívánt koncentrálni, ezért alakította ki állandó és következetes külpolitikáját. Magyarország nem számíthatott a törökök támogatására a revízió kérdésében, de ez az ő szempontjukból teljesen érthető volt, hiszen érdekük a Balkánon való béke fenntartása volt.

Ez az említésre méltó politikai együttműködés nélküli, bár baráti kapcsolat jellemezte az 1930-as éveket, ugyanakkor a diplomáciai elhidegülés nem vethetett gátat a gazdasági együttműködés előmozdításának. Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy Törökország, ha kívülállóként is, de mindig nagy érdeklődéssel figyelte a közép-európai eseményeket és Magyarország kapcsolatait a szomszédos országokkal.[41] Ezt támasztja alá a két ország távirati ügynökségeinek hibátlan együttműködése is. A kapcsolatok kettőssége a sajtóban is érezhető

[40] Pritz [1982]
[41] Flesch [2004]

volt, ugyanis egyes török lapokban, valószínűleg a velünk nem szimpatizálók befolyására, magyarellenes megnyilatkozások is napvilágot láttak. Másrészt viszont természetesen továbbra is több barátságos cikk jelent meg a török lapokban, melyekben a török politikusok erősen hangsúlyozták, hogy e két ország politikai és gazdasági közeledésére és barátságára továbbra is nagy súlyt helyeznek.[42] Ezt a jó kapcsolatot pedig igyekeztek fenntartani pozitív hangvételű politikai megnyilvánulásokkal és rendszeres követi látogatásokkal. 1934 tavaszán is, mielőtt az ankarai magyar nagykövet Moszkvába látogatott volna, Tevfik Rüstü bey megint csak megragadta az alkalmat, hogy hangsúlyozza, a törökök továbbra is változatlanul a barátsági szerződés és az azzal kapcsolatos megegyezés és megbeszélések alapján viszonyulnak Magyarországhoz. Kifejtette, hogy véleménye szerint a Balkán-paktum nem érintette az Magyarországgal való viszonyt, sőt úgy vélekedett, hogy ezt a magyarok is be fogják látni, hogy ezzel Ankara csak megakadályozta egy szláv hatalom kialakulását a Balkánon. A római egyezmény és a török–olasz elhidegülés szerinte szintén nem befolyásolták a barátságot. A külügyminiszter külön hangsúlyozta, hogy a Gázi és Ismet pasa is nagyra méltatta Gömbös miniszterelnöknek a revízió kérdésével kapcsolatos kifogástalan magatartását a nemzetközi fórumon. Tevfik Rüstü bey hosszadalmasan beszélt az európai egyensúly helyreállításának szükségességéről is, melynek kapcsán úgy vélte, Magyarországnak nagy szerep fog jutni. Szerinte Anglia kénytelen lesz az erők kiegyenlítése céljából Magyarországra támaszkodni, nehogy a németek Ausztrián és Magyarországon át a Balkánig előretörjenek, ami az európai kontinensen lehetetlenné tenné az erők kiegyensúlyozását. Végül pedig örült annak, hogy a magyar nagykövet Moszkvába készül és, hogy a magyar kapcsolatok javultak Oroszországgal, mert ez megkönnyítette a török–magyar baráti kapcsolatok fejlesztését is. Összefoglalóan úgy vélekedett, hogy amit az egyik oldalon Rómában elvesztettünk, azt Moszkvában visszanyerhetjük viszonyunk fejlesztése tekintetében.[43]

Legközelebb a külügyminiszter májusban adott hangot annak, mennyire fontosnak tartják a magyarokkal való jó kapcsolat fenntartását. Egy reggelt töltött Budapesten átutazóban, és a török követségen tartott reggeli közben kifejtette, hogy csupán a Magyarország iránt érzett őszinte, minden körülmények között fennálló és változtathatatlan baráti érzelmeik indokolják, hogy Törökország nem lép fel erőteljesebben Olaszország ellen, sőt e baráti érzelmek miatt el kívánnak mindent követni, hogy Olaszországgal való viszonyuk megjavuljon.[44] Mindezt annak ellenére tették, hogy minden politikai jelentésben hangsúlyozták, hogy a török politikai vezetés erősen elítéli Olaszországot annak kétszínű és a nemzeteket egymás ellen uszító politikája miatt. Ezért rendszeresen sajnálatuknak adtak hangot amiatt, hogy Magyarország bízik Olaszország barátságában. A nem négyszemközt tartott beszélgetések azonban közel sem tükröztek ilyen közeli barátságot. Erre példa a szintén 1934. júliusban Ismet pasa által írt külpolitikai összefoglaló beszámoló, melyben bár Magyarországot barátságos szavakkal említette meg, azok messze távol maradtak melegség tekintetében a jugoszlávok irányában hangoztatott kijelentésektől.[45]

Ugyanez év októberében viszont már teljesen tisztán megfogalmazott antirevizionizmusról beszélt a török külügyminiszter. Belgrádban tett nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a kisantant és a Balkán-antant ugyan két egymástól független alakulat, mégis egy nagy közös érdekük van, a minden revízió elleni küzdelem. A magyar politikai vezetés addig is tisztában volt azzal, hogy Törökországtól nem számíthat sok segítségre revizionista elképzelései megvalósításában, azonban ez a kijelentés azokkal az ígéretekkel sem volt összeegyeztethető, melyeket az 1933. októberi, ankarai tartózkodásuk alkalmával kaptunk a török kormány

[42] OL K63 1934-32/1, 7/pol., 1934. január 28.
[43] OL K63 1934-32/1, 40/pol., 1934. április 10.
[44] OL K63 1934-32/1, 1525/pol., 1934. május 16.
[45] OL K63 1934-32/1, 74/pol., 1934. július 12.

vezető tagjaitól. Ők ugyanis határozottan állították, hogy a Balkán-paktum kizárólag a Balkán területi status quo-ját akarja minden körülmények között biztosítani, de Törökország a Duna-medencében esetleg bekövetkező területi módosításokban semleges álláspontot fog elfoglalni. Ezen kijelentéseket és a török külügyminiszter ilyen irányú lépéseit a belgrádi beszédet megelőző legutóbbi külügyi bizottsági ülésen is kiemelték. Ezek következtében érthető, hogy a magyarok számára meglehetősen nagy meglepetést okozott az októberi éles hangvételű nyilatkozat.[46]

A két ország elhidegülését a 1934-es évről készült politikai összefoglaló jelentés is hosszan tárgyalta. Az ankarai magyar nagykövet hangsúlyozta, hogy bár a fennálló barátsági szerződés nem szenvedett formai változásokat, és a meghosszabbítását is elfogadta a török nemzetgyűlés, belső politikai értéke mégis a minimumra redukálódott. Ez annak volt köszönhető, hogy Törökország a Magyarországgal baráti viszonyban lévő Olaszországtól eltávolodott és főleg, hogy két kisantant állammal, Jugoszláviával és Romániával sokkal szorosabb viszonyba került, mint velünk. Egy szóval a betű megmaradt, de együttműködésünk lehetősége mindinkább szűkebb határok közé szorult. Ezen nem változtatott a török külpolitika vezetőinek azon, többször ismételt hivatalos kijelentése, hogy a mi viszonyunkban nem állott be változás és, hogy a velünk kötött szerződésben vállalt kötelezettségeket, mint eddig, ezután is tiszteletben tartják. A török külpolitika eme, ránk nézve hátrányos alakulása tőlünk és a magyar–török viszonytól távol álló tényezőkre volt visszavezethető és így a nagykövet szerint a magyar–török barátságának a fenntartására irányuló szándékot annyiban őszintének kell tartanunk, hogy a törökök új politikai orientációjukat is úgy igyekeztek kialakítani, hogy a mi érdekeinket és velünk szemben vállalt kötelezettségeket ne sértsék.[47]

1935 elején új reménysugár jelen meg a török–magyar kapcsolatok javítását illetően. Németország megerősödésével Törökország lehetségesnek tartotta egy közép-európai paktum megalakulását és véleménye szerint ebben az esetben a kisantant mint politikai faktor, megalakulásának céljaira való tekintettel a jövőben elveszítheti politikai jelentőségét. Ennek következménye a törökök szerint az lenne, hogy Románia és Jugoszlávia a Balkánra helyezné át politikai súlypontját. Ennek folyományaként a Balkán-antant, nem csak megerősödne, hanem jelentősége mint politikai faktor is emelkednék. A szövetség ilyen irányú fejlődése pedig kedvező befolyással volna a magyar–török viszonyra, mert Törökországnak, de Jugoszláviának is, érdekében volna, hogy köztük és a hatalmas germán hatalom között egy erős Magyarország képezze a válaszfalat.[48] Bár Magyarország ilyen jelentőségű szerepvállalása nem valósult meg, még török politikai körökben is egyre inkább elterjedt a Gázi által kidolgozott, a török fajelméletről szóló ideológia. Mivel ennek az elméletnek köszönhetően rendkívüli szimpátiával viseltetett a magyar nép iránt, így a török politikai vezetésnek sem maradt más választása, mint hogy e nézetek szerint cselekedjen. Sajnos azonban mindezek ellenére ez a közeledés csak „érzelmi" értékű volt, és a politikában, legalábbis ami annak irányvonalait illeti, egyáltalán nem érvényesült.[49]

Mindezek ellenére Atatürk a török–magyar közös eredetről szóló elméletét minden adódó alkalommal kifejtette, így tette ezt akkor is, mikor 1934-ben Jungerth-Arnóthy Mihály kapta meg a nagyköveti kinevezést Ankarába. A megbízólevél átvételekor Atatürk meglepően hosszú beszélgetést folytatott új nagykövetünkkel, melynek során visszapillantást vetett a két ország népeinek a történelem folyamán való érintkezésére. A Gázi kifejtette, hogy miután ők a vallást a háttérbe, magánéletbe szorították vissza, semmi akadálya nincs, hogy a két testvérnép barátsága megszilárduljon és, hogy azok minden téren együttműködjenek, ugyanis

[46] OL K63 1934-32/7, 6470/pol., 1934. november 22.
[47] OL K63 1935-32/1, 2/pol., 1935. január 14.
[48] OL K63 1935-32/1, 266/pol., 1935. január 16.
[49] OL K63 1935-32/7, 77/pol., 1935. június 11.

szerinte a múltban, legfőképpen az oszmán hódoltság idején, a vallás volt az, ami a két népet egymás ellen uszította és eltakarta közös eredetünk fontosságát.[50] Az 1934-es évet jellemző jelentős elhidegülést a következő évben a közös eredetről szóló elméletek egy kicsit enyhítették, de a baráti közeledést sokszor mégiscsak üres szavaknak titulálta a magyar vezetés.

A török politika 1935-ben folytatta útját a Franciaország, illetve annak szövetségeseihez való közeledés irányvonalán, és valamennyi európai kérdésben ennek megfelelő álláspontot vett fel. Ez akkor jutott csak igazán kifejezésre, mikor a marseille-i gyilkosságot követő magyar–jugoszláv vita folyamán a török kormány a Nemzetek Szövetségében, minden félreértést kizáró módon, a Jugoszlávia köré csoportosult államok közé állt, bár kétségtelenül őszintén igyekezett nyugtatni a kedélyeket és egy elfogadható megoldást elősegíteni. Ugyancsak új barátainak álláspontját védte, mikor a közép-európai paktummal kapcsolatban felmerült katonai egyenjogúság kérdésében, azt a felfogást vallotta, hogy a békeszerződések katonai határozatai csak akkor változtathatóak meg, ha a „veszélyeztetett" szomszédos országoknak garanciát nyújtanak biztonságuk fenntartása céljából. Bár ez a felszólalás török részről elsősorban a bolgár helyzetre és a Dardanellákra vonatkozó szabályozás módosítására célzott, mindazonáltal Magyarországot is érintette. Mindezek ellenére a nagykövet állítása szerint Törökország politikája nem irányult ellenünk. Mi több, a bensőségesebb kapcsolatok fenntartására kívántak törekedni azáltal, hogy a török kormány a magyar kormányt időnként egy-egy kérdésről alkotott felfogásáról tájékoztatta és továbbra is eszerint kívánt eljárni. Ezek a barátságos hangú megnyilvánulások azonban inkább elméleti értékkel bírtak, mivel a jelentés szerint a török kormány politikáját illetően akkor és előreláthatólag még hosszú ideig elsősorban a szövetségeseihez való viszonyából adódó helyzetek és döntések lesznek az irányadók. Török oldalról mindössze annyi segítségre számíthattunk, hogy ha a velünk ellenséges országok agresszív akciót indítottak volna ellenünk, akkor ezt török részről biztos nem támogatták volna, hanem inkább igyekeztek volna ezeket a törekvéseket visszaszorítani, lecsendesíteni.[51]

Az 1936. év az 1934-eshez hasonlóan újabb meglepetést hozott. Bár 1934-ben már meglehetős nyíltsággal beszéltek Törökországban a revízió elítéléséről, mégis csak 1936-ban került arra sor, hogy a magyar revizionista törekvéseket nyíltan elítéljék. Aras külügyminiszter ugyanis egy athéni beszédében a trianoni szerződés revíziójával kapcsolatban hozzáintézett kérdésre úgy nyilatkozott, hogy a Balkán-antant ebben a kérdésben csak mint a Népszövetség tagállamainak csoportja érdekelt, viszont ha ez a kérdés felvetődik, akkor Törökország a kisantantnak kedvező álláspontot fog képviselni. Ez a nyilvánosság előtti, kisantant mellett való elköteleződés azért is volt nagyon sértő, és azért gyakorolt igen nagy hatást a magyar közvéleményre, mert Magyarország éppen ebben az időszakban foglalt egységesen állást Törökország mellett a Dardanellák kérdésében. Törökországnak, ha voltak revizionista törekvései, akkor azok a Dardanellákra vonatkoztak, ahol is a törökök vissza akarták szerezni ellenőrzési jogukat. A török revizionista törekvések magyar támogatása után a velünk kapcsolatos török antirevizionista kijelentések a lehető legnagyobb ellenszenvet váltották ki a magyar közvéleményben.[52]

Végleg el kellett fogadnunk, hogy a török revizionizmus csak lényegére vonatkozólag volt az. Formájára nézve ennek ellenkezőjét akarta feltüntetni és akcióit részben a biztonság, részben magukon a szerződéseken alapuló, de a törökök által önkényesen konstruált jogok jelszava alatt vitte véghez. Mivel e céljai elérésére jórészben revízióellenes szövetségeseinek támogatására volt szüksége, másrészt pedig nyugati határán maga is érdekelt volt a

[50] OL K63 1934-32/7, 2/fön.pol., 1934. január 10.
[51] OL K63 1936-32/1, 580/pol., 1936. február 11.
[52] OL K63 1936-32/1, 55/pol., 1936. május 8.

szerződések megváltoztathatatlanságában, az ankarai kormány hivatalosan nem vállalt semmilyen közösséget a revízió eszméjével, sőt azt hangosan és demonstratív módon el is utasította. Törökország tehát revizionista volt saját javára, de teljes mértékben antirevizionista minden más legyőzött ország hasonló törekvéseivel szemben. Emiatt a magyar sajtóban meglehetősen gyengült a rokonszenv a mi ügyünkhöz hasonló török revíziós akció iránt.

1936 júliusában ez az ellenszenv még inkább fokozódott. Megkötötték a montreux-i egyezményt, mely a revíziós politika egyik sikertörténete volt, de megint csak nem Magyarország számára. Törökország visszakapta jogát a biztonságának legérzékenyebb pontját képező tengerszorosok megerősítésére, melyen ezentúl számottevő flottaegységek nem haladhattak át, és háborús veszélyre való hivatkozással a törökök bármikor lezárhatták azokat.[53] Magyarországnak ez azért is volt fájó, illetve irigylésre méltó, hiszen Törökország már másodszorra ért el sikereket nemzeti érdekeinek megvédése során. Nemhogy új békét eszközölt ki 1923-ban, hanem azt is elérte, hogy ezt módosítsák az érdekei szerint, mialatt Magyarország magának semmiféle változtatást nem tudott kiharcolni a trianoni béke után, mi több támogatókat sem tudott maga mellé állítani. Mindezek után az 1936-ra vonatkozó politikai összefoglaló jelentés továbbra is hűvös hangnemben nyilatkozott a két ország viszonyáról, egyetlen említésre méltó eseménynek azt tartotta, hogy Gömbös Gyula halálakor a török sajtó a legőszintébb részvéttel emlékezett meg a miniszterelnökről.

Ebben az évben még gazdasági szempontból sem tudott sok pozitívumot felmutatni a jelentés, ugyanis az 1935. év végén megkötött magyar–török kereskedelmi egyezmény sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és kereskedelmi mérlegünk kedvezőtlenebbül alakult, mint az azt megelőző évben.[54]

Hasonló helyzetről számolt be az 1937-es év eseményeit összefoglaló politikai jelentés is. A változatlanul korrekt, de politikai együttműködést nélkülöző magyar–török kapcsolatok nem vezettek semmilyen említésre méltó eseményhez. A török kormány igen nagy figyelemmel kísérte ezúttal is a közép-európai helyzet alakulását, nevezetesen Magyarország a szomszédaihoz való viszonyának fejlődését. Törökország nemcsak velünk szemben, de általában is hangoztatta, hogy viszonyunk normalizálását a kisantant államokhoz az európai béke egyik legfontosabb kérdésének tekinti és ennek érdekében kész együttműködni. Pozitívumként említhető esetleg, hogy a török sajtó, a török hivatalos távirati ügynökség és az MTI között kitűnően megszervezett érintkezés folytán, bőven közölt híreket a magyarországi eseményekről, sőt a fontosabb politikai beszédeket is ismertették. Kifejezetten rosszindulatú vagy sértő kritika az év során egyszer sem hangzott el Magyarországgal szemben.[55]

2.4. 1938 – Az aranykor vége korszakváltást jelent-e?

1938 meghatározó év volt a két ország kapcsolatában. Törökország meglepő módon támogatta a csehekkel szembeni követeléseinket és a bécsi döntéshez is gratulált. Az év végén azonban Törökország és Magyarország is gyászba borult, mikor Atatürk, az Török Köztársaság megalapítója távozott az élők sorából.

1938 őszén, mikor is Hitler ultimátumot adott Csehszlovákiának, akik aztán francia és brit tanácsra kapituláltak, Magyarországnak már jól kidolgozott tervei voltak azzal kapcsolatban, hogy Csehszlovákia felosztása esetén, mely területekre fog igényt tartani. A török külügyminiszter ekkor úgy nyilatkozott, hogy szilárd hite, hogy a magyar követelések csaknem teljes mértékben teljesülni fognak, valamint hozzáfűzte, hogy a Csehszlovákiával

[53] OL K63 1936-32/1. Montreux-i egyezmény, 1936.
[54] OL K63 1937 – 32/7, 1936. évi politikai összefoglaló jelentés, 1937.
[55] OL K63 1938-32/1, 31/pol. 1937., 1938. február

szemben támasztott követelések közül, a magyaroké a legindokoltabbak. Továbbá biztosította az ankarai magyar nagykövetet, hogy ezen álláspontját, továbbra is hangsúlyozni fogja a nagyhatalmak törökországi képviselői előtt. Az egyetlen problémát az okozta, hogy a török sajtó a külügyminiszter álláspontjával teljesen ellentétes cikkeket közölt. A magyar nagykövetnek erre az ellentmondásra vonatkozó kérdésére válaszolva a külügyminiszter egyrészt megígérte, hogy fel fogja szólítani a főszerkesztőket a Magyarországgal kapcsolatos cikkek hangnemének megváltoztatására, másrészt pedig elmagyarázta, hogy Törökországnak mivel meg kell tartania semlegességét, nem szabad olyan ügyet nyíltan támogatnia, ami esetleg bármelyik csoportosulás vagy nagyhatalom oldalára sorolná. Márpedig a magyar–cseh ügyben több nagyhatalom is érdekelt félként játszott szerepet. Ebből következően török sajtó hűvös hangvétele szerinte azért volt fontos, mert abban az időszakban, mikor a nagyhatalmak versenyeztek Törökország barátságáért, elengedhetetlen volt, hogy az ország megőrizze pártatlanságát és semlegességét.[56]

A bécsi döntés kapcsán Aras külügyminiszter azonban a legmelegebb hangon gratulált. Az eredményt nagyra becsülte, és értékét amiatt is kiemelkedőnek tartotta, hogy ez az eredmény nem követelt sem véráldozatot, és nem is kényszerítette Magyarországot arra, hogy addigi politikáján bármit is változtasson, vagy föladja nemzeti ideáljait. A jövőt illető kívánsága az volt, hogy az addig válaszfalat képező Balkán-antant többé ne legyen a két ország közötti együttműködés akadálya, hanem inkább teremtsen ahhoz kedvező körülményeket. A Balkán-paktumot azért támogatta továbbra is, mert szerinte az biztosíthatja a kelet-európai államok függetlenségét a nagyhatalmakkal szemben, másrészt pedig mert gátjául szolgálhatott az esetleges nagy délszláv gondolat megvalósításának.[57]

1938. november 10-e nem csak a török nemzet számára jelentett gyásznapot. A Török Köztársaság atyjának halálhírét minden magyar újság címlapján hozta. Úgy emlékeztek Atatürkre, mint a törökök felszabadítójára, aki elérte azt, amit nem sikerült a magyaroknak a trianoni béke aláírásakor, illetve aláírása után. Találgatások merültek fel azzal kapcsolatban, hogy ki fog a helyére lépni a kulturális reform folytatásában. Nagyon kevés olyan cikk jelent meg, amely Atatürköt negatív fényben tűntette fel. A török nagykövetségen ünnepélyes megemlékezést tartottak, majd a Turáni Társaság székhelyén is nagyszabású emlékülés került megrendezésre. A magyarok őszinte együttérzéséről így számolt be Vecdet Erkun, egy Magyarországon tanult török agrármérnök: „Mint köztudott, Atatürk temetésére a világ minden részéből érkeztek államférfiak, és külföldi katonai díszegységek is részt vettek rajta. De egyetlen más nemzet sem gyászolta olyan őszintén, mint a magyar.”[58] Imrédy Béla miniszterelnök elrendelte, hogy Kemál Atatürk temetésének napján a magyar nemzet gyásza jeléül tűzzenek ki gyászlobogót az összes középületre. Ugyanez vonatkozott a katonai épületekre is, Budapest főpolgármesterének rendelete alapján a fővárosi középületekre is, mi több a főváros lakóit is felhívta, hogy gyászuk kifejezésére tűzzenek ki fekete zászlót saját házaikra. Beszéde után Budapest fekete lepelbe borult, mellyel nemcsak gyászát, de a törökökkel való testvéri köteléket is kifejezte.[59]

A gyász után azonban folytatódott az élet, új török kormánnyal, de szinte változatlan politikai irányvonallal. Senki nem jósolt nagy változásokat a következő évekre, hiszen annak idején az alapelveket az ország gazdasági és politikai életének irányítását illetőleg Atatürk és Ismet Inönü, az új köztársasági elnök együtt dolgozták ki. Fontos volt azonban figyelembe venni azt a különbséget, hogy Atatürk idején kényuralom volt az országban, és a hatalom legitimitását az elért sikerek és Atatürk néphez való közvetlensége, közelsége adta. Az új köztársasági elnök azonban sokkal konzervatívabb volt, mint elődje, ezért például a vallás, ha magánügy

[56] OL K63 1938-32/7, 125. pol., 1938. október 11.
[57] OL K63 1938-32/7, 132. pol., 1938. november 5.
[58] Erkun [2004] 39. oldal
[59] Erkun [2004]

maradt is, az elkövetkezendő időszakban sokkal nagyobb szerepet kapott az ország életében. A vallási kérdésekben való eltérést jól szemlélteti az a nagyköveti jelentés is, mely beszámol arról, hogy Atatürk 1935-ben kikötötte, hogy a Dolmabahçe palota átépítése során az ablakokból látszódó mecsetet rombolják le, mert arra neki szüksége nincs. Ezután a Gázi a mecset helyére csendőrőrházat építtetett, úgy vélekedvén, hogy a csendőrszurony mégis biztosabb védője személyi biztonságának és hívebb támasza uralmának, mint a „régen detronizált Allah".[60]

Az várhatóan sima átmenetet Ismet Inönü a megválasztása után, a nemzetgyűlés előtt tartott beszéde is alátámasztotta. Ebben elmondta, hogy a török nemzet feladata lesz a nemzeti felvirágzás további támogatása, a béke megőrzése, ha kell a terület megvédése a kiváló hadsereg segítségével, a forradalmi eszmék fenntartása, teljes odaadás a nemzet érdekében és a belső rend fenntartása.[61] Külpolitika szempontjából biztonságpolitika azon alappillérét miszerint Franciaországgal és Nagy-Britanniával védelmi szövetségben kell maradni, azután is megtartották, hogy Atatürk elhunyt. Ismet Inönü az új elnök, illetve az újonnan kinevezett külügyminiszter Şükrü Saracoğlu ugyanazt a külpolitikai irányvonalat követték, mint elődeik, hiszen ők is hittek abban, hogy környezetük, azaz a Balkán békéjét a Szovjetunióval, a mediterrán régióét pedig a britekkel és a franciákkal való kooperáció biztosíthatja.[62] A magyar nagykövet beszámolójában csak aziránt fejezte ki sajnálatát, hogy többet nem dolgozhat együtt Tevfik Rüstü bey-jel, minthogy őt tartotta legjobb politikai informátorának, és minden politikai helyzettől függetlenül a viszonyuk mindig kifogástalan volt, a megkérdőjelezhetetlen bizalmon alapult. Azt azonban Şaracoğlu külügyminiszter is kijelentette az első nagyköveti látogatás alkalmával, hogy mindent el fog követni annak érdekében, hogy a török–magyar barátságot minél bensőségesebbé tegye.[63] Így aztán a magyar politikai vezetésnek nem volt oka aggodalomra a Törökországgal való kapcsolat alakulása szempontjából, még ha a 15 évig tartó aranykorszak le is zárult.

[60] OL K63 1935-32/7, 83/pol., 1935. június 29.
[61] OL K63 1938-32/1, 141/pol., 1938. november 21.
[62] Hale [2002]
[63] OL K63 1938-32/7, 144.pol., 1938. november 22.

3. Harmadik utas gazdasági csoda magyar segédlettel

3.1. Etatizmus, a „vegyes gazdaság” elméleti alapja

Törökország a köztársaság megalakulása előtti tíz évben közel négy millió lakost vesztett, melyből két millió a háború áldozatává vált 18 és 50 év közötti férfi volt. Ez a veszteség hatalmas kihívást jelentett az 1920-as években, a gazdaság talpra állítása idején. Mi több az új határok meghúzása után azok a kisebbségek (többnyire örmények és görögök), akik addig meghatározó szerepet játszottak a gazdaság alakításában Törökországon kívülre kerültek. Bár ezáltal kisebbségi problémákkal nem kellett számolnia az ifjú törököknek, a gazdaság vezető rétegeit elvesztették. Az örmények és a görögök ugyanis 1923 előtt gyakorlatilag monopolizálták a kereskedelmi, ipari és városi foglalkozásokat. A leszakadt területeken kívül rendkívül nagy terhet rótt az országra a görögökkel történt lakosságcsere. Az új török állam csak Trákiában 250 000 görög mezőgazdasági munkást vesztett el, mely egy ilyen kereskedelmi szempontból kimagaslóan fejlett terület esetén hatalmas érvágást jelentett az országnak, annak ellenére, hogy 160 000 görögországi muszlim költözött az elcseréltek helyére. Hasonló volt a helyzet Adana környékén az örmények esetében.[64] A veszteségnek azért volt rendkívül nagy jelentősége, mert az Oszmán Birodalom az első világháború végére tulajdonképpen fél-kolóniává vált. A kisebbségek és a letelepedett külföldiek termelték azt a nyersanyagot, melyet aztán a fejlett és gépekkel rendelkező országok számára exportáltak, és melyekkel nagyon szoros gazdasági függőség alakult ki. Mindezek mellett a köztársaság az ottomán korszakból torz gazdasági szerkezetet is örökölt, ahol ipar szinte alig létezett, az is Isztambulra összpontosult, és a gépet használó gyárak száma elképesztően alacsony volt.

Atatürknek szembe kellett néznie azzal, hogy országa alulfejlett falusi gazdasággal rendelkezik, melyet meggyengített a fél évszázados külföldi irányítás és tönkretett egy évtizednyi háború. Utóbbit tökéletesen példázza, hogy 1923-ban a nagyjából 12 millió törökországi lakosra 341rosszul felszerelt gépesített gyár (függetlenül az ott dolgozók számától) jutott.[65] Hiányoztak a mezőgazdasági szakemberek és munkások az agrárszektorból, a szakképzett munkaerő és a vezetők az iparban, az üzleti világban pedig a képzett vezetők és a hatékonyan dolgozó ügyintézők. Tulajdonképpen a vidéki gazdasági termelők még mindig a tradicionális földművelési módszereiket használták és gyakorlatilag ismeretlenek voltak számukra a modern módszerek és eszközök.

Az Oszmán Birodalom adósságainak megöröklése is nagy terhet rótt az országra. Mindemellett az import értéke 60 millió lírával volt több az exportnál,[66] ráadásul az infláció is egyre nőtt. Az ország elvesztette szakembereit és értelmiségét, melyet jól példáz, hogy 1923-ban a 12 milliós lakosságra összesen 37 mérnök jutott.[67] Fel kellett azt ismerni, hogy a gazdasági növekedés erősen függött a társadalmi fejlődéstől, amit viszont nem lehetett erőltetett menetben kikényszeríteni. Azonban érezhető volt, hogy a függetlenség elnyerése által okozott eufória hamar le fog lankadni a szegénység terhe mellett. Megoldhatatlan problémának tűnt, hogy miként lehetne a társadalmat tudományos gondolkodásra késztetni és technológiai tudással felruházni ahhoz, hogy gyors gazdasági fejlődéssel az ország felzárkózhasson a nyugati életszínvonalhoz.[68] Azonban ez az elkeserítő gazdasági örökség sem tántorította el Atatürköt, mert bízott a népében és abban, hogy ha közösen egymás véleményét meghallgatva tervezik a jövőt, akkor minden lehetséges lesz. Úgy gondolta, hogy

[64] Keyder [1981]
[65] Robinson [1963] 103. oldal
[66] Bozdağ [2002] 76. oldal
[67] Bozdağ [2002] 76. oldal
[68] Robinson [1963]

minden emberben megvan a hajlandóság és a képesség, hogy jobb életet éljen és ezért többet dolgozzon. Biztos volt benne, hogy ha egy állam képes saját erejét és fegyelmezőképességét használni, és tud az emberekre támaszkodni, akkor semmi akadálya nincs a fejlődésnek.

Ennek tükrében alakította ki saját gazdasági modelljét, a „vegyes gazdaság" formuláját, mely lendületbe hozta az országot. Ennek lényege az egyén és állam közötti párbeszéd volt, miközben természetesen az állam kezében maradt a szuverenitás. Szükséges jónak ítélte a piacon a magántulajdon létét, de úgy gondolta, hogy a versenyen alapuló magánérdekek, illetve a magánvállalatok nem elég erősek ahhoz, hogy minden társadalmi szükségletet kielégítsenek. Alapvetően az államnak nem kellett az egyént és a magántulajdont helyettesítenie, de szabályozó szerepet be kellett töltenie. Elmélete szerint az állam célja az kell, hogy legyen, hogy fenntartsa a nemzeti egységet, és csak annyira avatkozzon bele a gazdaságba, amennyire a társadalom felemelkedése és a gyors gazdasági fejlődés szükségessé teszi. Azért volt az 1920–1930-as években szükséges az állami szerepvállalás, mert a gazdaság nem rendelkezett akkora mennyiségű magántőkével, amivel finanszírozni tudták volna a nagy ipari ágazatok, a szállítási és kommunikációs szektor, vagy akár a közszolgáltatások fejlesztését, és a magánvállalatok sem tudták azt a tempót tartani, amit a politikai vezetés a gazdasági fejlődéstől elvárt. Az állami beavatkozás azért is volt fontos, mert az ország igyekezett legfőképpen csak a saját erejére és saját potenciáljára támaszkodni. Ez nem azt jelentette, hogy ellenezték volna a külföldi tőke beáramlását, mivel világosan látták, hogy az ország nagy területe miatt, olyan mennyiségű tőkére lenne szükség, amit maguk nem tudnának biztosítani. Amitől Atatürk meg kívánta védeni országát az az volt, hogy a külföldi befolyás olyan méreteket öltsön, mint az Oszmán Birodalom idején. Számára az ország függetlensége egyet jelentett a gazdasági függetlenséggel is, és ezért elsődleges célnak tekintette, hogy a költségvetésből tudják finanszírozni az állam működését, ne pedig külföldi forrásokból. Azonban az ottomán időszakból megmaradt befektetői bizalmatlanság nem tűnt el egyik pillanatról a másikra. Inkább a más államoktól származó hitelek voltak a jellemzők, mint a magánbefektetések. Így az 1930-as években a Szovjetunióból, Angliából, Franciaországból és Németországból is érkeztek kölcsönök. Hamarosan azonban az újonnan megalapított, illetve átalakított bankok, mint például a Mezőgazdasági vagy az Üzleti Bank, kezdték el támogatni, tőkével ellátni a gazdaság bizonyos szektorait. Atatürk mindeközben pedig állami kontroll alá vonta az addig külföldi kézben lévő és nagy kiváltságokkal működő infrastrukturális ágazatokat, illetve ezek elemeinek építését, fenntartását, mint a vasút, út-, kikötő- és gyárépítést, illetve a gáz-, víz- és elektromos áramellátást.[69] Annak érdekében, hogy a lakosság ne kerülhessen kiszolgáltatott helyzetbe, az állam a közszolgálati ágakon kívül ellenőrzése alá vonta az olyan nagy iparágakat is, mint a cukor- és lisztgyártás vagy a textilipar. Ezek az intézkedések tették lehetővé, hogy a létfontosságú iparágak és szolgáltatások ne kerülhessenek idegen kézbe. A fentiek alapján fejlődő gazdaság lehetővé tette, hogy kiegyensúlyozott költségvetéssel és export-import rátával működjön az ország. A Központi Bank megalakítása után, pedig kontrollálni tudták a pénzkibocsátást, a kamatokat és egyéb lépéseket, mellyel garantálták a török nemzeti valuta stabilitását.[70]

Az ipari fejlődés mellett a mezőgazdaságra még nagyobb figyelmet kellett fordítani, ugyanis ez a szektor foglalkoztatta a lakosság 70%-át,[71] és az ország számára ez jelentette a világgazdaságba való bekapcsolódás elsődleges csatornáját is. A fejlesztés első lépéseként újraszervezték a mezőgazdasági minisztériumot, melynek elsődleges feladatai közé tartozott, hogy megfelelő mezőgazdasági képzést, oktatást biztosítson, és tanácsokat adjon a gazdáknak az újfajta növényekről, technikákról és gépekről. Megszervezték a Mezőgazdasági Bankot, mely a legjelentősebb mértékben járult hozzá a mezőgazdasági termelés fellendüléséhez,

[69] Bozdağ [2002]
[70] Shaw [1977]
[71] OL K63 1929 – 32/1, 60/pol. számú jelentés, 1929. november 18.

ugyanis hitel formájában tőkét biztosított a fejlesztésekhez. Bár az adózás megváltoztatása nagymértékben segítette a gazdákat, a másik oldalon hatalmas terhet rótt a városi lakosságra, mely a városi kereskedelem és ipar fejlődését nehezítette.

Továbbá a védővámok, a földosztás és az úthálózat fejlesztése mellett nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra is. Falusi iskola programokat indítottak, számos szakértő érkezett külföldről, hogy hasznos tanácsokkal lássa el a mezőgazdaságban dolgozókat, és egyre több diákot küldtek külföldre tanulni, hogy az ország saját jól képzett gazdasági szakemberekkel rendelkezhessen.[72]

Természetesen az etatizmus ideológiája a munkaerőpiacra is hatással volt. Mivel nem voltak szakszervezetek és a munkások bármilyen szerveződése és jogvédelme ismeretlen volt, ezért bocsátották ki 1930-ban a közegészségügyi törvényt, 1933-ban a Török Büntető Törvénykönyvet, 1936-ban pedig a munkaügyi törvényt. Ezek részletesen szabályozták a munkakörülményeket, a munkaórák számát, az éjszakai munkát, a munkaszüneti napokat, a nők és fiatalkorúak foglalkoztatását és még egy sor részletet, hogy megelőzték a munkaerő kizsákmányolását. Ebből is látszik, hogy az etatizmus nem csak a gazdaság állam által való irányítására vonatkozott, hanem az általános jólét megteremtése is célja volt. Ez azonban néha a magánkézben lévő vállalatok számára biztosított előnyt, mert nagyobb profitot tudtak termelni, mint az állami vállalatok, ugyanis utóbbiak termelési költségei sokszor abnormálisan magasak voltak a nem gazdaságosan működő részlegek, illetve a számos jóléti szolgáltatás miatt.[73]

3.2. Az etatizmus nagy próbatétele – megoldás a válságra?

Törökország gazdasági fejlődésében épp olyan jelentős fordulópont volt a világgazdasági válság, mint a világ minden más részén. A válság megoldására világszerte eltérő módszereket alkalmaztak. Németország és Olaszország a világgazdaságról való leszakadást és egy ellenőrzési rendszer kiépítését találta megfelelőnek. Előbbiben az agrárszektort árszabályozással, majd termelés-szabályozással reformálták meg, a munkanélküliség csökkentésére pedig a közmunkák és a fegyverkezés, mely az ipart teljes mértékben az államhoz láncolta, jelentették a megoldást. Olaszországban a líra árfolyamát tartották magasan és tarifákat, kvótákat vezettek be annak érdekében, hogy a világgazdaság deflációs hatását kívül tartsák. A Brit Nemzetközösség a font sterlinghez kötötte valutáit, az Egyesült Államok pedig bevezette a New Deal programot. A Szovjetunió a tervgazdaság keretében 5-10-15 éves tervek alapján szabályozta a gazdaság működését. Folytatódott a mezőgazdasági kollektivizálás, illetve a nehézipar fejlesztése, és csökkentettek minden importot, annak érdekében, hogy a gazdasági válság minél kevésbé hasson rájuk.[74]

A Törökországhoz hasonló gazdasági szerkezettel rendelkező országok sajátossága volt, hogy a munkanélküliség nem nőtt olyan arányban, mint az iparosodott országokban, mert a mezőgazdasági munkások nagyrészt természetbeni juttatásokban kapták fizetésüket. A válság hatására ezért a bérek csökkentésének szükséglete nem vezetett nagyarányú elbocsátásokhoz. Ezt jól példázza, hogy Németország mezőgazdasági szektorában csak 4,2%-kal csökkent a foglalkoztatottak száma, az iparban azonban 40%-kal. Magyarországon is hasonló volt a helyzet, mivel itt 1933-ban a regisztrált munkanélküliek száma csupán 2% volt. Latin-Amerikában viszont, annak ellenére, hogy Atatürkhöz hasonló gondolkozású vezetők kerültek hatalomra, nem tudtak Törökországhoz hasonló eredményeket elérni. A probléma talán az elhivatottságban lehetett, ugyanis Latin-Amerikában a hangzatos populista beszédeknek

[72] Shaw [1977]
[73] Robinson [1963]
[74] Kaposi [2008]

mindig nagyobb jelentősége volt, mint a gazdasági problémák megoldására szolgáló valós reformok gyakorlatba ültetésének.[75]

A világgazdasági válság során Törökország is küszködött olyan problémákkal, mint más országok. Ilyen volt például a költségvetési hiány, vagy a termékek felhalmozódása. Ezenkívül plusz terhet jelentett az Oszmán Birodalom adósságöröksége, a belföldi államadósság a magas katonai költségvetés miatt és a külkereskedelmi defláció. Utóbbi abból következett, hogy az ország exportjának 80%-át[76] mezőgazdasági termékek tették ki és a világ ipari fejlődésének köszönhetően egyre inkább kinyíló agrárolló következtében az export és import értéke közötti különbség egyre csak növekedett. Bár 1931-ben a lírát a font sterlinghez igazították, annak ellenére, hogy Nagy-Britannia már letért az aranystandard-rendszerről, végül mégiscsak a belső változások és az etatizmus szigorúbban vétele vezetett a kilábaláshoz. [77] 1932-ben a mezőgazdasági termékek eladhatatlansága miatt csökkent az állam bevétele, ezért ebben az évben a megoldást még az jelentette, hogy ideiglenesen felfüggesztették a fizetéseket a nagy állami szállítókkal szemben és adót is emeltek több területen.[78] Azonban ezek csak átmeneti megoldást jelentettek, hosszabb távon radikális változtatásokra volt szükség. Az ezután bevezetett nagyobb állami kontroll és irányítás először meglehetősen negatív képet festhet az atatürki ideológiákról, mégis be kell látni, hogy ez mentette meg a török gazdaságot a válság idején.

Törökország válságra adott válasza egyedülálló volt abban, hogy a Szovjetunió után másodikként vezette be bizonyos módosításokkal, bár szovjet szakemberek segítségével, a tervgazdálkodás alapjait, és a kapitalista országok közül Törökország volt az első, amely ötéves tervet fogadott el. A tervezés azonban itt nem konkrétan a megtermelt javak mennyiségére vonatkozott, hanem arra, hogy hány gyárat kellett építeni vagy, hogy melyek azok a területek, ahova érdemes befektetni, tehát milyen szempontokat kell szem előtt tartani a gazdaság fejlesztése során? Elsősorban azokra az ágazatokra helyezték a hangsúlyt, melyeknek termékeiből behozatalra szorultak, mert ezek fejlesztésével lehetett egyensúlyba hozni a külkereskedelmi mérleget. Másik fontos pont volt, hogy el kellett kezdeni az ásványkincsek hatékonyabb kiaknázását is, és ehhez megfelelően képzett szakembereket kellett képezni.

A mezőgazdaságban is meghatározó változások mentek végbe. Bár a szovjet típusú kollektivizálást sosem vezették be, a mintagazdaságoknak annál nagyobb szerepe volt, melyek többek közt a közoktatás terén is jelentős szerepet töltöttek be azáltal, hogy a mezőgazdasági művelést a legmodernebb alapokra fektették. Törökország gazdasága gyakorlatilag az ötéves terv alatt kapta meg alapjait és lendült mozgásba. Az importhelyettesítő iparosításnak köszönhetően kiegyensúlyozódott a külkereskedelmi mérleg és még több pénz maradt a további befektetésekre. Atatürknek az volt az egyszerű elképzelése, hogy a gyárakat állami pénzből kell megalapítani, de amint azok működőképessé és nyereségessé válnak, át kell adni őket közkézbe részvények formájában és az ebből befolyó összeget újabb létesítmények megalapításába lehet fektetni. Ennek következtében válhattak az állami vállalatok vezető termelőkké olyan fontos iparágakban, mint a cukor-, vas-, üveggyártás és a bányászat. Mikor Atatürk állami irányításról beszélt, akkor nem a szocialista modellt vette alapul, hanem azt a régi államképet, mely szerint az államnak az a fő feladata, hogy vezetőként működjön, megadjon a népének mindent, amire annak szüksége van és biztosítani tudja a lehetőséget a fejlődésre. Amellett, hogy a piac saját szabályai szerint működhetett és a közszektorok fejlődése is nekik megfelelő tempót követte, az állami

[75] Henning [1997]
[76] Henning [1997] 260. oldal
[77] Henning [1997]
[78] OL K63 1933-32/1, 2/pol., 1933. január 16.

irányítás azért volt fontos, hogy megakadályozza az emberek kizsákmányolását és félrevezetését.[79]

Az etatizmus nem vezetett fiskális vagy monetáris változásokhoz, ugyanis ebben a témában a kiegyensúlyozott költségvetés és az erős valuta fenntartása volt a fő cél. Alapvetően a két világháború között és főleg az 1930-as években nem a keynes-i formula volt a mérvadó, vagyis, hogy a leértékeléssel növeljék az összkeresletet, hanem a cél egy zártabb, és a megnövekedett állami szektor által jellemzett gazdaság kialakítása volt. A gazdasági fellendülést segítette az is, hogy a demográfiai növekedés hozzájárult a gazdaságot vezető agrárszektor teljesítményének javulásához. Bár a mezőgazdasági termékek árának alacsonyan tartásából nem következne a termelés növekedése, az éves 2%-os demográfiai növekedés[80] lehetővé tette az egyre több föld megművelését és ezáltal a termés mennyiségének 50-70%-kal való növekedését is. Alapvetően az árak alacsonyan tartása arra késztette az agrárszektorban dolgozókat, hogy a bevételek előző évek szintjén való tartása érdekében többet dolgozzanak, és nagyobb területeket műveljenek meg. Annak ellenére, hogy az 1930-as években a statisztikai mutatók alapján nem beszélhetünk nagymérvű gazdasági növekedésről, mégis hosszú távon Törökország elérte, hogy élelmiszerek és mezőgazdasági termékek szempontjából néhány évtized alatt önellátóvá váljon, mely rendkívüli függetlenséget biztosított az ország számára. Az egyetlen hátrány, mely ebből a gazdasági szerkezetből adódott, az volt, hogy hatalmasak voltak a szektorok közti bérkülönbségek és ez rendkívül nagy életszínvonalbeli eltérést eredményezett a lakosságban. Ezt a különbséget pedig nem lehetett ellensúlyozni az iparral, mivel az nem nőtt olyan mértékben, hogy érezhetően nagy tömegeket tudjon az agrárszektorból elvonni. [81]

Egyes közgazdasági elemzések szerint az etatizmus megbukott, hiszen a statisztikai adatok azt mutatták, hogy 1945-ben az egy főre eső valós jövedelem nem volt sokkal nagyobb, mint 1929-ben.[82] Az 1930-as években alapított, alacsony hatékonysági rátával működő mintagazdaságok és gyárak is az elmélet elégtelenségét támasztották alá. Utóbbiakat Gázi oda is ajándékozta népének, mely gesztusnak a hátterében az állt, hogy az alacsony jövedelmezőség súlyos anyagi terheket rótt rá.[83] Igaz, hogy az ottomán korszakból származó örökség, mint a rossz munkamorál és a kevés magasan képzett szakértő, illetve szakképesített munkás erősen hátráltatta a fejlődést, de véleményem szerint egy újonnan alapított országban, mely szinte alig rendelkezett termelőerővel, nem lehetett volna rövid idő alatt jelentős eredményeket elérni, hacsak nem használtak volna olyan megoldásokat, mint Németország, mely fegyverkezéssel adott lökést az életszínvonal javulásnak és a magasabb foglalkoztatottságnak. Celal Bayar is, aki gazdasági miniszter volt 1932 és 1937 között, utolsó ebben a posztban töltött évében optimistán számolt be arról, hogy a fiatal Törökország miként vészelte át a világgazdasági válságot. Véleménye szerint náluk is hasonlóan komoly megrázkódtatásokat okozott volna a válság, ha a kormányzat megfelelő intézkedésekkel nem vágott volna azok elébe. Miniszterségе alatt a török külkereskedelem alaptétele az volt, hogy csak azokban az országokban és olyan mértékben kell vásárolni, amilyen mértékben az idegen államok török árukat szereznek be. A török pénzügyekről is optimistán vélekedett, melyet leginkább az állami költségvetés egyensúlya támasztott alá.[84] A miniszter rendkívül eredményes gazdaságpolitikáját az is mutatja, hogy 1937-ben Atatürk miniszterelnöknek nevezte ki, azzal a megfontolással, hogy a még nem teljesen megoldott gazdasági és pénzügyi

[79] Bozdağ [2002]
[80] Kasaba [2008] 279.oldal
[81] Kasaba [2008]
[82] Robinson [1963]
[83] OL K63 1937-32/1, 68. pol., 1937. június 15.
[84] OL K63 1937-32/1, 130.pol., 1937. december 14.

problémák, illetve a világgazdaság helyzete megkövetelte, hogy a kormány élén egy gazdasági szaktekintély álljon.

3.3. A Törökországban szívesen látott „magyar invázió”

A magyarok törökországi munkavállalásához az alapot az 1924-ben megkötött barátsági szerződés adta, mely biztosította egymás állampolgárai számára „a teljes mozgási és letelepedési szabadságot, a szabad kereskedelem- és iparűzést, a jogi védelmet, az ingó és ingatlan vagyonszerzés tekintetében a legnagyobb kedvezményes elbánást, az adófizetés terén pedig a honpolgárokkal való egyenlőséget.”[85] Később a gazdasági kapcsolatok továbbfejlesztését segítették az évente megújított kereskedelmi egyezmények is.

Az iparban és az infrastruktúra-fejlesztésben való magyar részvétel volt számarányában a legkiemelkedőbb. Egy 1927-ben kelt nagyköveti jelentés szerint az adott évben 1000-1200 magyar élt Törökországban, akik közül 1926 folyamán 300-400 érkezett. Többségük építőmunkás volt, és napszámosként dolgozott. Nagyobb befolyású magyarok, akit név szerint is említett a nagykövet, Kriszt Béla, a Chemin de Fer Orientaux vezető főmérnöke, illetve a Magyar Egyesület Elnöke és Vondra Béla, az ankarai közmunkaügyi minisztérium vízépítési főigazgatója volt. A jelentés megemlítette azt is, hogy akkoriban még nem működtek magyar iskolák, nem voltak magyar tanítók és nem jelentek meg magyar nyelvű újságok sem.[86]

Törökország az 1920-as évek elejétől azon fáradozott, hogy a vasúti hálózata az ország nyugati és keleti határait összekösse. Ettől a vonaltól északra és délre építendő szárnyvonalak segítségével pedig a Földközi- és Fekete-tenger régióit kívánták Anatólia belső területeivel összekötni. 1926-ban még csak mérnöki munkálatok folytak dán és svéd mérnökök közreműködésével, az érdemi építkezés megkezdését 1927 tavaszára tervezték. 1927-ben jelentés érkezett Magyarországra az építkezés részleteiről és a munkalehetőségekről. Magát az építkezést egy belga vasútépítő csoport szervezte és bonyolította le, a munkásokért pedig egy párizsi székhelyű vállalat felelt. Utóbbi tervei szerint 7000-8000 munkást kívántak foglalkoztatni, köztük 500 külföldivel, ám az isztambuli követségi tanácsos úgy vélte, hogy biztosan több külföldire lesz szükség a török munkások alkalmatlansága miatt. A vállalat a szállást, az egészségügyi biztosítást és a kiutazást is biztosította. Januárban Atatürk vetette fel az ötletet, hogy ezen építkezésnél magyar szakemberekre lenne szükség, azonban a magyarországi munkaközvetítő hivatal különleges kikötések ellenében járult csak hozzá a külföldi munkavállaláshoz. Az élelmezési és időjárási viszonyok ugyanis nem voltak elfogadhatóak a magyar munkavállalók számára. Mivel azonban Magyarországon az építő-, a vas- és faiparban volt a legnagyobb a munkanélküliség, ezért a munkafeltételekkel kapcsolatos megnyugtató biztosítékok ellenében beleegyeztek, hogy a 2000-3000 ipari munkásként, kőművesként, lakatosként, asztalosként és szerelőként dolgozó jelentkezőnek egy részét kiengedjék a fent említett vasúti építkezésre.[87] Az munkálatok eredményeként 1934-re valósult meg a Fekete-tenger (Samsun kikötő) és Földközi-tenger (Mersin kikötő) közötti első vasúti összeköttetés.

1927-ben további munkalehetőségek nyíltak a magyarok számára, ugyanis a kereskedelmi miniszter az év elején arról tájékoztatta a Budapesti Mérnöki Kamarát, hogy a Törökországban lévő yerköyi és kirlekalei muníciós gyárba mérnököket és

[85] Dávid [2004] 13. oldal
[86] Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Elnöki Osztály 1/S referátumának iratai (továbbiakban OL K60), 1927-I/7, 2490/kig., 1927. február 1.
[87] OL K60 1927-I/7, 123/A.kig, 1927.

fémszakmunkásokat keresnek, ezért felhívta a kamarát, hogy értesítse az esetleges érdekelteket a munkalehetőségről.[88]

A kereskedelem bővítésében és a munkavállalásban igazán széleskörű lehetőségek csak az 1930-as években adódtak, mikor a világgazdasági válság hatására életbe lépett az első ötéves terv és egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek az ipar fejlesztésére. Ennek következtében 1930-ban Magyarország már 997 000 pengő értékben szállított vasúti kocsikat Törökországba. 1934 együttműködésekben gyümölcsöző év volt. A Nitrokémia magyar gyár 1,5 millió pengő értékű rendelést kapott a török hadseregtől trotil robbanóanyag szállítására és egy ilyen anyagot előállító gyár építésére. Dávid János és fia építőmesterek egy török céggel közösen nyerték el azt a pályázatot, amelyet Ankara városa egy nagyszabású stadion, valamint egy modern lóversenytér építésére, 3 millió pengő értékben kitűzött. Ezen épületek mérnöki tervezését is egy magyarra, Kovács Lászlóra bízták. A Standard Rt. az év folyamán nagyjából 120 000 török font értékű tábori telefon szállítására kapott rendelést. Nagy előrelépés volt, hogy a két ország közötti kereskedelmi szerződés módosítása következtében az év folyamán 1 millió pengővel nőtt az Magyarország áruforgalmának kerete.[89]

1935-ben a török hadsereg részére robbanóanyagot gyártó magyar Nitrokémia törökországi működését további 1-1,5 évre meghosszabbították. Pozitívumként említhetők még a Ganz-Danubius diyarbakiri és ödemisi villanytelep-építkezései. Az energetikában való szoros együttműködés következtésben az említett kettőn kívül még hat anatóliai város áramfejlesztő telepeit építették és szerelték fel magyar cégek a második világháború előtt. Ezek közül is talán a konyai feladat volt a legnagyobb kihívás, ahol a villanyvilágítási hálózat, a hozzá tartozó berendezések és a városon kívül fekvő erőműtelep kiépítésében működtek közre magyarok.[90] Ezeken kívül ebben az évben kapott próbarendelést Magyar Lámpaárugyár is, kézigránátok szállítására. Negatív hatású esemény volt azonban, hogy a török állampolgárok részére fenntartott foglalkozásokról szóló törvény alapján az idegen munkások munkavállalását engedélyező határidő 1935. május 21-én lejárt. Az év elején a magyar követség és az illetékes török hatóságok közt hosszas tárgyalások folytak a magyar munkások további alkalmazhatósága tekintetében, melynek következtében magyar nagykövet és a külügyminisztérium egyik osztályvezetője közt szóbeli megegyezés jött létre. Azonban a fent említett határidő után, hivatkozván a megállapodás konkrétumokban hiányos voltára, csak a vízvezetéki, központi fűtési és egyéb olyan szakmabeli munkások dolgozhattak tovább, akik befolyásos emberek támogatását szerezték meg. Ennek következtében több száz magyar tért vissza Magyarországra vagy keresett munkát a Törökországgal szomszédos államokban.[91]

1936-ban az egyetlen említésre méltó esemény az volt, hogy magyarországi iparvállalatok közül a budapesti Nitrokémiai Ipartelepek Rt. Ankara mellett felállított gyárüzemét megnagyobbította és újabb rendeléseket bonyolított le.

1937-ben a kereskedelmi megállapodás újratárgyalása jelentette a legnagyobb kihívást a gazdasági együttműködésben. Az 1935-ben kötött megállapodást ugyanis, mivel az a kereskedelmi mérlegünket Törökországgal szemben 1936-ban kedvezőtlenül befolyásolta, felmondtuk. Egy az 1937 áprilisában Ankarába érkezett magyar gazdasági delegáció tárgyalásokat indított új egyezmény létesítése céljából, mely július 1-én életbe is lépett. Azonban még egy pótmegállapodásra is szükség volt, amit végül december 2-án fogadtak el. A gazdaság fejlesztésében való gyakorlati magyar közreműködés abban valósult meg, hogy

[88] OL K60 1927-I/7, 72010/II., 1927.
[89] OL K63 1935-32/1, 2/pol., 1935. január 14.
[90] Dávid [2004]
[91] OL K63 1936-32/1, 580/pol., 1936. február 11.

iparvállalataink közül a Magyar Állami Gépgyár, igen nagy német verseny ellenére, hét nagy vashíd építésére kapott rendelést.[92]

1938-ban mikor az ötéves terv megvalósítása végéhez közeledett, Atatürk elhunyt és a második világháború is éreztette már előszelét, a magyaroknak nem volt tovább lehetősége a maradásra, a gazdaságban, főleg az iparban történő segítségnyújtásunk aranykora lezárult.

Az ipari és infrastrukturális fejlesztésben való magyar részvétel mellett meghatározó szerepe volt a magyaroknak a mezőgazdaság felvirágoztatásában is. Ennek a szektornak legfontosabb irányelveit Ismet pasa foglalta össze 1929-ben. A kormány nagy hangsúlyt helyezett a magnemesítésre, a szőlő- és gyümölcstermesztésre, valamint a méhészeti tevékenység elterjesztésére. A magtermelés jövedelmezősége és fokozása érdekében a gabonát különösen fokozott vámvédelem alá helyezték, mivel az ország lakosságának 70%-a mezőgazda volt, akiknek jólététől függött az állam jóléte és az ipari fellendülés is.[93]

A fejlesztésekben Magyarország több vonalon is segítséget nyújtott Törökországnak. Először Réthly Antal professzor munkásságát emelném ki, aki megalapította a törökországi meteorológiai szolgálatot, mely hozzájárult a mezőgazdaság korszerű alapokra helyezéséhez. A nemzetközileg is elismert szakembert 1925-ben hívta meg a török mezőgazdasági miniszter. Réthly a Meteorológiai Intézetet 1925. november 12-én alapította meg, amiért Signum Laudis díjjal tűntették ki. Az intézet munkája 1928-ig szinte csak az ankarai obszervatórium megfigyeléseire koncentrálódott, melyet szintén Réthly professzor hozott létre és melynek épületét is egy magyar mérnök, Tittes György tervezte. Addig ugyanis, az intézetnek nem volt külön költségvetése, azóta viszont a központ és az állomások is támogatásban részesülnek, és az ott folyó méréseket állami munkaként tartják számon. Réthly 145 mérőállomást hozott létre és 17 000 km-t utazott Törökországban, az útjai alatt végzett mérések még ma is meghatározóak a török meteorológiában. Munkássága során nemcsak időjárás-előrejelzéssel foglalkozott, de nagy hangsúlyt fektetett Ankara klímájának és környezeti adottságainak vizsgálatára és a város levegőjének javítása céljából egy kampánytervet is kidolgozott. A levegő minősége véleménye szerint azért volt sokkal rosszabb a törökországi átlagnál, mert a gyárkémények füstje, az egyre több kipufogógáz és az utcák pora keveredett a ködde l, ami rendkívül gyakran képződött a város felett. Ez ellen azt tanácsolta, hogy a várost védjék a portól, kezeljék az utakat, a gyárkéményekre szereljenek szűrő berendezéseket, a gyárakat pedig olyan helyre telepítsék később, ahonnan a szél nem fújja be a port és a káros anyagokat a városba. Mikor 1927. november 30-án lemondott, a török szakemberek az ő útmutatásai alapján folytatták tovább munkájukat. Ez az év több szempontból is különleges jelentőségű volt, mivel ekkor hangzott el az első meteorológiai jelentés az ankarai rádióban és a világon először a levegő páratartalmát vizsgáló mérések is Ankarában zajlottak le. Ami pedig még jelentőségteljesebb volt, hogy Réthly mért hivatalosan először – Ankarában - 0%-os nedvességtartalmat. Lemondása évében Atatürk további öt éves megbízást ajánlott fel neki, azonban a professzor Magyarországot kívánta gazdagítani tudományos tevékenységével. Talán még nagyobb kitűntetés volt az számára, hogy a római, első nemzetközi földművelésügyi konferencián ő képviselte Törökországot, és mint török küldöttet választották meg a meteorológiai tanács elnökévé.[94]

Nem fejlődhetett volna a török gazdaság megfelelően képzett szakemberek nélkül sem. Az ő képzésükben két vonalon vettek részt magyarok. Egyfelől közreműködtek a törökországi mezőgazdasági oktatásban azáltal, hogy a török Mezőgazdasági Főiskola állatorvosi karán 1938-tól egy magyar professzor, Haskó Sándor is tanított.[95] Nagy számban mentek ki magyar

[92] OL K63 1938-32/1, 31/pol. 1937., 1938. február
[93] OL K63 1929 – 32/1, 60/pol., 1929. november 18.
[94] Bölümü [2006]
[95] Dávid [2004] 13. oldal

szakemberek is, hogy a tanácsokkal lássák el a vidéki, sokszor még tradicionális módszerekkel dolgozó gazdákat a hatékonyság növelése érdekében. Végül pedig Magyarország egyetemein számos török diák szerzett agrármérnöki diplomát. Közéjük tartozott Vecdet Erkun is, aki az európai mezőgazdasági ösztöndíj megnyerésével tanulhatott a Budapesti Műszaki Egyetem Mezőgazdasági Karán, és aki később az ankarai Török–Magyar Baráti Társaság egyik alapítója lett. Visszaemlékezéseiben úgy vélte, hogy azért tartottak olyan nagy igényt a törökök a magyar mezőgazdasági szakemberekre, mert abban az időben a magyar mezőgazdaságot tartották a kontinens legfejlettebbjének. Kihangsúlyozta, hogy a magyarországi oktatás azért lehetett nagyon hatékony, mert például a Műszaki Egyetem Mezőgazdasági Karának hallgatói számára kötelező volt minden héten 1 nap szakmai munkát végezni az egyetem gazdaságában, nyáron pedig 1 hónapot eltölteni más szakmai gyakornoki pozícióban. Ilyen gyakorlat-orientált képzésben való részvétel után a török diákok visszatérvén hazájukba, a gyakorlati életben azonnal tudták kamatoztatni tudásukat. Az egyetemi képzéseken kívül, rengeteg török diák vett részt magyarországi nyári egyetemeken vagy téli gazdatanfolyamokon.[96] A szakembereken kívül agrárszektor érdemi munkájában több ezer magyar munkás is részt vett.

Magyarország helyzete igen ellentmondásos volt, mert egyrészt a fentebb már említett agrárreform keretein belül a török gabonát illető kimagasló vámvédelem nekünk igen nagy hátrányt okozott a Törökország felé irányuló gabonaexportunk szempontjából, ugyanakkor a magyar vetőmagvizsgáló állomás bizonyítványával ellátott nemesített vetőmagot a törökök illetménymentessé tették. Ezen vetőmagok eladásával és a magyar szakemberek tanácsadásával érhették azt el, hogy a világgazdasági válság során, 1929-ben a 13 millió líra értékben importált gabonamennyiség az 1930. év végére lecsökkent 63 000 lírára.[97]

A cukorgyártás is hasonló változásokon ment keresztül. Törökország cukorszükségletét 1926-ig kizárólag importcukorból elégítették ki. Azonban a következő években sorra alapították a cukorgyárakat, melyhez magyar szakemberek segítségét kérték, és a cukorgyártás munkafolyamatait is magyarok tanították meg török munkatársaiknak. 1934-től a törökök már egyáltalán nem szorultak cukorimportra, ugyanakkor ez Magyarországnak meglehetősen nagy bevételkiesést jelentett, mivel korábban mi is rendszeres beszállítóik voltunk.

A másik illetménymentes áru a magyar tenyészló volt. 1925 és 1935 között kötött, tenyészlóra vonatkozó üzletek több mint 3 000 000 pengő értékű forgalmat bonyolítottak le.[98] Például csak 1934-ben 650 lovat szállítottak hazánkból Törökországba.[99] Az e téren való üzleti kapcsolatok folyamatos fenntartásában elsősorban Dr. Csiky Ferenc járt az élen, aki a 100 000 hektáron működő török állami ménesek főigazgatója volt. Az ő érdeme volt az is, hogy a török állattenyésztéssel kapcsolatos szakvélemény elkészítésével szintén egy magyart, a Budapesti Állatorvosi Egyetem rektorát, Wellmann Oszkárt bíztak meg.[100] Az ő 1932–1933 során végzett tevékenysége máig hasonlóan meghatározó, mint Réthly Antal munkássága. Wellmann a helyzetfelmérések után, a helyi adottságokat és érdekeket figyelembe véve tett javaslatokat fejlesztésre, melyek alapot adtak a jelenlegi szarvasmarha-tenyésztés körzeti beosztásához, illetve mely alapján egy év alatt kétszeresére tudták növelni a tehenek tejhozamát.

A világgazdasági válság hatására létrehozták a már említett mintagazdaságokat. Atatürknek ezekkel nemcsak az volt a célja, hogy a mezőgazdasági oktatást modernebb alapokra helyezze, hanem be akarta bizonyítani, hogy kedvezőtlen természeti körülmények között is

[96] Erkun [2004]
[97] Dávid [2004] 16. oldal
[98] Dávid [2004] 13. oldal
[99] OL K63 1935-32/1, 2/pol., 1935. január 14.
[100] Dávid [2004] 13. oldal

képesek lesznek minőségi mezőgazdasági áruk termesztésére. Az első ilyen mintagazdaságot Adanában nyitották meg.

Szemléletesen mutatja a magyarok törökországi hatását egy magyar család rendkívüli életé. György János mezőgazdasági gépészmérnöknek tanult Budapesten. Tanulmányait befejezve egy éven keresztül dolgozott egy gépgyárban, amikor a kezébe került az az álláshirdetés, amely Törökországba, az adanai gazdasági iskolába keresett igazgatót. A hirdetés magas fizetést és lakást is ígért, a munkakör pedig meglehetősen csábító volt, hiszen tanári és egyben mérnöki munkát is ajánlott. Ezt pályázta meg György János, anélkül, hogy bármit is tudott volna jövőbeli második otthonáról. Feleségével 1924-ben költöztek Adanába, ahol akkor még csak egy nagyobb iskola és a hozzátartozó műhelyek működtek. A házaspár 1930-ig kívánt Törökországban maradni. Akkoriban a törökországi mindennapi élet radikális ütemben való változása mellett, az adanai gazdaságban is rendkívüli módon felfejlődött az oktatás, s ebben kiemelkedő szerepet játszott a magyar szakértelem. A gazdaság és a műhelyek kibővültek és hatékonyságuk láthatóan megnőtt. 1930-ban, mikor György János felesége már várandós volt lányukkal és már a hazautat készítették elő, Atatürk országjáró körútra indult és Adanába is ellátogatott. Látva az ott végbement fejlődést, személyesen kívánt beszélni az igazgatóval. A Gázi elismerésének kifejezése után, újabb munkát ajánlott György Jánosnak. Akkor kezdett el épülni ugyanis Ankara mellett a Gazi Orman Çiftliği (Gázi Erdőgazdaság), amelynek a keretein belül létesítendő mezőgazdasági gépgyárba igazgatót kerestek. A magyar mérnök nem kapott 24 óra gondolkozási időt sem a Gázitól, rögtön döntenie kellett, ellenben ígéretet kapott rá, hogy ő és felesége is török állampolgárságot kapnak, ami abban az időben igen nagyértékű felajánlásnak számított. Végül Adanában maradhatott a házaspár, amíg kislányuk, Klára meg nem született.

Április elején költöztek át Ankara közelébe. A gazdaság fantasztikus gyorsasággal fejlődött és egyre nőtt az ott dolgozó magyar kolónia is. Dévai Klára visszaemlékezései és a korabeli fotók tanúskodnak arról, hogy rendkívül összetartó magyar közösség alakult ki, még az adanainál is nagyobb, akiknek Atatürk is elismerte, megbecsülte munkáját. Az ott élő gyermekekre pedig sajátjaként tekintett. György Jánossal és családjával különösen jó viszonya volt, ugyanis köztudottan rajongott a zenéért, és a magyar család minden tagja játszott valamilyen hangszeren. Mikor Atatürk az erdőgazdaság területén lévő nyaralójába látogatott, mindig meghívta magához őket. Az apa hegedülni, az anya cimbalmozni, Klára pedig zongorázni tudott, így zenélve töltötték el szabadidejüket a török köztársasági elnök társaságában. A kolónia tagjai vallástól és társadalmi rangtól függetlenül összetartottak és együtt ápolták otthonról hozott kultúrájukat. Minden vasárnap katolikus misét tartott egy magyar pap az 1929-ben megalakult magyar nagykövetségen, és minden nagyobb eseményt, beleértve a karácsonyt, az újévet vagy a Szent István-ünnepet is közösen ünnepelték meg. A György család 1941-ig maradt Ankarában. Az 1940-es évek politikai helyzete miatt vissza kellett térniük Magyarországra, azonban György Jánost 1947-ben még visszahívták Ankarába, mert nem dolgozta le a szerződésében kikötött időtartamot. Ekkor még hivatalos külügyminisztériumi útlevéllel távozott Magyarországról, de visszatérni már nem volt lehetősége. Végül 1952-ig maradt Ankarában, ahol többek között kormánytanácsadóként is dolgozott. Ezután Torontóba ment rokonai után és ott is hunyt el. Lánya, Klára pedig Budapesten él, azóta, hogy családja visszaköltözött Magyarországra.[101]

A fent említett a mintagazdaságok hosszú távon nem bizonyultak jövedelmezőnek, ugyanúgy, mint az államilag működtetett vállalatok sem, ennek következtében 1937-ben a Gázi úgy döntött, hogy a tulajdonában lévő gyárakat felszereléssel együtt a török népnek ajándékozza. A legnagyobb értéket kétségkívül az ankarai vilajet területén fekvő gazdaságok képezték, ahol többek között sörgyár, malátagyár, jéggyár, szódagyár, bőrgyár, mezőgazdasági gép- és

[101] Dévai [2009]

vasgyár is volt Atatürk tulajdonában. 1938-ban mintagazdaságait és egyéb ingatlanait is a köz javára bocsátotta, melyek közé tartozott az Ankara melletti gazdaság és az a lóversenytér, illetve sportstadion, melyet egykor magyarok terveztek és építettek.[102]

A mezőgazdaság legnemesebb ágában, a kertészetben is otthagyták nyomukat a magyar kertmérnökök és kertészek. Ankara parkosítását illetően két kiemelkedő nevet érdemes megemlíteni. Egyikük Ormos Imre, aki a hatalmas és korszerű ceglédi faiskola kertészeként dolgozott, majd törökországi küldetése után a magyarországi Kertészeti Egyetem professzora lett. Ankarában 1927-től másfél évet töltött, ahol részt vett a fásítási programban, az ankarai stadion kertesítésében és egyéb parkosítási munkálatokban.[103] Ő a következőképpen emlékezett vissza kinn töltött idejére: „A Kertészeti Tanintézet után, fél éves friss diplomával a zsebemben Törökországba mentem. Ankara, akkor Kemal pasa reformjai hatására kezdett fővárossá fejlődni. Rendeztük az utcákat, parkosítottunk, én terveztem a hősök temetőjét, dolgoztam Kemal pasa magánbirtokán, építettünk a követségnek és magánmeg-rendelőknek."[104] Hozzá hasonló pályát futott be Liszkai Jenő kertészmérnök is.

A két ország gazdasági együttműködését segítették elő a különböző szektorokra specializálódott vásárok. Magyarország először 1931 januárjában vett részt Ankarában a nemzetközi mezőgazdasági kiállításon, majd decemberben képviseltette magát az ugyanott megrendezett mezőgazdasági gépkiállításon is. Ugyanez év májusában Törökország pedig a budapesti árumintavásáron vett részt önálló pavilonnal.[105]

A két ország kereskedelmi kapcsolata rendkívül kiegyensúlyozott és gyümölcsöző volt Atatürk időszakában. A magyar exportcikkek nagy részét ipari termékek képezték, melyek közül a vasárukra, a mezőgazdasági gépekre és készülékekre, illetve a textiltermékekre volt a legnagyobb kereslet. Ez is mutatja a török gazdaság szerkezetének nagymérvű átalakulását, hiszen a magyar segédlettel történő fejlesztések hatására, az 1930-as évek végére ezekből a termékekből szinte önellátóvá vált az ország. Magyarország az 1920-as években főleg mezőgazdasági termékeket importált Törökországból, ezen belül is főleg mazsolaszőlőt és egyéb déli gyümölcsöket, pisztáciát, édesgyökeret, nyersdohányt és mogyorót. Mivel a török politikai vezetés mindig kiemelkedően fontosnak tartotta a külkereskedelmi egyensúly fenntartását, ezért gazdaságuk fejlődésével az 1930-as években egy időre jelentősen visszaesett a két ország közötti áruforgalom nagysága. Azonban mindkét ország fontosnak tartotta a szoros gazdasági kapcsolatok fenntartását. Minden évben megállapodtak egy kontingenslistában, mely magában foglalta azon áruk sorát, amiket a két ország egymásnak eladhatott. 1938-ban született egy olyan egyezmény, mely a fent említett áruforgalom visszaesést ellensúlyozni kívánta. A magyar fél, tekintettel arra, hogy a török ipar és agrárszektor mellett a piac is fejlődött, és ezáltal újabb kereskedelmi lehetőségeket kínált, javaslatot tett a török kormánynak arra nézve, hogy a magyar kontingensek bővítését célzó megbeszéléseket folytassanak. A török kormány minden kontingensemelési kívánságot hajlandó volt teljesíteni, csupán azt kívánta elkerülni – csakúgy, mint Magyarország –, hogy Törökországban a magyar árukövetelések továbbra is növekedjenek anélkül, hogy azok megfelelő magyar importok által ne lennének kiegyensúlyozva.[106]

Törökország és Magyarország kapcsolata rendkívül sokoldalúnak mutatkozott Atatürk időszakában. Annak ellenére, hogy diplomáciai kapcsolataink meglehetősen hullámzónak bizonyultak, a világgazdasági válság pedig saját problémáink megoldására terelte figyelmünket, mégis soha nem látott együttműködésre voltunk képesek. A fiatal köztársaság

[102] OL K63 1938-32/1, 68/pol., 1938. május 16.
[103] Dávid [2004]
[104] http://lov.uni-corvinus.hu/index.php?id=13426
[105] OL K63 1932 – 32/1, 2/pol. sz. jelentés, 1932. január 22.
[106] OL K63 1938-32/1, 54.080/4., 1938.

megint példát mutatott Magyarországnak és a világnak. Azután, hogy kiharcolta függetlenségét, egy harmadik utas, újszerű megoldással volt képes gazdaságát a semmiből lábra állítani. Ha Magyarországnak nem is sikerült hasonló gazdasági sikereket elérnie, arra joggal büszkék lehetünk, hogy lehetőségeinkhez képest maximálisan hozzájárultunk „testvérországunk" felvirágoztatásához.

4. Magyar építőkövek a török tudományban és kultúrában

„Türk ve maçar kardeştir.” – Török és magyar testvérek.

Ez a mondat üdvözli a magyarokat napjainkban is egy isztambuli vagy ankarai kávézóban vagy egy anatóliai kisváros kézműves-boltjában, de akár az utcán is, bármerre is járjunk Törökországban. Ennek a testvéri szeretetnek az évszázadok során újra és újra visszatérő érintkezések, a közös eredet gondolata és az utóbbi egy évszázadban a két nép, illetve politikai vezetésük közötti kapcsolat fejlődése, javulása az oka. A Török Köztársaság aranykorának nevezett időszakban – azaz Atatürk haláláig – soha nem látott gazdasági és kulturális együttműködés volt tapasztalható. A magyarok gazdasági szerepvállalását már az előző fejezetben bemutattam, most szeretném ismertetni azt a tudomány és a kultúra területére kiterjedő felpezsdülést, mely a két ország kapcsolatát jellemezte ezekben az években. A magyaroknak hihetetlenül nagy szerepük volt a török tudományos élet felvirágoztatásában és a „magas-kultúra” formálásában. Németh Gyula, az egyik legismertebb magyar turkológus is azt írta *Törökök és magyarok* című könyvében, hogy „A török jobban bízik bennünk, mint bármely más európaiban, s mi lelkileg közelebb vagyunk hozzá, mint bárki más.”[107] Ennek okán nem is volt kérdéses, hogy a török nép a legféltettebb kincseihez, a kultúrájához és tudományához melyik népet fogja közel engedni, illetve kinek a segítségét fogja kérni azoknak felvirágoztatásához.

Az alábbiakban először is kifejtem, hogy melyek azok az ideológiák és elméletek, amelyek a két népet ilyen mértékben közel hozták egymáshoz, majd a hungarológia és a turkológia kialakulását és intézményesülését foglalom össze. Bartók Béla munkásságának egy külön részt szentelek, majd bemutatom azokat a kulturális eseményeket, melyekről a nagyköveti beszámolók évről évre jelentést tettek.

4.1. Turán népei [108]

„A turanizmus, ha könnyed előadásban alkalmaztatik, ma a hazafias stílus egy eszköze, ha politikailag, akkor a 19. század nagyszámú nemzeti illúzióinak egyik elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, ha azonban a tudomány rendjébe tartozó gondolatok közt merül fel, akkor vaskos tévedés, melyet nem lehet elég eréllyel visszautasítani.”[109]

Ezt a megközelítést alkalmazta a két világháború közötti magyar és török tudományos élet, annak ellenére, hogy a két ország vezetői időnként mégis, mint tudományos elméletet alkalmazták politikájukban. (A két világháború között közel az összes magyar miniszterelnök

[107] Németh [1990] 26. oldal

[108] Turanizmus: A XIX. században megjelent eszmeáramlat, mely a pángermán és pánszláv mozgalmakat ellensúlyozva nyújtott biztonságérzetet a magyaroknak azáltal, hogy Japánig nyúló turáni népek részeként definiálta őket.

[109] Kincses [1991]

tagja volt a Turáni Társaságnak.[110]) Fontos azonban tisztázni azt a különbséget, mely a pánturanizmust a turáni, illetve kulturális turanizmus ideológiájától elválasztja.

A pánturanizmus elképzeléseinek sorsa hasonlóképpen alakult a két országban. Mindkét nép és politikai vezetőik is szakítottak ezzel az ideológiával, csak néhány szélsőséges csoport maradt, akik politikai elméletként továbbra is kitartottak mellette. Törökországban 1924-ben az ifjú törökök szakítottak ezzel a gondolattal, mivel Atatürk hatalomra kerülésekor világosan látta, hogy a pánturanizmus célja – miszerint az összes turáni származású népet egy ország határai között kell egyesíteni – teljesíthetetlen és egy ilyen illúzió követése csak csalódást okozna a népnek. Ezt az elutasító magatartást a magyarok sokszor a török fél a szorosabb kapcsolatok elől való elzárkózásaként fogták fel, de később be kellett látniuk, hogy utóbbiak csak a pántörök mozgalmat utasították el, nem a rokon népekkel való kapcsolatépítést.

Amint a tudományos élet felpezsdült Törökországban, annál inkább előtérbe került a turáni eszme, de inkább csak tudományos szinten, nem politikai motivációként. Magyarország nagykövete beszámolt arról, hogy az 1932-ben megrendezett ankarai történelmi kongresszuson a törökök büszkeséggel próbálták elfogadtatni azt a tudományos megállapítást, hogy a török faj az altáji síkságról terjedt el, tehát ennél fogva kultúrája és történelmi szereplése az összes európai nemzetnél régibb. Továbbá leszögezték, hogy Atilla, hunok, magyarok, bolgárok mind török eredetűek.[111] A nagykövet ezzel a konferenciával kapcsolatosan egy diplomata kollégáját idézte: „Eddig azt tudtam, és már bele is törődtem, hogy a majomtól származom, és most, ó rettenet, azt kell megtudnom, hogy a töröktől származom le."[112] A politikai vezetők gondolkozásának ez a tendenciája azért volt veszélyes, mert a külpolitikában jelentős feszültségeket okozott, főleg a Szovjetunióval, ugyanis a két ország közt fennálló megállapodás értelmében nem avatkozhattak bele egymás belügyeibe, azonban félő volt, hogy a felkorbácsolt nemzeti érzés másra fogja ösztönözni Törökországot a Turkesztánban, a kínai falig terjedő területen állítólag 30 milliós törökfajú lakossággal kapcsolatban.[113] Mindemellett azonban sokkal nagyobb jelentősége volt a kulturális turanizmus elvének, mely szerint a közös eredetű, közös hagyományokkal, nyelvi eredettel, történelemmel rendelkező népek között ápolni kell a kulturális kapcsolatokat, és a közös eredetet a lehető leginkább tudatosítani kell az emberekben.[114]

A turáni eszmét Magyarországon három szervezet támogatta a XX. század első felétől. Az egyik, az 1910-ben megalakult Turáni Társaság, mely később Magyar Keleti Kultúrközpont, majd 1931-től Magyar Néprokonsági Egyesület néven működött, és a turáni népek kultúrájával, történelmével, nyelvével, irodalmával foglalkozott. Szoros kapcsolatban volt a mindenkori miniszterelnökséggel, a Külügyminisztériummal és a Vallási- és Közoktatási Minisztériummal, melyek közvetlen pénzügyi támogatásban részesítették.[115] A szervezet támogatásával sikerült létrehozni a budapesti Török Intézetet, illetve egy Keleti Intézet és egy Keleti Tanszék tervei is elkészültek. Ezekben az években alakult meg Isztambulban és Budapesten is a Török–Magyar Baráti Társaság, szintén a Turáni Társaság ösztönzésére. Ezenfelül, pedig Törökországhoz hasonlóan Magyarországon is nagy hangsúlyt fektettek a nyelvművelésre. A magyar Turáni Társaság nyelvtanfolyamokat indított, japán, török, finn, bolgár és kínai oktatással. Törökországban a már említett nyelvújítás és a latin abc bevezetése jelentette a legnagyobb változást. Továbbá a hozzájuk legközelebb álló turáni nép, a magyarok nyelvének, történelemének, kultúrájának szélesebb körű megismerését szolgálta az 1935-ben megalapított ankarai Hungarológiai Intézet is. A társaság nemcsak nyelvtanításban

[110] Ablonczy [2006]
[111] OL K63 1932 – 32/1, 47. pol. számú jelentés, 1932. július 29.
[112] OL K63 1932 – 32/1, 47. pol. számú jelentés 4. oldal, 1932. július 29.
[113] OL K63 1932 – 32/1, 47. pol. számú jelentés, 1932. július 29.
[114] Bene [1995]
[115] Ablonczy [2006]

jeleskedett, de szoros kapcsolatot ápolt a törökországi turáni társasággal, és együttműködésük eredményeként valósulhatott meg, hogy több száz török fiatal jött Magyarországra tanulni, és több ezer magyar településhetett át Törökországba, hogy részt vehessen a születendőben lévő Török Köztársaság felépítésében. Mindezen felül előadás-sorozatot is indítottak a turáni népek történetéről, művészetéről és gazdasági viszonyairól[116]. A Turáni Társaság tevékenységét a törökök is elismerték, ezt bizonyítja az is, hogy a társaság képviseltethette magát 1931 áprilisában az ankarai Türk Ocak (kulturális szervezet) kongresszusán.[117]

1920-ban a turanista ideológia szélsőségesebb változatát valló társaság alakult meg, Magyarországi Turán Szövetség névvel. Céljai közé tartozott a magyar nép erkölcsi és gazdasági alapjainak megerősítése, azáltal, hogy a keleti, és nem a Nyugathoz hasonlóan „romlott népektől" vesz példát.[118] Továbbá azt vallották, hogy a második évezredben a nyugati turáni népek – azaz a magyarok, bolgárok, törökök, finnek, észtek – feladata lesz Európa Ázsiával való kibékítése, ezért kellt ezeknek a népeknek arra törekedni, hogy egymással minél szorosabb kapcsolatot ápoljanak, és országaik haladását, fejlődését minél inkább elősegítsék.[119] A szövetség az 1920-as évek közepén több csoportra bomlott, majd az 1930-as években alakult újjá, mikor is a faji érdekek megvédését tűzte ki céljául.

A harmadik, turáni szellemben működő társaság a Magyar Keleti Gazdasági Központ volt, ami a turáni népek közti minél prosperálóbb gazdasági kapcsolatok kiépítésére törekedett és a keletre való kivándorlás lehetőségei után kutatott.[120]

Mint ahogy már fentebb említettem, a két világháború között rendkívül virágzó volt a két ország együttműködése a tudományos élet terén, ennek folyományaként alakulhattak ki a törökországi hungarológia és a magyarországi turkológia intézményes formái.

4.2. Turkológia Magyarországon

A turkológia, melynek magyarországi kutatási területe a török–magyar érintkezés, a török nyelv, történelem és kultúra vizsgálata, mint tudományág nemzetközi viszonylatban is egyedülálló módon, a XVI. század óta létezett hazánkban, hiszen a magyar nép és nyelv kutatásának során fejlődött ki. Eleinte leginkább a magyar és török nyelv ősi eredetét, esetleges közös gyökereit kutatták, majd a XIX. századtól indult meg a két nép viszonyának tudományos kutatása. 1846-ban kezdtek először keleti nyelveket tanítani a budapesti Bölcsészettudományi Karon, az intézményesedés azonban csak 1870 után következett be.[121] A Keleti Nyelvek Tanszéknek, majd később Turkológiai Intézetnek, illetve Tanszéknek két fő kutatási területe alakult ki: a török–magyar érintkezés a honfoglalás előtti időben, és az oszmán hódítás 150 évének hatása. Mivel ez a két kutatási irány, a magyar őstörténet és a hódoltság korszaka, mindig is jelentős helyet foglalt el a magyar tudományos életben, ezért történhetett az meg, hogy a nyugati tendenciákkal ellentétben, itthon a turkológia emelkedett ki az orientalista tudományágak közül az iranisztika és arabisztika ellenében.[122]

Érdekességképpen érdemes megemlíteni, hogy a leghíresebb turkológusok a magyar nyelv és történelem iránt érdeklődő tudósokból, kutatókból váltak. Az első magyar turkológus Vámbéry Ármin volt, aki először emelte európai szintre a turkológia tudományát

[116] Kincses [1991]
[117] OL K63 1931-32/1, 5/St/pol-1931., 1932. február 17.
[118] Kincses [1991]
[119] Sassi [1942]
[120] Kincses [1991]
[121] Ligeti [1972]
[122] http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=portre&&portreoldal=portrereszl&&adat=1124

Magyarországon.[123] Az ő munkássága után a XX. század elején szintén egy magyar nyelvész, Gombocz Zoltán tudta a turkológiát európai szintre fejleszteni. Az intézményesülés végül 1930-ban következhetett be, mikor is Németh Gyulát bízták meg a budapesti Bölcsészeti Kar Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézet megalapításával és megszervezésével. Németh professzort, aki megteremtette a magyar szempontú, de mégis sokoldalú, török–magyar kapcsolatok minden korszakára kiterjedő turkológiát, 1932-ben és 1935-ben a kar dékánjának választották, majd az 1940-es évek elején rektornak nevezték ki.[124] Azóta is a turkológia, mint intézményesített tudomány Magyarországon csak Budapesten létezik.

4.3. Hungarológia Törökországban

A hungarológia mint interdiszciplináris tudományág arra hivatott, hogy elemezzen és kutasson mindent, ami a magyar nép nyelvével, történelmével, kultúrájával összefügg. Bár Törökországban csak az 1930-as évektől kezdve szenteltek ennek a tudományágnak külön egyetemi tanszéket, és ennélfogva nagyobb fontosságot, a hungarológia története azonban sokkal korábbra visszavezethető. Karácson Imre volt az első úttörő, aki 1907-ben töltött hosszabb időt Isztambulban, avégett, hogy előrelendítse a tudományos kapcsolatokat és közös kutatásokat. Az ő közbenjárására alapították meg 1916-ban Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet, mely a későbbi Hungarológiai Intézet előfutárának tekinthető. Feladata többek között a török–magyar érintkezések kutatása, régészeti és összehasonlító nyelvészeti kutatások támogatása volt. Munkájával rendkívül gyorsan tett szert nemzetközi hírnévre. Ennek az intézetnek a segítségével jött rengeteg török diák Magyarországra tanulni és fordítva. Később a fent említett Turáni Társaság ehhez a hagyományhoz tért vissza, mikor igyekeztek felélénkíteni a két ország közti diákcseréket. Már az 1910-es években rengeteg olyan diák kapott nálunk diplomát, aki később az Atatürki reformokban és az akkor felvirágzó tudományos életben jelentős szerepet játszhatott.

Mivel Törökország sok magyar szakembert és kisiparost fogadott a köztársaság megalapítása utáni évtizedben, ezért szinte magától értetődő volt, hogy az Atatürk által alapított török fővárosban, az általa felállított egyetem bölcsészettudományi karán helye lesz egy Hungarológiai Intézetnek is. Ezt maga Atatürk is rendkívüli módon támogatta, ő nevezte ki később Rásonyi Lászlót a tanszék élére. Rásonyi professzort egy az első világháború előtti török tanítványa ajánlására a Török Nyelvtudományi Társaság hívta meg, hogy tartson előadást a török–magyar kapcsolatokról. Ezt az előadást Atatürk is rendkívüli módon értékelte, és mivel a magyarországi turkológia iránt való érdeklődése miatt már ismerte Rásonyi professzor munkásságát, őt bízta meg a Hungarológiai Tanszék és Intézet megalapításával, melyre 1935-ben került sor. Az Tanszéknek több célja volt: egyrészt a magyar nyelv, irodalom, történelem oktatása, a nyelv fejlődésével, használatával kapcsolatos kutatások támogatása, másrészt a magyarországi turkológia kutatási eredményeinek és módszereinek a török tudományos életbe való átültetése, továbbá a török nemzettudat kialakítása érdekében a török néppel rokon magyarok történelmének és nyelvének jobb megismerése, így a saját származásuk letisztázása és végül pedig nem utolsósorban a közös kutatások előmozdítása.[125]

Az intézet tevékenysége annyiban különbözött a tanszékétől, hogy előbbi inkább a két ország közti kulturális együttműködés és a civil társadalmi szerveződések támogatását célozta meg, míg a tanszék feladata inkább az oktatás és a kutatás volt. Az előbbi tevékenysége azért is volt kiemelkedően fontos, mert a Török–Magyar Baráti Társaságok, főleg a magyarországi, nem tudott jelentős eredményeket elérni. Az intézet működésének első évei inkább a könyvtár

[123] Bartha [2001]
[124] http://www.bibl.u-szeged.hu/ligeti/NGyeletrajz.hu.utf8.html
[125] Güngörmüs [1995]

megalapításával, a tanrend kidolgozásával, tanárok és hallgatók toborzásával telt, igazi tudományos és irodalmi eredményeket az 1940-es évek hoztak. Akkor szerveztek meg egy műfordító csoportot, mely rendkívüli sikerességgel fordított és publikált modern és klasszikus magyar szépirodalmi műveket. A magyar irodalomnak ilyen nagyságrendű népszerűsítésére szerte a világon csak kevés magyar intézet volt képes, ezért kétségtelenül ezen intézetek közül az ankarai a legeredményesebb tudományos tevékenység szempontjából.[126] Ez azért is elismerésreméltó teljesítmény, mert Magyarország 1944-es német megszállása után az intézet rendkívül nehéz körülmények közé került, szinte megszakadt a kapcsolata az anyaországával, és ezáltal jelentős forrásoktól esett el.

Rásonyi professzor kinn töltött első hét éve alatt fáradhatatlanul dolgozott a török–magyar kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítéséért. Kidolgozta a magyar szak tantervét, könyveket írt, történelmi tudományos konferenciák és Magyarországgal kapcsolatos kiállítások megszervezésében is segédkezett. Az ő közbenjárásával gyűjthetett később Bartók Béla népzenei dallamokat Anatóliából és vezethette Fekete Lajos a törökországi levéltárügy megszervezését. Nem utolsó sorban pedig megmentette a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet anyagát, amiből megalapította az ankarai intézet könyvtárát.

Végül, ami talán legfontosabb érdeme, hogy az ő kezei alatt nevelődött ki az a már említett generáció, mely tökéletes magyar nyelvtudásával megannyi magyar szépirodalmi művet fordított le. Rásonyi később 1967-ben újra visszatért az intézet élére és közreműködésével felpezsdítette a szellemi életet, így az oktatást és a kutatást is. Ennek eredménye, hogy a tanszék története során, 1969-ben érdeklődtek legtöbben a hungarológiai oktatás iránt.[127] Mindezek alapján kétségtelen, hogy Rásonyi László vezetése alatti két időszakban virágzott leginkább a törökországi hungarológia. Azóta sem tudott sem az intézet, sem a tanszék olyan eredményeket elérni a kutatás vagy akár a publikálás terén, mint a megalapítás utáni évtizedben. Ma, ahhoz, hogy megfelelően hatásosan működhessen, sokkal nagyobb külső támogatásra, több szakemberre és oktatási segédanyagra lenne szükség.

4.4. Bartók Béla, a török népzenekutatás atyja

„Ha önök igazolni tudnák, hogy azok az északi-török pentaton elemek, melyek (…) a magyar és cseremisz népzenében megvannak, a román nép egy részének zenéjére erős hatást tettek és szórványosan a bolgár népzenében is előfordulnak, a török falvakban és a török nép ajkán még ma is élnek: ez a régi török zenei kultúrhegemóniának ragyogó bizonyítéka lenne és ezzel önök joggal büszkélkedhetnének.”[128] Bartók Béla ezekkel a szavakkal fejezte be harmadik ankarai előadását 1936-ban, mellyel hatalmas ösztönzést adott a török népzenei kutatásnak, illetve a Törökország és Magyarország közötti együttműködésnek a népzenei kultúra terén. A fent említett előadás előzményei 1935-re vezethetők vissza.

1935. december 13-án Bartók Béla levelet kapott Rásonyi László professzortól, az ankarai egyetem Hungarológia Intézetének megalapítójától, aki felkérte őt, hogy tartson előadást Ankarában a népzenegyűjtésben szerzett tapasztalatairól, és szervezzen egy népdalgyűjtő körutat Anatóliába. Törökország tulajdonképpen évszázados kulturális mulasztásait akarta pótolni és, hogy modern zenekultúrát adhasson népének, először Paul Hindemithet, a kitűnő német zeneszerzőt hívták meg Ankarába, aki aztán megszervezte a zeneoktatást és a hangversenyélet alapjait. Mivel a népzenéhez nem értett, mint az ebben a témában legkitűnőbb szakembert, Bartók Bélát ajánlotta a törökök figyelmébe.[129] Azért is volt nagyon

[126] N. Szabó [2004]
[127] Güngörmüs [1995]
[128] Bartók [1954. 9. szám] 6. old.
[129] Gál [1970]

fontos ekkor a török népzenegyűjtés mielőbbi megkezdése és az autentikus török zene „megteremtése”, mert 1934-ben a Nagy Nemzetgyűlés november 1-én való megnyitása alkalmából tartott beszédében Atatürk kijelentette, hogy a török nép kifinomult ízlését már nem elégítik ki az akkoriban török zenének nevezett dallamok, ezért azok hallgatását betiltja, és felhívta a török zenei életben tevékenykedőket egy török népies motívumokból kialakítandó és nyugatiasan átstilizált zene kialakítására. A belügyminiszter még aznap este elrendelte, hogy a törökországi rádiók többé ne közvetítsenek török, hanem csak európai zenét. Egyben a kormány és hatóságok által támogatott erős propaganda indult meg a sajtóban és a zenevilágban klasszikus török zene alkotása érdekében.[130]

Bartók törökországi kutatására többek közt azért határozta el magát, mert az akkori politikai helyzet nem tette lehetővé, hogy a Szovjetunió területén élő török-tatár népek zenéjét feltérképezve kerülhessen közelebb azokhoz az adatokhoz, melyek segítettek volna rávilágítani a román népzenében is előforduló, magyarhoz hasonló északi török-tatár pentaton-stílus eredetére. A Romániában 1917-ben végzett kutatások és az azok után fennmaradó kérdések megválaszolatlansága ösztönözte arra, hogy gyűjtőútra vállalkozzon és, mivel szovjet területekre nem mehetett, csak a déli területek kínálkoztak számára, így kezdte meg végül körutazását Anatóliában.[131] Itt fontos megemlíteni, hogy a magyarországi népzenekutatás eltér a más országokban való hasonló kutatásoktól, mert a népdal iránti érdeklődés nem korlátozódik csupán a magyar népdalokra, hanem a szomszédos és távolabbi országok, népek dalaira is kiterjed. Mindezen felül Bartókot már régóta foglalkoztatták a két nép zenéjének hasonlóságai, ezért természetesen elfogadta a meghívást. Bartók ekkor még nem tudta, hogy ez volt számára az utolsó lehetőség, hogy legkedvesebb munkájával, a helyszíni népdalgyűjtéssel foglalkozzon.

1936. április 16-án válaszolt Rásonyi professzornak, mikor is leírta törökországi terveit és útjának időpontját. Hivatalos meghívót az ankarai előadások megtartására később az ankarai Halk Evi elnökétől, Ferit Celal Güventől kapta, akivel júliustól kiutazásáig folyamatosan egyeztetett terveiről és előadandó műsoráról. Mindeközben pedig energiát nem kímélve kezdett bele a török nyelv tanulásába. Októberre, bár a teljes útiterv készen állt és a felolvasások szövege is megérkezett már Ankarába, a vasúti jegyeket továbbra sem kapta meg a törököktől, melyről aggodalmasan be is számolt Rásonyi professzornak. Végül október végén kézhez vette a jegyeket, és így november 2-án érkezett meg Isztambulba. A következő napon az isztambuli konzervatórium fonogram-gyűjteményét tanulmányozta, és egyedülállónak találta a népzenei, illetve a lemezgyűjteményt. Ekkor már felhívta a török népzenekutatók figyelmét, hogy a dallamokat a legtermészetesebb környezetben kell rögzíteni, közvetlenül a parasztoktól. Isztambulban ismerkedett meg későbbi útitársával, a török zeneszerző, Ahmet Adnan Saygun-nal, akivel november 5-én megérkezett Ankarába. Adnan Saygun, az ankarai zenekonzervatórium tanára visszaemlékezéseiben írt arról, hogy 1936-ban Mahmad Gazimihal török zenetudóssal az a kérdés foglalkoztatta őket leginkább, hogy Anatólia igazi zenei jellegét milyen újabb kutatóeszközök alkalmazásával lehetne megállapítani. Elhatározták, hogy tanulmányokat fognak azzal kapcsolatban kiadni, hogy bemutassák az Anatóliát Ázsiával és Magyarországgal összekötő kapcsolatokat. Ez után néhány héttel ért el hozzájuk a hír, hogy Bartók szeretne Anatóliában kutatómunkát végezni, melyet október végén kezdene meg. Nem meglepő tehát, hogy a török zeneszerző nagy örömmel csatlakozott magyar kutatótársa mellé.

Bartók még Ankarába érkezése estéjén előadást tartott, melyhez ott élő tanítványa, Szabóné Venetianer Rózsi segítségét kérte.[132] Első előadásában a magyar népzene sajátosságairól

[130] OL K63 1935-32/1, 2/pol., 1935. január 14.
[131] Szegő [1956]
[132] ifj. Bartók [1981]

beszélt, illetve annak néhány észak-török néppel való kapcsolatáról. Bevezetőjében kiemelte, hogy a lehetőséget, miszerint előadást tarthat, illetve az anatóliai kutatásait azért tartja nagy jelentőségűnek, mert ez által segítheti a két nép kulturális közeledését, illetve a népzenekutatásban való együttműködést. Előadása után november 7-én tartottak hangversenyt Kodály, Liszt és Bartók műveiből, majd november 10-én Bartók két újabb előadása következett.

Második előadásán hangsúlyozta a népzenei gyűjtés fontosságát és azt, hogy ebből mekkora előnye származhat a tudósoknak, történészeknek, zeneszerzőknek. Kifejtette, hogy a két nép közötti együttműködés azért is elengedhetetlen, mert a török és magyar népzene számos közös sajátsággal rendelkezik, emiatt pedig csak közös munkával válaszolhatóak meg azok a kérdések, melyek e két nép zenéjének feltáratlan területeire vonatkoznak.

Harmadik alkalommal a zenegyűjtés módjairól tartott előadást. Bartók beszámolt arról is, hogy a magyarországi gyűjtés során számos olyan dallamot találtak, melyek stílusa északi-török eredetre enged következtetni. Mindezen túl megkockáztatta azt a kijelentést is, miszerint a magyar zenére, kultúrára és nyelvre is jelentős volt a török hatás, sőt „…a törökösödés úgy jött létre, hogy ugyanakkor jelentős vérkeveredés is volt – azt kell hinnünk, hogy faji szempontból ma valamivel közelebb állunk a törökséghez, mint a finn-ugorsághoz.”[133] Bartók kiemelte azt is, hogy a parasztzene sorsa az elmúlt időkben mindkét országban rendkívül hasonló volt. Itthon a parasztzenét a művelt rétegek lenézték, mert egyszerűen a cigányok által előadott selejtnek titulálták. Törökországban az autentikus népzenét szintén elhanyagolták és az arab eredetű városi zenét részesítették előnyben, melynek eredményeként külföldön is az arab-török városi zene számított „törökzenének”. Előadása végén felhívta népzenekutató társai figyelmét, hogy ahhoz, hogy a népzene felvirágozhasson Törökországban a lehető legmélyebben meg kell ismerniük a falvaik zenéjét és tehetséges, alkotó zeneszerzőket kell kinevelniük. Egyúttal felajánlotta a magyar népzenekutatók segítségét, hiszen ők országuk földrajzi fekvéséből adódóan már korán elsajátították a népzene-kutatás módszereit.[134] (Ezzel arra célzott, hogy mivel történelmünk folyamán általában elnyomó vagy ellenséges népek vettek minket körül, nagyon fontos volt a népzenénk kutatása, „életben tartása”, és ezáltal identitástudatunk erősítése. Kiemelte, hogy az elmúlt évek népzenei kutatásai, és ezáltal a parasztzene népszerűsítése, kezdte felébreszteni az érdeklődést az emberekben saját ősi zenéjük iránt. Magyar példát hozott fel, mely szerint a népies műzenétől különálló, az utóbbi években felkutatott, bizonyosan északi-török forrásból eredő igazi parasztzene kelt életre.[135]

Kívánsága a török népzenei élet felvirágzásával kapcsolatosan beteljesedett, hiszen Atatürk kora – és különösen az 1930 és 1936 közötti időszak – különösen dinamikus periódus volt a zenekutatás szempontjából. A Gázi ebben az időben tiltotta be Törökország területén az arab eredetű és jellegű zenét.[136] Mindemellett a fiatal zenészek is buzgón várták a kutatások eredményeit és azt az útmutatást, amelyet a forrásként működő nép szolgáltatott a zenekomponáláshoz és ahhoz a kihíváshoz, hogy eloszlassák a török népzene arab-perzsa eredetére vonatkozó téves nézeteket.[137]

Bartók az Ankarában töltött napjait is népdalkutatásra használta, mely dallamokat fonográffal rögzített. Ezután zeneszerző társával az ősi magyar és török népzenei kapcsolatok szempontjából rendkívül sikeres egyhetes gyűjtőexpedíciót vezetett Adana környékére. Többek közt Osmaniyeben, Adanában, Tarsusban és Mersinben gyűjtötték a népzenei

[133] Bartók [1954. 7-8. szám] 3. old
[134] Bartók [1954. 9. szám]
[135] Bartók [1954. 7-8. szám]
[136] OL K63 1938-32/1, 31/pol. 1937., 1938. február
[137] Saygun [1976]

anyagokat szép sikerrel, majd Cardakban, Tüysüzben és Toprakkaleban folytatták a kutatást egészen november 20-ig. Elsőként a yürük nevű nomád népet keresték fel, ugyanis várható volt, hogy ha ősi nomád életmódot folytatnak, akkor népzenéjük is ősi jegyeket őriz. Annak ellenére, hogy a Bartók kísérői nem nagyon bíztak a gyűjtés sikerében, a nomád népek zárkózottsága miatt, mégis meglehetősen gyorsan gyűltek a rögzített népdalok, melyek meglepően sok közös vonást mutattak a régi magyar dallamokkal. A számos település végigjárásával, megannyi féle nomád nép zenéjének tanulmányozása után Bartóknak nem lehetett oka panaszra, ugyanis a többéves szünet után, törökországi gyűjtőútja igen gazdag tapasztalatokat hozott.[138] Azonban nagy problémát jelentett az, hogy kutatása során Bartók mindössze két nőtől jegyezhetett le népdalokat. A vallási tradíciók miatt, főleg vidéken a nomád életformát élő népek esetében, lehetetlen volt női éneket hallani, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a népzene-gyűjtésből és a majdan megalkotott gyűjteményből a nők mesterségesen ki lettek rekesztve. Ez a tény, pedig hatalmas hátrányt jelent, ugyanis nem lehet tudni, hogy a nők vajon ugyanúgy és ugyanazt énekelték, éneklik-e mint a férfiak? A zeneszerző végül összesen 14 falut járt be útja során, 27 énekest hallgatott meg és 90 dallamot gyűjtött össze. [139]

Azonban még ennek ellenére sem mondható el, hogy gyűjtőmunkája olyan kiterjedésű lett volna, amiből messzemenő következtetéseket vonhatnánk le. Emiatt pedig, bár a gyűjtött anyag 20 %-a összefüggésbe hozható régi magyar anyagokkal, mégis ezt a 90 dallamot nem tekinthetjük reprezentatív mintának. Mindezek ellenére Bartók mégis azt az elméletet állította fel, miszerint a csángóknál, cseremiszeknél, északi török népeknél, magyaroknál illetve az Anatóliában fellelhető megegyező szerkezetű dallamok egy régi, nagyjából 1500 évvel ezelőtti, török zenei stílus maradványai lehetnek. A balkánon ilyen dallamoknak nyoma sincs.[140] Akkoriban már bizonyított tény volt, hogy néhány török népnek nagy hatása volt a finn-ugor magyar nyelvre, és azt az elméletet is alátámasztották az 1800-as években, hogy a székely-magyar rovásírás közeli kapcsolatban állt azzal a közép-ázsiai abc-vel, amit a 6-8. században egyes török törzsek használtak. Arra nézvén azonban még nem voltak kutatások és így megbízható adatok sem, hogy zenénkben is lenne hasonlóság a török eredetű népekkel. Így tehát az a kijelentés, miszerint a cseremiszek, az északi törökök népzenéje hasonlóságot mutat a magyar dallamokkal, nemzetközi jelentőségű, mivel ez azt jelenti, hogy a 12-15 évszázaddal ezelőtt együtt élő népek, annak ellenére, hogy utána egymástól messze fekvő területekre vándoroltak, mégis megőrizték közös zenei hagyományaikat. Következésképpen zenei stílusuk legalább 1500 éves. Ez a hagyományőrzés teljesen egyedülálló Bartók szerint, ugyanis például a szláv népek is elszakadtak egymástól a 6. vagy 7. században, azonban náluk a mai népzenében nem lelhetőek fel közös ősi múltra utaló dallamok.

Ezt az elméletet nem cáfolhatja meg az a lehetőség sem, hogy történelmünk során az Oszmán Birodalom hódításai következtében 150 évig éltünk a törökök fennhatósága alatt, melynek során elméletileg lett volna arra lehetőség, hogy a két nép egymás zenéjére hatást gyakoroljon. Ebben az időszakban valójában nem volt szociális érintkezés a két nép között, a hódítás tisztán katonai jellegű volt. A janicsárok pedig nem is hathattak volna egységesen a magyar népzenére, ugyanis az Oszmán Birodalom különböző területeiről származtak, ennek megfelelően eltérő zenei hagyományokkal és zenei örökséggel rendelkeztek. Továbbá jellemző volt, hogy a magyarok nem maradtak török fennhatóság alatt, hanem elhagyták otthonukat, minek következtében a törökök által megszállt alföldi rész szinte elnéptelenedett.[141]

[138] Szegő [1956]
[139] Saygun [1976]
[140] Szegő [1956]
[141] Saygun [1976]

Visszaemlékezéseiben Bartók megdöbbentőnek tartotta, hogy a nomád népektől hallott dallamok úgy hangzottak, mintha magyar népdalok változatai lettek volna. „…szép eredményt értünk el Cardak falujában, kiderült különben még az is, hogy a cardakiak is tudják az öreg Bekirnek[142] „magyar" nótáját. Ez nagyon fontos adat, mert azt jelenti, hogy a dallam még valósággal él ezen a vidéken, nem pedig valami véletlenül megőrzött ritkaság".[143] Elemzései során bemutatta, hogy az általa gyűjtött dallamok közül négy egyezik bizonyos magyar népzenei dallamokkal, hat a magyar dallamok variációjának tekinthető, tizenegy pedig ugyanarra a struktúrára építkezik.

Miután visszatért Ankarába, ajánlást nyújtott be a török Közoktatási Minisztériumba, melyben felvetette egy olyan intézet felállításának szükségességét, melyet fel kellett volna szerelni minden a népzenei kutatáshoz szükséges felszereléssel, mint például a fonográfok vagy a hengerek. Az ott dolgozó szakembereknek pedig azt az anyagot kellene feldolgozniuk melyre gondos gyűjtőmunka során tettek szert. Egyben azt is ajánlotta, hogy ezen intézetet ne Ankarában, hanem Isztambulban állítsák fel és, hogy a munkálatokat minden késlekedés nélkül, mihamarabb kezdjék meg. Mindehhez azonban rendkívül sok lelkes zenekutató kellett volna, ugyanis Bartók becslései alapján 20 000 fajta népzenei dallam létezik Törökországban.[144]

Budapestre november 29-én érkezett, miután is bő fél évig tartott a hatvannégy cilinderre felvett dallamok lejegyzése. Adnan Saygunnal továbbra is kapcsolatban maradt, nyár folyamán el is küldte neki az anatóliai gyűjtésről készült jegyzeteit és a hengermásolatokat, cserébe pedig megkapta a török dalok magyar fordítását. Azonban a szövegek feldolgozása így is egészen 1938-ig elhúzódott a nyelvi nehézségek miatt.[145] Mindezek ellenére már 1937 januárjában Bartók előadást tartott a budapesti rádióban az 1936-ban, az anatóliai nomád törzsek között végzett kutatóútjáról, majd később, ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémián, a Magyar Néprajzi Társaság rendezésében, Adana-vidéki török népzene címmel.[146]

1939 Bartók életében nagy változásokat hozott, ugyanis kiadójával megszakadt a kapcsolat (Ausztria német megszállása miatt) és édesanyja is ebben az évben hunyt el. Adnan Saygun személyes élményei alapján számolt be arról, hogy Bartók 1939-ben segítséget kért tőle, mivel nem volt már maradása Magyarországon, és a letelepedésre való legjobb helyet Törökországban látta. Ezért kérte barátja közbenjárását egy esetleges munkaszerzésben. Mindössze a megélhetéshez épp elég fizetésre tartott volna igényt, a legfontosabb az volt számára, hogy a megszerzett állás lehetőséget nyújtson a hivatalos letelepedésre. Bartók tulajdonképpen ott akarta folytatni kutatómunkáját, melyre itthon már nem volt lehetősége. Pénzügyi helyzete is indokolttá tette az ország elhagyását, mivel lemondott minden fasiszta forrásból származó bevételéről, így például az összes szerzői jogdíjról, ami e hatalom alatt álló országokból származott. Mindezek miatt pedig Magyarországon már csak a tanári fizetésére támaszkodhatott.[147] Rövid ideig az események pozitív irányban mozogtak, ugyanis az ankarai Halk Evi igazgatója úgy döntött, hogy néhány száz példányt megvásárolnak a törökországi gyűjtőmunkán alapuló írásokból, segítvén a könyv második részének megjelenését is. Saygun mindent megtett zeneszerző barátja megsegítésének érdekében és a

[142] Bekir: egy anatóliai nomád férfi, akitől Bartók a magyar dallamokra hasonlító népdalt hallott
[143] Messik [2007]
[144] Saygun [1976]
[145] Sipos [2002]
[146] ifj.Bartók [1981]
[147] Szegő [1956]

hivatalos körökben igyekezett kitaposni az utat Bartók előtt, azonban nemcsak ő, de a magyar zeneszerző is nemkívánatos személlyé vált már akkorra a török felsővezetésben.[148]

Bartók végül Amerikában telepedett le, ahol 1945. szeptember 26-án hunyt el. Sajnos a háború alatt senki nem volt hajlandó megjelentetni könyveit, melyek törökországi kutatásairól szóltak. Később bár publikálták három könyvét és számos beszámolót, de azok közül sincs mindegyik magyarra lefordítva.

Érdemes megemlíteni, hogy Bartók nyomában, az 1980-as években Sipos János végzett mélyreható kutatásokat és gyűjtéseket török területeken. Ha nem is teljes egészében, de ő is egyetértett Bartókkal, immár nagyobb mennyiségű anyagra támaszkodva, hogy a nagy tömegű és zeneileg egybetartozó dallamok, dallamstílusok közötti hasonlóság nem lehet a véletlen műve. Ő is állította, hogy történelmünk során az Ázsiából elindult vándorlásunktól kezdve megannyiszor érintkeztünk különböző török eredetű népekkel, ezért nem meglepő, ha kultúránkban és így zenénkben érezhető a hatásuk. Szerinte Kodály Zoltán indokolta meg igazán jól azt az állítást, miszerint több évszázad alatt sem tűnhettek el ezek az elemek és hatások. Kodály szerint ugyanis a nyelv az elmúlt néhány évszázad alatt szinte alig változott, a zene sem hajlamos jobban a változásra, mint a nyelv, ezért biztos, hogy a zenénkben most megtalálható elemek az ősi gyökerek jellegzetességeit hordozzák. [149]

Bartók törökországi útja kétségkívül hatalmas jelentőségű volt a török zenei életben. Egy 1937-ből származó nagyköveti jelentés a következőképpen méltatja: „Nagysikerű szereplése után remény van arra, hogy a török zenekultúrát némileg befolyásolni fogjuk tudni.”[150] Bartók munkásságának fontossága két szempontból is hangsúlyozható: egyik részről, abban az időben, mikor a török zenei élet éppen egy fordulópontját élte, rendkívüli lehetőség volt a fiatal köztársaság számára egy idősebb és tapasztaltabb zeneszerzőtől tanácsokat kapni, másrészről pedig lehetőség nyílott a nemzetközi közönség előtt is eloszlatni a török népzenével kapcsolatos téves hiedelmeket, és bemutatni annak autentikus karakterét. Nem utolsó sorban pedig szellemi kapcsolataink egyik legszebb örökségeként tarthatjuk számon Bartók és Adnan Saygun közös munkáját és életük végéig tartó barátságukat.

4.5. Kultúra – közösen

A kulturális kapcsolatok felvirágzásának időszaka – mint láttuk – az 1930-as évekre tehető, de még az 1920-as évekből Mészáros Gyula tevékenységét azonban mindenképp érdemes megemlíteni, aki a török Néprajzi Múzeum tudományos vezetőjeként dolgozott, illetve részt vett a Török Történettudományi Társaság és a Török Nyelvtudományi Társaság munkájában is.[151] Mészáros professzort 1924-ben hívta meg a török oktatási miniszter, hogy egy különleges bizottság keretében vegyen részt a fent említett múzeum megalapításában. Több szakértő közreműködésének köszönhetően és 1250 kiállításra kerülendő tárgy összegyűjtését követően 1927-ben megnyílhatott a Török Köztársaság Néprajzi Múzeuma. [152]

Az 1930-as éveket illetően a nagykövetek éves politikai összefoglaló jelentései számoltak be részletesen a két ország kulturális életének egyre szorosabb összefonódásáról.

1935-ben a legnagyobb jelentőségű kulturális esemény Bartók fentebb tárgyalt kutatóútja volt, de ezenkívül említésre méltók a Liszt-centenárium alkalmából október 21-én az ankarai és isztambuli rádióállomások által rendezett sikeres előadások is. Rákóczi halála

[148] Saygun [1976]
[149] Sipos [2002]
[150] OL K63 1938-32/1, 31/pol. 1937. 14. old., 1938. február
[151] Flesch [2004]
[152] http://www.kultur.gov.tr/EN/BelgeGoster.aspx?17A16AE30572D313E603BF9486D4371D4DD5E5B420BA4967

bicentenáriumának alkalmából Rodostóban, Isztambulban és Ankarában a magyar képviselet emlékünnepet rendezett, melyet a török sajtó meleg hangú megemlékezése kísért.[153]

Az 1930-as években az 1936-os év volt a legsikeresebb a kulturális együttműködések terén. Februárban a budapesti rádió rendezett modern török zene bemutatót, márciusban pedig Bayan Afet a Török Történelemtudományi Társaság alelnöke felolvasást tartott Budapesten a Turáni Társaságban az anatóliai ásatásokról és megtekintette Budapest kultúrintézményeit. Áprilisban Halil Bedi a török zeneakadémia tanára három felolvasást tartott az ankarai rádióban a magyar zenéről, majd májusban dr. Darányi Gyula, a debreceni orvoskar dékánja Isztambulban tartott előadást egészségügy témában. Ugyanebben a hónapban török újságírók – Budapest város és a Magyar Újságírók Idegenforgalmi Szindikátusának vendégeiként – részt vettek az idegen újságírók tiszteletére rendezett ünnepségeken. Júniusban és júliusban az ankarai egyetem néhány magyar szakos hallgatója, nagyrészt magyar anyagi támogatással, részt vehetett a keszthelyi, illetve debreceni nyári egyetemi kurzusokon. Augusztusban Rásonyi László az ankarai egyetem magyar tanára tartott képekkel illusztrált előadásokat Debrecenben az új Törökországról, majd a budapesti rádióban olvasott fel a régi török világról. Németh Gyula egyetemi tanár az isztambuli nyelvészeti kongresszuson mint meghívott vendég képviselte Magyarország tudományos köreit. Novemberben a török közoktatásügyi miniszter meghívta dr. Fekete Lajos országos levéltárnokot a török levéltári törvény megszerkesztésére és a levéltárügy megszervezésére. Fekete Lajos tevékenysége nem csak Törökországnak, de a magyaroknak is hatalmas segítséget jelentett, mivel így hozzáférhetővé váltak a török múlt emlékeit rejtő levéltári anyagok. Decemberben az ankarai egyetem magyar intézete 8000 pengő értékű magyar könyvet rendelt meg.[154]

Ez a tendencia folytatódott Atatürk halála előtti utolsó évben, 1937-ben is. Szabóné Venetianer Rózsi zongoraművésznő az ankarai népházban a modern magyar zeneirodalom kiváló alkotásait mutatta be. Áprilistól júliusig dr. Vasváry Miklós, a Madártani intézet adjunktusa ornitológiai tanulmányokat végzett, júliustól szeptemberig pedig dr. Tagán Galindsán, a magyar néprajzi múzeum tisztviselője etnográfiai tanulmányutat tett Dél-Kelet Anatóliában. Májusban dr. Rásonyi László, az ankarai egyetem magyar filológiai tanszékének tanára felolvasást tartott a lovas-nomád műveltség kialakulásáról. Az év folyamán az ankarai mezőgazdasági főiskola jeles eredménnyel végzett három hallgatója a földművelésügyi minisztérium ösztöndíjával Magyarországra látogathatott. Ankarában a magyar Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium nevében könyvajándékot adományoztak az egyetem legjobb magyar szakos hallgatóinak, akik ezután, mint múlt évben végzett társaik, három hónapig tartó magyarországi tanulmányútra mehettek és részt vehettek a debreceni nyári egyetem előadásain. Az egész hónapot Magyarországon töltötte dr. Sureyya Aygün tanár vezetése alatt az ankarai mezőgazdasági főiskola kilenc legkiválóbban képesített növendéke, kiknek számára a debreceni nyári egyetem különleges előadás-sorozatot rendezett. A tanulmányút sikerének hatására Aygün professzor előterjesztést tett a török kormánynak, hogy biztosítsanak lehetőséget minél több török főiskolai hallgatónak, hogy Magyarországon tanulhasson, illetve, hogy magyar szakemberekkel töltsék fel a négy ankarai mezőgazdasági tanszéket. Szeptemberben az isztambuli török történelmi kongresszuson a kiküldött magyar tudósok, Fettich Nándor, Moravcsik Gyula, Alföldi András, Gróf Zichy István, és Rásonyi László igen nagy sikerrel szerepeltek. A magyar közoktatásügyi miniszter dr. Hamid Kosay-t, a török múzeumok főigazgatóját az egyetemi nyomda 13 kötetes Hungarológiájával ajándékozta meg.[155] Végül, de nem utolsósorban pedig említésre méltó, hogy a két ország kulturális élete a filmművészet terén is összekapcsolódott, ugyanis a magyar filmexport

[153] OL K63 1936-32/1, 580/pol., 1936. február 11.
[154] OL K63 1937-32/1, 1936. évi politikai összefoglaló jelentés, 1937.
[155] OL, K63 1938-32/1, 31/pol.1937., 1938. február

látványos mértékben lendült fel az atatürki időkben, és e filmek a török közönség körében köztudottan kedveltek voltak.

A Török Köztársaság aranykorában a török nép nemcsak gazdaságának felvirágzását, illetve hazájának az európai hatalmak közé való visszakerülését élhette meg, hanem részese lehetett a szellemi élet és a kultúra olyan mértékű felvirágzásának, mely jövője szempontjából meghatározó volt. A magyarok számára ezt az aranykort azonban nem csak az tette felejthetetlenné, hogy láthattuk egy hozzánk hasonló sorsú nemzet ilyen mérvű fejlődését, hanem az, hogy Magyarországra is rendkívüli hatást gyakoroltak az atatürki reformok. A kétoldalú kapcsolatok soha nem látott bővülésének lehettünk szemtanúi, mint ahogyan ezt az ebben a fejezetben bemutatott példák is demonstrálják.

Befejezés

Dolgozatom célja az atatürki idők török–magyar kapcsolatának részletes bemutatása volt, legfőképpen magyar forrásokra támaszkodva. Ezen túl pedig hipotézisemben azt fogalmaztam meg, hogy egyrészt nemcsak az oszmán korszakból eredeztethető a két nép közötti szoros kötődés, másrészt pedig, hogy a kedvezőtlen politikai, diplomáciai környezetben is megvalósíthatóak gyümölcsöző együttműködések ennek a kötődésnek köszönhetően.

Ahhoz, hogy mindezt alátámasszam, először elméleti keretet adtam a két ország 1923 és 1938 közötti kapcsolatrendszerének, melyben röviden jellemeztem a republikanizmus, a populizmus, az etatizmus, a nacionalizmus, a szekularizáció és a forradalmiság Atatürk által megfogalmazott ideológiáit. Ezután bemutattam, hogy az első világháború utáni feszült nemzetközi viszonyok és a szövetségeskeresési versenyek nagymértékben akadályozták a két ország közeledését. Mint láthattuk, az 1920-1930-as évek fordulóján kialakult barátságosnak mondható viszony nem tartott sokáig, mert Törökország Balkánhoz való közeledése, majd a Balkán-unió megalapítása és mindezek mellett a revizionizmus teljes elutasítása a kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett, bár személyi szinten a miniszterek és államfők között általában baráti viszony volt megfigyelhető. Atatürk halálával és a második világháború kitörésével, ahol Törökország semleges maradt, Magyarország pedig a tengelyhatalmak oldalán belépett a háborúba, a két ország eltávolodott egymástól, aminek következtében nemcsak politikai szempontból, hanem az együttműködések minden területén megszakadtak a kapcsolatok.

Az atatürki időkben a diplomáciai kapcsolatok alakulása, azonban közvetlenül nem befolyásolta a gazdasági, illetve kulturális téren való együttműködés sikerességét. A harmadik fejezetben bemutattam, hogy Atatürk az új gazdaságpolitikájával, vagyis a vegyes gazdasági rendszerrel sikeresen lábra állította országa gazdaságát, és röviden azokat a megoldásokat is elemeztem, melyek a liberális, illetve szocialista modell eszközeivel szemben Törökországnak egy új, harmadik utas megoldásként szolgáltak a válságból való kilábalásra. Atatürk idejében a felemelkedéshez külső segítségre volt szükség, mely nem elsősorban hiteleket jelentett, hanem szaktudásbeli segítségnyújtást. Bemutattam, hogy az agrárszektorban, illetve az iparban Magyarország megannyi szakemberrel járult hozzá a mezőgazdasági termelékenység növeléséhez, a mintagazdaságok felállításához, az importhelyettesítő iparosítás kialakításához vagy akár az infrastruktúra fejlesztéséhez és kiemeltem egy rendkívüli családtörténetet is.

Utolsóként a kulturális kapcsolatokról írtam. Ebben a fejezetben a közös eredetet bizonyító elméletek, az ezek alapján működő társaságok, illetve a magyarországi turkológia és a törökországi hungarológia bemutatása került sorra. Ezek alapján érthetővé vált, hogy a kulturális együttműködésre azért helyezett nagy hangsúlyt a két ország, mert e területen is igen közeli rokonoknak tekintették egymást. Ebből következően pedig Törökország természetesen magyarokra bízta kulturális élete felpezsdítését, illetve az ezen a téren jelentős kutatások megkezdését is. A magyarok közül legnagyobb szerepet betöltő kulturális nagykövetünk Bartók Béla volt, aki nem csak a magyar népzenét ismertette meg a törökökkel előadásai során, hanem a két nép zenéjének közös vonásait is és gyűjtőkörútjával pedig megalapozta a törökországi népzene-kutatást. Az ő tevékenysége mellett felsoroltam azt a

megannyi eseményt, melyek hozzájárultak egymás minél mélyebb megismeréséhez, a török diákok Magyarországon való oktatásától, a török levéltárügy megszervezésén át a török-magyar baráti társaságok megalakulásáig.

A közösen elért eredmények, melyekre mindkét ország büszke lehet, alátámasztották a dolgozatom elején állított hipotézisem, így bebizonyítottnak találom, hogy két olyan szorosan egymáshoz kötődő nép, mint a magyar és a török a világtörténelem viharaiban, kivéve a háborús időszakokat, nem távolodhat el hosszú időre egymástól, hiszen a kulturális közösség és a történelmünket összekötő szálak erősebbek a politikai elit által meghatározott múló irányzatoknál.

Sajnos a dolgozatomban bemutatott együttműködés nem jellemző napjainkra, pedig a két ország külpolitikai kapcsolatai kiegyensúlyozottabbak, bár természetesen valamelyest bonyolultabbak. Ez a hiány véleményem szerint leginkább a kultúra területén mutatkozik meg, pedig ez a terület nem változott annyit az elmúlt évtizedekben, mint akár a gazdasági szerkezetünk vagy gazdasági szövetségeseink, melyek a gazdasági kapcsolatainkat befolyásolták. Kodály Zoltán úgy vélte, mint a nyelv, úgy a zene sem változik jelentősen néhány évszázad alatt, és mivel ez a két alkotóelem a kultúra gyökereinek tekinthetők, ezért állítom, hogy a kultúra sem változhat radikálisan rövid idő alatt. Emiatt is elszomorító, hogy a kulturális együttműködés nem olyan széles körű, mint az 1920–1930-as években, illetve, hogy az ilyen jellegű kezdeményezések is csak a nagyközönség töredékéhez érnek el. Miközben napjainkban egyre fontosabbá válik a kultúrák közötti párbeszéd, olyan baráti népekről feledkezünk meg, illetve olyanoktól távolodunk el, mint a törökök, akikhez néhány évtizede még rendkívüli módon ragaszkodtunk.

A bevezetőben már említett Alliance of Civilizations múlt évi Madridban megrendezett fórumán is a kultúrák közötti megértést hangsúlyozta az ENSZ főtitkára, H.E. Mr. Ban Ki-moon. „Soha nem volt még akkora szükség az egyének, a közösségek, a kultúrák és a nemzetek közti építő jellegű és elkötelezett párbeszédre, mint most. Mint az ENSZ főtitkára, a végeredményekre koncentrálok. Új erővel tölt fel, hogy tudhatom, a Civilizációk Szövetsége is ezekre összpontosít.”[156]

A Magyar Külügyminisztérium honlapja szerint a két ország az utóbbi években a történelmi emlékhelyek kialakítására fektette hangsúlyt, és ezenkívül működik egy budapesti és egy ankarai székhelyű Török–Magyar Baráti Társaság, illetve Mersinben egy Budapest Baráti Társaság is.

Aktív tevékenységet folytat egy török–magyar kulturális hírportál (www.turkinfo.hu) is, mely rengeteg hasznos információval szolgál, és tagjai igyekeznek a budapesti baráti társasággal közösen minél inkább népszerűsíteni a török kultúrát, akár filmvetítések, előadások vagy török napok megszervezésével.

2009 elején megalakult a Török Iránytű Európába Egyesület is, melynek célja, hogy programsorozatok segítségével hozza közelebb Törökországot és Magyarországot, illetve felhívja a figyelmet az előbb említett ország Európai Unióhoz való csatlakozásának fontosságára.

Véleményem szerint ezek a kezdeményezések elengedhetetlenek a szorosabb együttműködések megalapozásához, de úgy gondolom, egy intézményesített keretek között működő kulturális központ pezsdíthetné fel igazán a két nép kultúrája közti kommunikációt. A Külügyminisztérium honlapján a török kulturális kapcsolatokról beszámoló oldal legutóbbi frissítése szerint, mely 2005-ben történt, már folynak a tárgyalások egy isztambuli és egy budapesti kulturális intézet felállításáról,[157] azonban tudomásom szerint a gyakorlati

[156] Alliance of Civilizations Secretariat [2008] 6. oldal
[157] Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma [2005]

megvalósulásnak még nyoma sincs. Véleményem szerint egy ilyen intézmény, melyet a törökországi külügyminisztérium is támogatna[158], jelenthetne alapot ahhoz, hogy a két ország közötti kulturális együttműködés hasonló módon felpezsdülhessen, mint az atatürki aranykorban. Ez az intézet bevonhatná a nagyközönséget a két ország közös kulturális kezdeményezéseibe, segíthetné egymás megismerését. Létrehozása azért is lenne megalapozott, mert olyan távoli országok, mint Japán is rendelkeznek hasonló intézménnyel Budapesten, és működésük rendkívül sikeres. (Sokatmondó adat, hogy a Japán Alapítvány a világon 19 országban állított fel helyi irodát, ebből ötöt Európában, melyek közül az egyik Budapesten található.[159]) Egy török intézet szerepe meglátásom szerint azért is lehetne hasonlóan fontos, mint akár a Cervantes Intézeté vagy a Francia Intézeté, mert egy olyan országot tenne „érthetőbbé", illetve hozna közelebb hozzánk, és általunk az Európai Unióhoz is, mely az európai és az iszlám civilizációt összeköti.

[158] Török Köztársaság Külügyminisztériuma
[159] A Japán Alapítvány

Mellékletek

1. számú melléklet: A vizsgált korszak rövid történelmi háttere

Az ifjútörökök mozgalma a XIX.-XX. század fordulóján tűnt fel az egykori Oszmán Birodalomban, és 1902-ben tartotta első kongresszusát. Fő törekvése az volt, hogy az Abdülhamid szultán által felfüggesztett alkotmány újra életbe léphessen. A mozgalom két csoportra oszlott, melyek közül a török nacionalista szárny nem kívánt nem-törökökkel együttműködni, a liberális szárny viszont védelmezte volna a kisebbségeket és hajlandó lett volna tárgyalni a nyugati hatalmakkal. A XX. század első felében az előbbi szárny emelkedett ki, mely 1908-ban forradalmat robbantott ki a szultán és annak nyugati támogatói ellen. Azonban a forradalom előre nem látott következményekkel járt, ugyanis a balkáni területek sorra mondták ki függetlenségüket és mindemellett a kalifa is ellenforradalmat hirdetett az ifjútörökök ellen szekuláris intézkedéseik miatt. Az időközben megalakított ifjútörök kormány nem volt elég stabil és erős ahhoz, hogy szembenézzen ezekkel a kihívásokkal, így az 1912-ben kirobbant első Balkán-háború miatt menesztették őket.

Az első világháború kirobbanása után rövid ideig semleges maradt az Oszmán Birodalom, de köztudott volt, hogy Németország oldalán köteleződött el. Mikor végül belépett a háborúba reménytelen helyzetben találta magát. A már legyengült országnak keleten és nyugaton is harcolnia kellett és bár sorra vesztette el területeit, mégis néha meglepő győzelmeket tudott aratni, mint például Gallipolinál az angolok ellen. Ezen győztes csaták által emelkedett ki Mustafa Kemál, aki bár később az ifjútörök mozgalmat betiltotta, mégis az ő nacionalista eszméjüket vitte tovább.

Európa a háború után gyászos képet mutatott, hiszen a pusztítás minden régebbi tapasztalatot felülmúlt. A Brit Birodalom meggyengült, Franciaország egyre inkább elszigetelődött és az olaszok sem nyertek semmit a háború által. Németországnak majdnem egy évtizedig tartott míg újra talpra állt és Oroszország is hasonlóképpen vesztett nagyhatalmi szerepéből. Ausztria-Magyarország eltűnt a térképről és az Oszmán Birodalom is szétesőben volt. Demográfiai szempontból is elkeserítő volt a helyzet, ugyanis nőtt a gyermekhalandóság, csökkent a születések száma, a halottak számát pedig közel húsz millióra tették. Az ipari és mezőgazdasági termelés drasztikusan visszaesett, megszakadtak a hagyományos kereskedelmi kapcsolatok, mindenhol nőtt az államadósság, a kormányok eladósodtak, miközben az infláció az egekbe szökött. Mindezeken túl pedig a nemcsak a háború, hanem az azt lezáró békerendszer is hatalmas csapást mért Európára az új határok kialakításával.[160]

Az Oszmán Birodalom területét több százezren hagyták el vallási vagy etnikai okokból, egész területek néptelenedtek el. Egyes becslések szerint 2.5 millió anatóliai muszlim vesztette életét a háborúban.[161] Súlyos károk keletkeztek az infrastrukturális hálózatban, a külkereskedelmi forgalom és a bruttó nemzeti termék is drasztikusan visszaesett. Az etnikai

[160] Ormos-Majoros [1998]
[161] Flesch [2007]: 12. oldal

kisebbségek elvándorlása, mivel nagy részük kereskedő, vállalkozó, kézműves vagy mesterember volt, szintén hatalmas károkat okozott a gazdaságnak.

Miután 1918-ban megtörtént a fegyverletétel, megkezdődött „Európa beteg emberének" nagyhatalmak közötti felosztása. Eddigre a birodalom már elvesztette arab, illetve balkáni területeit és a keleti részen élő kaukázusi népek (örmények, azeriek, grúzok, kurdok) is saját államaikat igyekeztek létrehozni látván, hogy az Oszmán és az Orosz Birodalom is a végsőkig elgyengült.

Mikor a szövetségesek bevonultak Isztambulba, a török nemzeti mozgalom már gyűjtötte az erőt a függetlenségi háborúhoz. Kezükre játszott a görögök zavargása is, akik ellen Mustafa Kemált vezényelte ki a szultán és, akinek a kelet-anatóliai területek fölött teljhatalmat adtak. Mindemellett Londonban és Párizsban pedig egyre csak halogatták a birodalom sorsáról való döntés meghozatalát. Közben 1919-ben kezdődött meg a görögök elleni háború, mikor is utóbbiak Trákia felől lendültek támadásba. Ez jelenti tulajdonképpen a török függetlenségi háború kezdetét is. Nyáron a nemzeti mozgalom vezetői megtartották az erzurumi kongresszust, ahol Kemált választották meg elnöknek és megfogalmazták a függetlenségi háború elveit és céljait. Ezt szeptemberben a sivas-i kongresszus követte, ahol bár eredetileg egy alkotmányos monarchia kialakítása volt a cél a szultán megtartásával, mégis végül egy átmeneti kormányt hoztak létre és egy olyan nemzeti paktumot fogadtak el, mely kimondta, hogy a török-lakta területeknek egyben kell maradniuk. 1919 őszén választásokat tartottak, melynek eredményeként az újonnan kinevezett „központban", Angórában (1923-tól Ankara néven a Török Köztársaság fővárosa) 1920-ban összeült a parlament. Az angolok azonban beavatkoztak a török politikai élet alakulásába és lemondatták a vezérkari főnököt és a hadügyminisztert. Ezután döntött úgy Kemál, hogy véget vet a külföldi beavatkozásoknak és szuverén, független államot hoz létre. Erre a szövetségesek azon hibája miatt lehetett képes, mert ők már nem rendelkeztek ütőképes hadsereggel, a törökök viszont igen.

Kemálnak azonban nem csak francia és angol csapatokkal kellett megküzdenie, hanem a konzervatívabb muszlimokkal is, mivel egy muszlim főpap olyan vallásjogi véleményt bocsátott ki, melyben hitetleneknek nevezte a kemalistákat. A mozgalom következő lépése az volt, hogy 1920-ban azonban összehívták a nagy nemzetgyűlést Ankarában és megszakítottak minden kapcsolatot Konstantinápollyal. A háború viszont közel két évig még tovább folyt a szövetségesek, bizonyos muszlim csoportok, a szultán támogatói és végül a görögök ellen.

Ebben az elkeseredett helyzetben a kemalisták beleegyezése nélkül kötötték meg a VI. Mehmed szultán küldöttei a sèvres-i békét 1920-ban, mely döntött arról, hogy Törökország mindössze Isztambulból és környékéből, valamint az Anatóliai területekből fog állni.

A Mustafa Kemál és követői ennek ellenére sem adták fel. Győztes csatákat vívtak az egész ország területén egészen 1922 szeptemberéig, októberben pedig már nyertes pozícióban ülhettek le tárgyalni a fegyverszünet feltételeiről a szövetségesekkel szemben. Itt megegyeztek abban, hogy nem folytatják a harcokat addig, amíg a béketárgyalásokon új békeszerződés nem születik. A szultanátus sorsa pedig akkor pecsételődött meg, mikor a lausanne-i békére a szultán és a nemzeti mozgalom vezetői is meghívást kaptak. Ennek hatására döntött úgy 1922 novemberében a török parlament, hogy eltörli a szultanátus intézményét.

A tárgyalások fordított felállásban zajlottak, mint bármelyik más előző béketárgyalás, akár a trianoni, mert itt a nagyhatalmak nem diktáltak, hanem tárgyaltak, ugyanis nekik nem volt szervezett hadseregük, Törökországnak viszont igen. A megegyezés alapján Kelet-Trákiától Szíriáig minden törökök lakta terület az új, független és szuverén Törökország részévé vált. Rendelkeztek a lakosságcserékről is, melyek következtében túlnyomóan muszlim vallásúak és török etnikumú népek maradtak Törökországban. A békeszerződés, melynek következtében

1923-ra az utolsó külföldi csapatok is elhagyták az ország területét, az új Törökország legnagyobb diplomáciai győzelmévé vált.[162]

2. számú melléklet:

Ali Babacan: They had faith in Turkey című kiállítás összefoglalójának bevezetője. Forrás http://www.aocistanbul.org/data/Sergi%20Katalogu.pdf

Introduction

Throughout history, millions of people of various faiths and nations have been forced to leave their countries of origin for a multiplicity of reasons and many sought asylum in the Ottoman Empire and, subsequently, in the Republic of Turkey. For some, this was the first stage in a longer journey, for others this land became home. The Turks have embraced millions of desperate people forced to leave behind home, livelihood, and country over the centuries, and have embraced them without considerations of creed, race or language. The Turks opened their homes and hearts to those faced with suffering, violence, torture, oppression, those belittled and humiliated, indeed, those whose very lives were endangered; without any discrimination, they generously shared their homes, their scant resources, and even their daily bread. Those who sought refuge on Turkish soil were sometimes the leaders, national heroes, generals, soldiers, scientists, intellectuals, even crowned heads of their countries; but more often they were modest citizens. These refugees of different origins and cultures had faith in the Turks and entrusted their most precious possessions to them—their very lives, the lives of their children, of their loved ones. Some later found the means to return home, some went on to other lands, but many became Turkish citizens and remained forever on Turkish soil. This exhibition provides information about some of the famous refugees and major groups of refugees that have settled in Turkey. The aim of this exhibition extends beyond introducing of these communities and individuals to a Turkish and international public audience. It is also intended to encourage research into their lives, their identities, their reasons for leaving their homelands; what did they do in Turkey? Where did they live? What works did they produce? Hopefully, historians and others will wish to learn more about these lives, the fates of those who left Turkey, and the books written about these refugees and by them.

Ali BABACAN

Minister of Foreign Affairs

[162] Flesch [2007]

Irodalomjegyzék

Könyvek:

BARTHA Júlia [2001]: A keletkutató Györffy István. In: Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról. Terebess, Budapest.

ifj. BARTÓK Béla [1981]: Apám életének krónikája. Zeneműkiadó, Budapest

BOZDAĞ, Ismet [2002]: Universal dimensons of Ataturk. Publications of the Republic of Turkey Ministry of Culture, Directorate of Publications, Republic Library Series.

ERKUN, Vecdet [2004]: Budapesttől Ankaráig, Visszaemlékezések. Magyar-török Baráti Társaság, Budapest.

FINDLEY, Carter Vaughn [2005]: The turks in world history. University Press, Oxford.

FLESCH István [2004]: Atatürk és kora, Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina, Budapest.

FLESCH István [2007]: A Török Köztársaság története. Corvina, Budapest.

GÁL Zsuzsa [1970]: Az én zeneszerzőm – Bartók Béla. Zeneműkiadó, Budapest.

HALE, William [2002]: Turkish foreign policy: 1774-2000. Frank Cass, London.

JUHÁSZ Gyula [1975]: Magyarország külpolitikája, 1919-1945. Kossuth, Budapest.

KASABA, Reşat [2008]: The Cambridge history of Turkey. Turkey in the modern world. Cambridge University Press, Cambridge.

KEDOURIE, Sylvia [1999]: Turkey before and after Atatürk, Internal and External Affairs. Frank Cass, London.

KEYDER, Caglar [1981]: The definition of peripheral economy: Turkey 1923-1929. Cambridge University Press, Cambridge.

KINDLEBERGER, Charles Poor [1975]: The world in depression: 1929-1939. University of California, Berkeley.

MESSIK Miklós [2007]: Elindultam szép hazámból – Bartók-emlékhelyek itthon és a világban. Magyar Emlékekért Egyesület Napkút Kiadó, Budapest.

NÉMETH Gyula [1990]: Törökök és magyarok I. – Régi törökök. Kőrösi Csoma Társaság – MTA könyvtára, Budapest.

ORMOS Mária – Majoros István [1998]: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814-1945. Osiris, Budapest.

PRITZ Pál [1982]: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején, 1932-1936. Akadémia, Budapest.

ROBINSON, Richard D. [1963]: The First Turkish Republic: a case study in national development. Harvard University Press, Cambridge.

SASSI Nagy Lajos [1942]: A turánizmus, mint nemzeti, faji és világeszme. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest.

SAYGUN, A. Adnan [1976]: Béla Bartók's folk music research in Turkey. Akadémia, Budapest.

SHAW, J. Stanford – Shaw, Ezel Kural [1977]: History of the Ottoman Empire and modern Turkey. Cambridge University Press, Cambridge.

SIPOS János [2002]: Bartók nyomában Anatóliában – Hasonló magyar és török dallamok. Balassi, Budapest.

SZEGŐ Júlia [1956]: Bartók Béla – A népdalkutató. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Budapest.

Folyóiratok:

BARTÓK Béla [1954]: A népzene. Új Zenei Szemle, 7-8. szám

BARTÓK Béla [1954]: A népzene. Új Zenei Szemle, 9. szám

Dr. BENE László [1995]: Magyarország barátja volt Gházi Musztafa Kemál Atatürk. Hunnia, 6.szám

DÁVID Géza [2004]: Magyarok a köztársaság kori török gazdasági életben: a múlt tényei és a jövő lehetőségei. Török füzetek, 2. szám

GYÖRGY Péter János [1990]: Ankara építői – Magyar világ Törökországban. Magyar Nemzet, 224. szám.

HENNING, Friedrich-Wilhelm [1997]: Az 1929. évi világgazdasági válság oka és hatása az ipari, továbbá a mezőgazdasági orientációjú országokra. Agrártörténeti szemle, 1-2. szám

KAPOSI Zoltán [2008]: Gazdaságpolitikai modellek az 1930-as években. Rubicon, 2-3. szám

LIGETI Lajos [1972]: Könyvszemle: Studia Turcica. Magyar Tudomány, 7-8.szám

N. SZABÓ József [2004]: Magyar-török kulturális kapcsolatok a második világháborút követően. Világtörténet, tavasz-nyár

Internetes források:

ABLONCZY Balázs [2006]: „Lándzsahegy”, néprokonság, small talk, Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. http://mek.niif.hu/05200/05284/05284.htm#4 címen;

A Japán Alapítvány, Budapest http://www.jfbp.org.hu/introduction.php?page=about címen;

Alliance of Civilizations Secretariat [2008]: Report ont he First Forum of the Alliance of Civilizations http://www.aocistanbul.org/data/AoC%20Forum%20Report%20Madrid%20complete.pdf címen;

BABACAN, Ali [2009]: They had faith in Turkey. http://www.aocistanbul.org/data/Sergi%20Katalogu.pdf címen; Internet, 2009. március 28.

NEDIM, Barus [2006]: Vége a kurd télnek Törökországban? http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/597/1/3/ címen;

BÖLÜMÜ, Özel: Prof. Dr. Antal Réthly.http://www.meteoroloji.gov.tr/2006/kurumsal/ekitap/4mevsim6/3antalrethly.pdf címen;

GERGELY Ádám: Portré Sudár Balázzsal ahttp://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=portre&&portreoldal=portrereszl&&adat=1124 címen;

GÜNGÖRMÜŞ, Naciye [1995]: Hungarológia Törökországban.http://epa.oszk.hu/01300/01368/00008/pdf/1995_4_023-034.pdf címen;

KINCSES Nagy Éva [1991]: A turáni gondolat. In: Őstörténet és nemzettudat, 1919-1931. Balassi Kiadó, Szeged http://www.tankonyvtar.hu/main.php?objectID=5333112 címen;

Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma [2005]: Törökország – Kulturális kapcsolatok

http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalu_kapcs/Europa/torokorszag/kulturalis.htm címen;

Németh Gyula életrajza. SZTE Egyetemi könyvtár, Keleti Gyűjtemény

http://www.bibl.u-szeged.hu/ligeti/NGyeletrajz.hu.utf8.html címen;

Dr. Ormos Imre életrajza. http://lov.uni-corvinus.hu/index.php?id=13426 címen;

Török Köztársaság Külügyminisztériuma: Török kulturális központok, Török nyelvi és irodalmi tanszékek, Török oktatási központok

http://www.mfa.gov.tr/turkish-cultural-centers_-turkish-language-and-literature-departments-and-turkish-education-centers.en.mfa címen; Internet, 2009. március 28.

Levéltári források:

Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Elnöki Osztály (továbbiakban OL K 59), 54. csomó 25. tétel 1922, 1928-1943, 4/res., 1926. május 29.

Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Elnöki Osztály 1/S referátumának iratai (továbbiakban OL K60), 1927-I/7, 2490/kig., 1927. február 1.

OL K60 1927-I/7, 123/A.kig, 1927.

OL K60 1927-I/7, 72010/II., 1927.

Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Repertórium, Politikai Osztály (továbbiakban OL K63), 1929-32/1, 40.polsz. jelentés 2. oldal, 1932. június 25.

OL K63 1930-32/1, 52/pol/St., 1930. november 27.

OL K63 1928 32/1, 45/pol.1928., 1928. november 3.

OL K63 1928 32/1, 1543/kig., 1928. szeptember 19.

OL K63 1929-32/1, 31.pol. szám., 1929. június 17.

OL K63 1929-32/1, Melléklet a 706. számú irományhoz, 1929.

OL K63 1929-32/1, 58. pol. számú jelentés, 1929. november 18.

OL K63 1929-32/7, 7284/pol., 1929

OL K63 1931-32/1, melléklet az 5/St/pol-1931. számhoz, 1932. február 17.

OL K63 1931-32/1, 17/pol., 1931.

OL K63 – 1932-32/7, 58/pol. számú jelentés, 1932. október 11.

OL K63 1934-32/1, 106/pol., 1934. szeptember 25.

OL K63 – 1932-32/7, 43. pol. sz. jelentés, 1932. július 20.

OL K63 1934-32/7, 242/pol., 1933. október 12.

OL K63 1933-32/7, 31/pol., 1933. július 21.

OL K63 1934-32/1, 7/pol., 1934. január 28.

OL K63 1934-32/1, 40/pol., 1934. április 10.

OL K63 1934-32/1, 1525/pol., 1934. május 16.

OL K63 1934-32/1, 74/pol., 1934. július 12.
OL K63 1934-32/7, 6470/pol., 1934. november 22.
OL K63 1935-32/1, 2/pol., 1935. január 14.
OL K63 1935-32/1, 266/pol., 1935. január 16.
OL K63 1935-32/7, 77/pol., 1935. június 11.
OL K63 1934-32/7, 2/fön.pol., 1934. január 10.
OL K63 1936-32/1, 580/pol., 1936. február 11.
OL K63 1936-32/1, 55/pol., 1936. május 8.
OL K63 1936-32/1. Montreux-i egyezmény, 1936.
OL K63 1937 – 32/7, 1936. évi politikai összefoglaló jelentés, 1937.
OL K63 1938-32/1, 31/pol. 1937., 1938. február
OL K63 1938-32/7, 125. pol., 1938. október 11.
OL K63 1938-32/7, 132. pol., 1938. november 5.
OL K63 1935-32/7, 83/pol., 1935. június 29.
OL K63 1938-32/1, 141/pol., 1938. november 21.
OL K63 1938-32/7, 144.pol., 1938. november 22.
OL K63 1929 – 32/1, 60/pol. számú jelentés, 1929. november 18.
OL K63 1933-32/1, 2/pol., 1933. január 16.
OL K63 1937-32/1, 68. pol., 1937. június 15.
OL K63 1937-32/1, 130.pol., 1937. december 14.
OL K63 1938-32/1, 68/pol., 1938. május 16.
OL K63 1932 – 32/1, 2/pol. sz. jelentés, 1932. január 22.
OL K63 1938-32/1, 54.080/4., 1938.
OL K63 1932 – 32/1, 47. pol. számú jelentés, 1932. július 29.

Személyes visszaemlékezés:

Dévai Klára. György János, az adanai gazdasági iskola és gazdaság, illetve az ankarai mezőgazdasági gépgyár volt igazgatójának lánya, Magyarországon az utolsó ember, aki személyesen ismerte Atatürköt. Személyes interjú. Budapest, 2009. március 31.